

T.C.  
ANKARA ÜNİVERSİTESİ  
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ  
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (TASAVVUF)  
ANABİLİM DALI

**MEVLÂNÂ'NIN MESNEVÎ ADLI ESERİNDE  
TEVEKKÜL ANLAYIŞI**

Yüksek Lisans Tezi

Tuğba Sağıroğlu

Tez Danışmanı  
Prof. Dr. Ethem Cebecioğlu

Ankara- 2009

## ÖNSÖZ

Bazı insanlarda aklı ve ruhi olgunluk en yetkin derecede temessül etmiştir. Bir başka ifade ile, insanın özünü ve hakikatini ruh ve aklının teşkil ettiğini kabul ettiğimizde, kendilerinde insanlık niteliği en üst derecede tezahür eden kimseler vardır. Muhtelif devirlerde bu insanlara farklı isimler verilmiş olsa da, hepsi insan-ı kâmil diye isimlendirebileceğimiz genel bir kategorinin içerisine girerler. İnsan-ı kâmil ismiyle vasıflandırılan bu insanların, hayat karşısında takındıkları tavır, diğer insanların bakışlarından daha üst düzeydedir. Onlar gerçek varlığa ulaşmanın ancak, varlığı ayaklar altına almakla gerçekleştirebileceğine inanırlar. Onların isteklerinde samimi olduklarının delili, karşılaştıkları onca işkence, azap, alay, tehdit ve korkutmalar karşısında bile inançlarına sarılmaları ve davalarını yaymaya teşebbüs etmiş olmalarıdır.

İşte günümüz insanı, çağdaş medeniyetin kaydettiği onca başarılarla rağmen, insanın iç dünyasının zenginlikleri ve onun karakterini geliştirip olgunlaştıracak gerçek ihtiyaçları hakkında, gerçek varlığa erişebilen bu kemâlât sahiplerinin öğütlerine ve hayat görüşlerini bilmeye her zamankinden çok daha muhtaçtır. Zira bütün insanlar için az ya da çok geçerli olan stres hadisesi, kitlesel bir âfet haline gelmiştir. Bunun belki de en önemli nedeni, insanların kendilerini yaratan ve tabii olarak ihtiyaçlarını en iyi bir şekilde bilen Cenâb-ı Hakk’a güvenip, tevekkül edememeleri, ya da her şeyi kadere yükleyip, pasif bir iman anlayışıyla, yanlış bir tevekkül bakışına sahip olmalarıdır.

İşte bu kâmil ruhlardan birisi de evrensel mesajı çağlar ötesine ulaşmış, Mevlânâ Celâleddin-i Rumî'dir. Mevlânâ, sadece bir şair, bir mutasavvıf olmanın ötesinde, insanın gizli kalmış yönlerini ele alan, kozmik bilinci tartışmış bir insandır. İşte bu düşüncelerden hareketle tezimizde, bugün dünyanın birçok bilim merkezlerinde yeniden gündeme getirilen Mevlânâ öğretisini ele almayı uygun gördük. Derin dehlizlerden alıp getirdiği ebedi gerçekleri, insanoğluna kendi şartları ve uslûbu içerisinde dile getiren Mevlânâ'nın, bize ne demek istediğini, bize verdiği mesajların, gerçek anlamını gereği gibi anlayabilmek için, kavramlarının bugünkü karşılıklarını bulabilmemiz, onun yöntemlerinin bugün hangi yöntemlerle paralele girdiğini tesbit etmemiz şarttır. İşte bu kavramlardan en önemlilerinden biri de, Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinde, çoğu yerde direkt işlediği “tevekkül” kavramıdır.

Bu çalışmadaki amacımız, Mevlânâ'nın tevekkül hakkındaki düşüncelerini değerlendirerek, bu alanda yapılan çalışmalara bir katkıda bulunmaktır. Kanaatimizce tevekkül, insanın yaşamı içerisinde kendisine bir bakış açısı oluşturabileceği kavramlardan birisidir. Çalışmamızda tevekkül kavramını *Mesnevî*'de ifade edilen anlamları ile ortaya koymaya çalıştık.

Tezimizde takip ettiğimiz metot hakkında şunları söylemek mümkündür: *Mesnevî*'nin beyit numaraları hususunda, Nicholson neşrinden yapılan MEB tercümesi esas alınarak verilmiştir. Çevirilerde İzbudak çevirisinden de istifade edilmesinin yanında, özellikle Tahiru'l-Mevlevî tercümesinden de istifade edilmiştir. Yer yer Şefik Can ve Gölpınarlı çevirileri ile de mukayese edilerek metne ve bağlama uygun olarak ortak bir çeviri verilmeye çalışılmıştır.

Bir giriş ve iki bölümden meydana gelen çalışmamızın hakkında şunları söyleyebiliriz. Giriş bölümünde araştırmanın konusu, amacı, önemi ve yöntemi

belirtilmiş, ardından çeşitli çalışmalara sıkça konu edinildiği için, çalışmamızın hacmini büyültmemek üzere, Mevlânâ'nın hayatı sınırlı bir şekilde verilmiştir. Daha sonra, tevekkül kavramının sözlük ve terim anlamları üzerinde durulmuş, kelimenin Kur'an ve hadislerde hangi anlamlarda kullanıldığı incelenmiştir. Ünlü bir mutasavvıf olan Mevlânâ'yı anlamak adına, tevekkül kavramının genel sûfî temayül içindeki seyrini hatırlatmakta fayda görerek, tasavvuf literatüründe tevekkül kavramının nasıl anlaşıldığı açıklanmaya çalışılmıştır.

Çalışmamız çerçevesinde, Mevlânâ gibi büyük bir ismin düşüncelerini tespitte çalışmaktan büyük bir mutluluk ve huzur duyduk. Ancak çalışmamızın, bu konuda yapılan, ya da yapılacak olan nihai bir çalışma olduğu iddiasında olmayarak, Mevlânâ'yı anlayabilmenin derin ve engin bir tasavvufî tecrübe gerektirdiğini belirtmeye ihtiyaç duyduk.

Bugünlere gelmemdeki en büyük desteğim biricik anneme ve babam Şerafettin Sağıroğlu'na, bu çalışmamızda, teşvik ve yardımlarından dolayı, değerli fikirlerinden müstefid olduğum değerli hocam Prof. Dr. Ethem Cebecioğlu'na, tezin hazırlanması aşamasında maddi ve manevi desteğini hiçbir zaman esirgemeyen değerli eşim Hikmetullah Arvas'a, ayrıca yardımlarından dolayı değerli ağabeyim Ali Zafer Sağıroğlu'na, ve özellikle klasik kaynaklara ulaşılması aşamasındaki desteklerinden dolayı değerli kayınpederim Nimetullah Arvas'a, en içten teşekkürlerimi arz etmeyi bir görev sayarım.

Gayret bizden, yardım ve muvaffakiyet Cenab-ı Allah'tandır.

Tuğba Sağıroğlu

Ankara, 2009

## İÇİNDEKİLER

|                  |     |
|------------------|-----|
| ÖNSÖZ.....       | I   |
| İÇİNDEKİLER..... | IV  |
| KISALTMALAR..... | VII |
| GİRİŞ.....       | 1   |

### A. ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI, ÖNEM, VARSAYIMLAR, KAPSAM VE SINIRLILIKLARI

|                                                |   |
|------------------------------------------------|---|
| A.a.Araştırmanın Konusu.....                   | 1 |
| A.b. Araştırmanın Amacı.....                   | 2 |
| A.c.Araştırmanın Önem.....                     | 3 |
| A.d.Varsayımlar.....                           | 4 |
| A.e.Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları..... | 5 |
| A.f. Araştırmanın Yöntemi.....                 | 6 |

### BİRİNCİ BÖLÜM:

### MEVLÂNÂ VE GENEL OLARAK TEVEKKÜL

|                                               |    |
|-----------------------------------------------|----|
| A. MEVLÂNÂ’NIN HAYATI.....                    | 8  |
| B.TEVEKKÜL KAVRAMININ TAHLİLİ.....            | 16 |
| B.a.Tevekkül Kavramının Sözlük Anlamları..... | 16 |
| B.b.Kur’an-ı Kerim’de Tevekkül .....          | 19 |
| B.c.Hadislerde Tevekkül .....                 | 32 |
| B.d.Tasavvuf Literatüründe Tevekkül.....      | 40 |

**İKİNCİ BÖLÜM:.....47**

**MEVLANA’NIN MESNEVÎ’SİNDE TEVEKKÜL ANLAYIŞI.....47**

**A. TEMEL BAZI KAVRAMLAR AÇISINDAN MESNEVÎ’DE  
TEVEKKÜL**

|                                       |     |
|---------------------------------------|-----|
| 1. Tevekkül- İman İlişkisi.....       | 47  |
| 2. Tevekkül- Dua İlişkisi.....        | 59  |
| 3. Tevekkül- Sabır İlişkisi.....      | 73  |
| 4. Tevekkül- Şükür İlişkisi.....      | 91  |
| 5. Tevekkül- Rızık İlişkisi.....      | 98  |
| 6. Tevekkül- Tedbir İlişkisi.....     | 108 |
| 7. Tevekkül- Salih Amel İlişkisi..... | 120 |
| 8. Tevekkül- Ahiret İlişkisi.....     | 125 |
| 9. Tevekkül- Kader İlişkisi.....      | 131 |
| 10. Tevekkül ve İrade Hürriyeti.....  | 143 |

**B. TEVEKKÜLE ENGEL OLAN UNSURLAR.....157**

|                       |     |
|-----------------------|-----|
| 1. Benlik (Nefs)..... | 157 |
| 2. Dünya.....         | 161 |
| 3. Kibir.....         | 165 |
| 4. Haset.....         | 174 |
| 5. Hırs ve Tama’..... | 181 |

|                           |            |
|---------------------------|------------|
| 6. Öfke.....              | 186        |
| 7. Tûl-i Emel.....        | 189        |
| 8. Kötü Ahlak.....        | 191        |
| <br>                      |            |
| <b>SONUÇ.....</b>         | <b>193</b> |
| <b>BİBLİYOGRAFYA.....</b> | <b>197</b> |
| <b>ÖZET.....</b>          | <b>207</b> |
| <b>SUMMARY.....</b>       | <b>208</b> |

## KISALTMALAR

|               |                                                 |
|---------------|-------------------------------------------------|
| <b>AÜİFD</b>  | :Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi |
| <b>a.g.e.</b> | :Adı geçen eser                                 |
| <b>a.g.m.</b> | :Adı geçen makale                               |
| <b>as</b>     | :Aleyhisselam                                   |
| <b>b.</b>     | :Beyit Numarası                                 |
| <b>bkz.</b>   | :Bakınız                                        |
| <b>c.</b>     | :Cilt                                           |
| <b>çev.</b>   | :Çeviren                                        |
| <b>DİA</b>    | :Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi      |
| <b>DİBY.</b>  | :Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları            |
| <b>h.</b>     | :Hicri                                          |
| <b>haz.</b>   | :Hazırlayan                                     |
| <b>H.z.</b>   | :Hazreti                                        |
| <b>İA</b>     | :Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi     |
| <b>İFAV</b>   | :Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı  |
| <b>krş.</b>   | :Karşılaştırınız                                |
| <b>K.S.</b>   | :Kaddesallahu sırrehu                           |
| <b>m.</b>     | :Miladi                                         |
| <b>mad.</b>   | :Maddesi                                        |
| <b>M.E.B.</b> | :Milli Eğitim Bakanlığı                         |
| <b>nşr.</b>   | :Neşreden                                       |
| <b>Ö.</b>     | :Ölüm tarihi                                    |

|              |                             |
|--------------|-----------------------------|
| <b>R.A.</b>  | :Radiyallahu anh            |
| <b>s.</b>    | :Sayfa                      |
| <b>Sad.</b>  | :Sadeleştiren               |
| <b>s.a.v</b> | :Sallallahu aleyhi ve selem |
| <b>ss.</b>   | :Sayfalar arası             |
| <b>sy.</b>   | :Sayı                       |
| <b>şrh.</b>  | :Şerheden                   |
| <b>ter.</b>  | :Terceme eden               |
| <b>thk.</b>  | :Tahkik eden                |
| <b>TTK</b>   | :Türk Tarih Kurumu          |
| <b>tsz.</b>  | :Tarihsiz                   |
| <b>vb.</b>   | :Ve benzeri                 |
| <b>vd.</b>   | :Ve devamı                  |
| <b>Yay.</b>  | :Yayınları                  |

## GİRİŞ

### **A. ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI, ÖNEMİ, VARSAYIMLAR, KAPSAM, VE SINIRLILIKLARI**

Bu bölümde tezimizin çeşitli yönlerden genel olarak neyi ifade ettiğini açıklamaya çalışacağız.

#### **A.a. Araştırmanın Konusu**

Allah, ilim, kudret ve irade sıfatlarının sahibi olarak bütün varlıklar üzerinde tasarruf hakkına sahiptir. Allah ne dilerse, onu yapar. İnsan ise aciz olarak yaratılan, fitratında acelecilik olan, hayalleriyle hayata bağlanan bir varlıktır. O, planlar üzerine kurulu bir hayatı yaşamaktadır. Fakat çoğu zaman alınan bütün tedbirlere, istişarelere, hatır ve hayale gelmedik nice sebepler yüzünden planları aksayabilir. Geleceğimizle ilgili yaptığımız kurgulamalarda bütün hesaplar alt üst olabilir. Bu yüzden insan, her hususta isteklerine ulaşmak için, elinden gelen bütün gayreti sarf ettikten sonra, emeklerinin boşa gitmemesi için Allah'tan başarı ve yardım dilemeli ve O'na güvenmelidir. İşte bu güvene tevekkül denir. Tevekkül; insanın çalışmayı terk ederek kaderciliğe düşmesi, tembellik etmesi değildir. İnsan cüz'i iradesiyle doğru olanı seçmeli, çalışmalı, görünürdeki sebeplere riayet ettikten sonra, yalnızca kendisine ya da yaptıklarına güvenmeyip, tam bir samimiyetle Allah'a itaat etmelidir. Sonuç ne olursa olsun, kadere olan imanı onu her zaman ayakta tutacaktır. Tevekkül, tıpkı doktorun hastasını kurtarmak için elinden geleni yaptıktan sonra takdiri Allah'a bırakması gibidir.

Tevekkül, herkesin kendi düzeyine göre açıklayabileceği ve yorumlayabileceği bir kavramdır. Bu araştırmanın temel konusunu, tevekkül kavramının Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin *Mesnevî*'sinden ele alınarak incelenmesi, dolayısıyla Mevlânâ'nın bu konuyla ilgili fikirlerinin tesbiti oluşturmaktadır. Ayrıca araştırmada tevekkül kavramının filolojik yapısı ve geçirdiği tarihi süreç incelenerek, İslam düşünce dünyasında bu kavrama yüklenen anlamlar tespit edilmeye çalışılmıştır.

### **A.b. Araştırmanın Amacı**

İnsan, kendini güvende hissetmediği zaman korku, tedirginlik, telaş, sıkıntı duyar ve ümitsizliğe kapılır. Kendini güvende hissetmesi ise, kendine yönelebilen ve yönelebilecek olan tehlikeleri hem kontrol altında tutmasına, hem de kendini koruyabilecek imkânları elinde bulundurmasına bağlıdır. Bu ise imkan dahilinde değildir. Zira insan sadece görebildiği ve akledebildiği tehlikelere karşı önlem alabilmektedir. Ve tehlikeler, çoğu zaman insanı hazırlıksız yakalar. Bu durum, hayatımızın bütün süreçlerinde, bireysel ve sosyal bütün ilişkilerimizde böyledir. Her olayın bir bizim etki edebildiğimiz bir yönü, bir de bizim etkimiz dışında kalan bir yönü vardır. İşte insanın içinde bulunduğu bu acziyet, onu, her şeyin sahibi Yüce bir varlığa sığınmaya itmektedir.

Biz de Mevlânâ'nın tevekkül anlayışını, işte insanın bu içsel temayülünü ve acziyetini merkeze alarak incelemeyi amaç edindik.

Bu araştırmamızdaki amaçlarımız şu şekilde sıranabilir;

1. Tevekkül kavramının genelde Kur'ân, hadis olmak üzere tasavvuf literatüründeki nasıl anlaşıldığı problemine yardımcı olmak.

2. Mevlânâ'nın tevekkül konusunda, İslam düşüncesindeki rolünü belirlemek ve onun, tevekkül kavramına nasıl bir bakış açısı kazandırdığını tesbit etmek.

3. Büyük bir İslam mutasavvıfı olan Mevlânâ'nın, dinî düşüncelerini inceleyerek, günümüz İslam dünyasına sunmak ve bu çerçevede aktüel manada yaşanan bazı problemlerin çözümüne yardımcı olmak.

### **A.c.Araştırmanın Önemi**

Tasavvuf düşüncesinin en önemli simalarından Mevlânâ'nın, *Mesnevî* adlı eserindeki tevekkül anlayışında, insanın başına gelen sıkıntılar karşısında, bu dünyanın bize sunduğu imkanlar ile çözme düşüncesi, insan zihninin bir yanılsamasıdır. Dünyevî süreçler nasıl maddî sebep- sonuç ilişkileriyle yürüyorsa gaybî süreçler de, kendine göre, manevî sebep-sonuç ilişkileri ile işler. İnsanın maddî alemde elinden geleni yaptıktan sonra Allah'ın yardımını talep etmesinin, Kur'an'daki adı, tevekküldür. Bu düşüncedeki Mevlânâ'ya göre, tevekkül, hayat mücadelesinin Allah ile olan irtibatıdır, bağıdır. Eğer bu bağ güçlü değilse, yarının belirsizliği ve belirlenemezliği, bizi devamlı korkutacak, tavır ve davranışlarımız ürkekleşecektir. Halbuki geçmiş ve geleceğin sahibi Allah'tır ve bütün hesaplarını Allah'a dayanarak yapanlar, asla yanılmayacaklardır.

Modern bilimlerin bütün çabası, geleceği kontrol altına alabilmek içindir. Hayatında yaratıcıya yani Allah'a, yer vermeyen modern insan, yarın ne olacağını bilmek ister. Bütün sosyal, siyasal ve doğal süreçleri kontrol altında tutmak ister. Eğer bugün modern bilimler, bundan yıllar sonrası ile ilgili kendinden emin ve mütekebbir bulunuyorsa bu, "Biz bugünü elimizde tuttuğumuz gibi geleceği de

elimizde tutuyoruz” mesajını vermek içindir. Ve bugün İslam âlemi de, bu mesajın etkisi altındadır. Görebildiğimiz kadarıyla müslümanlar, bugün zulümle karşılaştıklarında, tevekkül ve dua gibi gaybî ve sınırsız bir alanı etkileyen içsel dinamiklerle yerine, bugünü ve sınırlı bir alanı etkileyen materyalistik akımın etkisiyle hareket ediyorlar. Bu, ciddî bir sapmadır. Zira İlahî bir hareketi, materyalist bir hareketten ayıran fark, bütün hesaplarını Allaha dayanma ve O’na güvenme temeline oturmasıdır. Ama bugün içinde bulunulan durum böyle değildir.

Bu çerçevede Mevlânâ’ya göre, müslümanlar pratik sürecin, insan gücünü aşan zorluklarıyla yüzleştiklerinde, gaybî yardımları harekete geçirecek bir yaklaşımla değil subjektif koşulları önceleyen bir mantıkla hareket ediyorlar. Elbette ki burada bizim sahip olduğumuz imkânları hiç hesaba katmamamız gerekir demek istemiyoruz. Ancak Mevlânâ’ya göre şu unutulmamalıdır ki; isterse gücün bütün unsurlarını elimizde bulunduralım yine de Allah (c.c) bizim tevekkül mantığıyla hareket edip etmemize bakacak ve bu doğrultuda yardımını bizden esirgeyecek ya da yardımıyla bizi destekleyecektir.

Bu araştırmada, büyük mutasavvıf Mevlânâ Celaleddin-î Rumî’nin *Mesnevî* adlı eserindek tevekkül anlayışıyla ilgili düşünceleri incelenmiş, böylece bu konuda yapılan araştırmalara katkıda bulunmak amaçlanmıştır.

#### **A.d. Varsayımlar**

Mevlânâ’nın tevekkül anlayışı, cebrî tutum sergileyen bir teslimiyet midir, yoksa Allah’ın kudret sıfatına eksiklik getirmeden, insan hürriyetini merkeze alan bir tutum mudur?

Mevlânâ'nın dünya ve hayat görüşünde, çalışmak, bitmeyen bir dinamizm ve enerji ile güçlüklerle karşı mücadele etmeyi mi ifade eder?

Tevekkül, kendi merkezinde doğrudan amellerle mi ilişkilidir, yoksa salt kalbin bir fiili midir?

Mevlânâ Allah'a olması gereken tevekkülün niteliğini, derecesini ve bunun nasıl olması gerektiğini ne şekilde ifade etmiştir?

Tevekkülün önemli basamaklarından biri de sebeplere sarılmaktır. Tevhid ise, sebeplerin müsebbibine bakmayı gerektirir. Öyle ise gerçek bir tevhid ehli olarak tanınan Mevlânâ, tevekkül-tevhid ilişkisindeki dengeyi nasıl kurmuştur?

Mevlânâ'nın tevekkül anlayışında dua, yapıcı bir etkiye sahip midir?

Mevlânâ'ya göre, tevekkül ehli bir insanda bulunması gereken vasıflar nelerdir?

Günlük hayatın sıkıntıları karşısında, Allah'a tevekkül etmek, insanın ruh sağlığı açısından nasıl olumlu sonuçlar doğurmaktadır?

Mevlânâ'ya göre, insan iradesi ile Allah'ın iradesi arasındaki ilişki, kulun Allah'a olan tevekkülünü nasıl etkiler?

Mevlânâ'ya göre, tevekküle engel olan unsurlar nelerdir?

Mevlânâ'nın tevekkül anlayışının kadere iman ile ilişkisi ne olmalıdır?

### **A.e.Araştırmanın Kapsam Ve Sınırlılıkları**

Tezimiz çerçevesinde, Mevlânâ'nın *Mesnevî* adlı eserinde tevekküle dair görüşlerini, bu konuda münazara şeklinde yapılan tartışmaların ve varılan sonuçların günümüzdeki tevekkül anlayışına katkısını ele almaya çalıştık.

Tevekkül kavramı ele alınmış, bu arada incelenen sözcükler, öncelikle Arapça temel kaynak sözlüklerle açıklanmıştır.

Araştırmamızda iman, kader, dua, sabır, şükür, irade ve insan fiilleri üzerinde durmamızın nedeni bu kavramlar hakkında detaylı ve kapsamlı bilgi vermekten ziyade, bu kavramların tevekkül kavramının anlaşılmasındaki etkisini ortaya koymaktır. Zira söz konusu kavramların her biri başlı başına birer çalışma ve inceleme gerektiren alanlardır.

Bu arada kader, irade ve insan fiilleri etrafında yapılan tartışmaların ve varılan sonuçların, günümüzdeki tevekkül anlayışının oluşmasında ne derecede etkili olduğu üzerinde durarak, konumuzu sınırlandırmış bulunmaktayız.

#### **A.f.Araştırmanın Yöntemi**

Araştırmamızın teorik bir çalışma olması nedeniyle, dokümantasyon tekniği kullanılmış, yurt içinde ve yurt dışında değişik tezler incelenerek değişik hipotezler ortaya konulmuştur.

Araştırmamızın giriş ve takip eden bölümünde araştırma hakkında genel bilgi verilmiştir. Birinci bölümde Mevlânâ'nın hayatı incelenmiştir. Daha sonra, Arapça kaynak sözlükler incelenmiş, tevekkül kavramının kelime anlamları hakkında bilgi verilmiştir. Son olarak kelimenin Kur'ân'da ve hadislerde aldığı anlam şekillenmesi incelenmiş, böylece kelimenin İslami terminoloji'de kazandığı mahiyet tespit edilmeye çalışılmıştır.

İkinci bölümde; Mevlânâ'nın *Mesnevî* adlı eserinde, onun tevekkül kavramına yüklediği anlamlar tespit edilmeye çalışılmıştır. *Mesnevî*'de temel bazı

kavramlar açısından tevekkül kavramı incelenmiş, tevekküle engel olan unsurlar açıklanmıştır.

## BİRİNCİ BÖLÜM

# MEVLÂNÂ'NIN HAYATI, ESERLERİ VE TEVEKKÜL KELİMESİNİN TAHLİLİ

## A. MEVLÂNÂ'NIN HAYATI

Bu bölümde Mevlânâ'nın hayatını hakkında kısa bir bilgi verdikten sonra asıl konumuza giriş yapmak istiyoruz.

Mevlânâ Celâleddin-î Rumî, 6 Rebiü'l Evvel 604/30 Eylül 1207 tarihinde, İslam kültür ve medeniyet tarihinde önemli bir yere sahip, bugünkü Afganistan sınırları içinde bir şehir olan Belh'de dünyaya gelmiştir.<sup>1</sup> Mevlânâ'nın asıl adı Muhammed Celâleddin-i'dir. Mevlânâ'nın 'Hüdavendigar', 'Rumî' gibi lakapları kendisine sonradan verilmiştir. Zahirî ve batini ilimlerdeki saltanatına işaretlerle babası tarafından Hüdevandigar, 'efendimiz, büyüğümüz' manalarına gelen ve o dönemde Selçuklular tarafından büyük bilginlere verilen 'Mevlânâ' lakabı halk tarafından verilmiştir.<sup>2</sup>

O, hayatının büyük bir bölümünü geçirdiği ve kabrinin de bulunduğu Anadolu'ya, geçmişte 'Divan-ı Rum' denilmesinden dolayı da 'Rumî' ile de

---

<sup>1</sup> Feridun bin Ahmed-i Sipehsalar, *Mevlânâ ve Etrafindakiler*, çev. : Tahsin Yazıcı, İstanbul 1977, s. 33; Ahmed Eflakî, *Ariflerin Menkıbeleri* I-II, çev.: Tahsin Yazıcı, İstanbul 1989, MEB Yay., c.I, s. 77., Camî, Nefehatü'l -Üns (Evliya Menkıbeleri, çev. : ve şrh. : Lamîi Çelebi, haz.: Süleyman Uludağ-Mustafa Kara, İstanbul 1995, s. 634 ; Bediuzzaman Füzûzanfer, *Mevlânâ ve Etrafindakiler*, çev.: Feridun Nafiz Uzluk, MEB Yay., İstanbul 1997, s. 4.

<sup>2</sup> Emine Yeniterzi, *Mevlânâ Celâleddin-î Rumî*, TDV Yay. Ankara 2006, s.1.

anılmıştır. Mevlânâ Celâleddin-i; Pakistan’da aynı isimle; Hindistan ve Batı dünyasında Rumî; İran’da Mevlevî; ülkemizde ise Mevlânâ ismi ile tanınmaktadır.<sup>3</sup>

Mevlânâ hem anne hem de baba tarafından seçkin bir aileye mensuptur. Annesi Belh Emiri Rukneddin’in kızı Mü’mine Hatun’dur. Anne tarafından soyunun Hz. Ali’ye ulaştığı söylenir. Babaannesi Horasan Sultanı Celâleddin-i Harezmşah’ın kızı Melike-i Cihan Emetullah Sultan; büyük babası ise soyu Hz. Ebu Bekir’e ulaşan bilgin Ahmed Hatibi oğlu Celâleddin-i Hüseyin Hatibi, babası da Muhammed Bahaeddin Veled’dir.(ö.629/ 1231)<sup>4</sup>

Mevlânâ’nın çocukluğunun geçtiği Belh kenti, “daha hicri II. Asırdan itibaren Şakik-i Belhi ( ö.194/809) gibi ünlü mutasavvıflar yetiştiren ve özellikle de Türk kültüründe, ‘Horasan Erenleri’ diye meşhur olan sufilerin yetiştiği tasavvufi akımların güçlü olduğu önemli bir düşünce, ilim ve sanat merkeziydi.”<sup>5</sup>

Mevlânâ daha üç yaşında iken babasıyla beraber Nişabur’a gitmiş (h.608/m.1210), orada meşhur Iraklı mutasavvıf, Feridüddin Attar’a(ö. 627/1233) takdim edilmiştir. Rivayete göre Feridüddin, Mevlânâ’nın zeka ve istidadını önceden sezerek ona “Tezkiretü’l Evliya” adlı eserini hediye etmiştir.<sup>6</sup> Bu yıllarda Mevlânâ’nın babası Bahaeddin, Belh’te büyük bir alimdi ve pek çok kimse tarafından ziyaret ediliyordu. Gerek onun bu şöhreti, gerekse savunduğu fikirler, dönemin meşhur alimlerinden Fahreddin-i Razi (ö.606/1210) ile arasının açılmasına

<sup>3</sup> Sipehsalar, *a.g.e.*, s.34 ; Cami, *a.g.e.*, s. 634, Füzûzanfer, *a.g.e.* , s. 1, Şefik Can, Mevlânâ Hayatı, Şahsiyeti, Fikirleri, Ötüken Yay., İstanbul 1995, ss. 31-2.

<sup>4</sup> Emine Yeniterzi *a.g.e.*, s. 2, Hilmi Ziya Ülken, *İslam Düşüncesi*, Ülken Yay., İstanbul 2000, s. 142.

<sup>5</sup> Osman Nuri Küçük, *Fihri Ma Fih Ekseninde Mevlânâ’nın Tasavvufî Görüşleri*, Rumî Yay., Konya 2006, s. 12., Tahsin Yazıcı, “Belh” mad., *DİA*, c.V, ss. 410 vd.

<sup>6</sup> Profesör Browne’ye göre, Feridüddin, Mevlânâ’ya ‘İlahiname’ adlı eserini vermiştir. bkz.Hilmi Ziya Ülken, *a.g.e.*, ss. 143.

sebepe olmuştur. Rivayete göre, dinî nasları yorumlarken eski Yunan filozoflarının etkisi altında kalan Fahreddin Razi, bir felsefe aleyhtarı olduğu herkes tarafından bilinen Bahaeddin Veled'i, aralarındaki yakın dostluktan yararlanarak, zamanın Harzem şahı Muhammed Tekiş'e şikayet etmiştir. Bunlardan incinen Bahaeddin Veled de Belh'ten oğluyla beraber göç etmiştir.<sup>7</sup>

Bahaeddin Veled, Bağdat, Mekke, Şam, Malatya ve Erzincan ziyaretlerinden sonra, 1211'de başladığı yolculuğunu 1225-1226'da (Hicri 623-625) Larende'ye yerleşerek tamamlamıştır. 16 sene devam eden bu uzun seyahat devresi, Mevlânâ'nın fikri terbiyesi üzerinde büyük rol oynamıştır.<sup>8</sup>

Mevlânâ 623/1226 yılında Larende'de kendileriyle birlikte Belh'ten göç eden Semarkandlı Hoca Şerefeddin Lala'nın kızı Gevher Hatun ile evlenir. Gevher Hatunla olan bu evliliğinden oğulları Sultan Veled (ö.709/1312) ve Alaeddin dünyaya gelmiştir.<sup>9</sup> Yıllar sonra Gevher Hatun'un vefatı sebebiyle Mevlânâ, Kira Hatun ile ikinci evliliğini yapmış ve bu evlilikten Muzafferuddin Emir Alim Çelebi adlı bir oğlu ve Melike Hatun adlı bir kızı dünyaya gelmiştir.<sup>10</sup>

625/1228'de Bahaeddin Veled, ailesi ve yakınları ile birlikte, dönemin Selçuklu sultanı I. Alaeddin Keykubad'ın (ö.634/1237) daveti üzerine Konya'ya yerleşir. Altunâbâ Medresesi'nde ders vermek ve vaaz etmekle meşgul olmuştur.<sup>11</sup>

Bahaeddin Veled hem ilmi, hem şahsiyeti bakımından yüksek bir dereceye sahiptir. Mevlânâ 604/1207'de doğduğu zaman o, altmış yaşında idi. Bu bakımdan

<sup>7</sup> Sipehsalar, *Mevlânâ ve Etrafındakiler*, ss. 20-1.

<sup>8</sup> Hilmi Ziya Ülken, *a.g.e.*, s. 143. , Mustafa Aşkar, *Tasavvuf Tarihi Literatürü*, İz Yayıncılık, İstanbul 2006, s.115.

<sup>9</sup> Eflaki, *Ariflerin Menkıbeleri*, c. I, s. 22-23.

<sup>10</sup> *Aynı eser*, c.II, s. 385.

<sup>11</sup> *Aynı eser*, c. I, s. 25.

onun ilmi çevresi, mücadele ve tecrübeleri Mevlânâ'nın ilk mektebi olmuştur.<sup>12</sup> Bu yüzden 628/1231 yılında, babası Hakk'a yürüdüğünde 23 yaşında olan Mevlânâ, onun ilmi faaliyetlerini sürdürebilecek olgunluğa erişmişti.<sup>13</sup>

Küçük yaşlarından itibaren büyük bir olgunluk sergileyen<sup>14</sup> Mevlânâ, babasının vefatından sonra, kendi eğitimi için Konya'ya gelen babasının halifelerinden lalası Muhakkık Tirmizi'nin tasavvufî-manevî terbiyesi altına girer.<sup>15</sup>

Babasının vefatından iki yıl sonra 630/1233'de Mevlânâ, Seyyid Burhaneddin Muhakkık Tirmizi ile birlikte Haleb'e gider ve burada büyük Hanefî alimi Kemaleddin İbn'ul- Adim'den ders alır. Mevlânâ, aldığı kapsamlı eğitimler sonunda, dönemin ilim çevrelerinde üstat olarak kabul görmüştür.<sup>16</sup> Daha sonra Şam'a giden Mevlânâ'nın burada dört veya yedi yıl kaldığı ve Hanefî fihhına dair Burhaneddin el-Merginani (ö.593-1197)'nin Hidaye adlı eserini okuduğu rivayet edilmekte ve bu yıllarda Muhyiddin İbnü'l-Arabi, Sadedin el-Hamevi, Şeyh Osman er-Rumî, Evhadüddin Kirmani ve Sadreddin-î Konevi ile görüştüğü ve sohbetlerde bulunduğu kaynaklarda geçmektedir.<sup>17</sup>

Aynı zamanda Mevlânâ, kendi devrinde geçerli olan edebî birikime de sahipti. Onun, Senaî'den, Attar'dan etkilendiği de bilinmektedir.<sup>18</sup>

<sup>12</sup> *Aynı eser*, c. I, s. 25-26.

<sup>13</sup> Meliha Ülker Anbarcıoğlu, "Mevlânâ Ve Muhiti", DİBD, Ankara 1961, s. 212.

<sup>14</sup> Eflaki, *Ariflerin Menkıbeleri*, c. I, s. 77.

<sup>15</sup> Ethem Cebecioğlu, "*Seyyid Burhaneddin Muhakkık-ı Tirmizi'nin Bazı Tasavvufî Kavramlara Getirdiği Metaforik Yaklaşımlar*" ,AÜİFD, C.XXXVIII, Ankara 1998, s.125. ; Anbarcıoğlu, *a.g.m.*, s. 214; Emine Yeniterzi, *Mevlânâ Celâleddin-i Rumî*, s.6.,

<sup>16</sup> Firuzanfer, *Mevlânâ Celâleddin*, s. 38.

<sup>17</sup> Firuzanfer, *a.g.e.*, s. 42-43, Eflaki, *a.g.e.*, c. I, s. 80, 391.

<sup>18</sup> Ethem Cebecioğlu, "*Hz. Mevlânâ Üzerine Genel Bir Değerlendirme*" , Tasavvuf İlmî Ve Akademik Araştırma Dergisi, Yıl:8, sayı:20, Mevlânâ'ya Armağan Sayısı, Ankara 2007, s.7.

Seyr-i süluk eğitimi sırasında Seyyid Burhaneddin, Mevlânâ'ya tarikat edeplerini, usûllerini, lazım gelen erkanı öğretmiştir. Aynı zamanda Mevlânâ, Şam'dan döndüğünde Seyyid Burhaneddin'in yanında hücreden hiç çıkmadan kırkar günlük üç çile çıkarmış, yalnızca ibadet ve tefekkürle geçirdiği bu sürenin sonunda Mevlânâ, arınmış bir nefis ve ilâhî sırları aralamış bir gönülle dış dünyaya dönmüş ve şeyhi Seyyid Burhaneddin tarafından irşad ile görevlendirilmiştir.<sup>19</sup>

Mevlânâ'nın 641/1244'de Şems-i Tebrizi (Melikdad b. Ali b. Şemseddin Mehmed) ile karşılaştığı kaynaklarda geçmektedir.<sup>20</sup> İlk karşılaşma Şam'da olmakla beraber, aralarındaki kıvılcımı tutuşturan diyalogun yaşandığı yer Konya olarak geçmektedir. İkisi arasındaki söz konusu bu diyalog şu şekilde anlatılmaktadır: Bir gün Mevlânâ öğrencileriyle dolaşırken, onları gören Şems, Mevlânâ'nın bineğinin dizginini tuttu ve "Hz.Muhammed (s.a.s) mi yoksa Beyazid mi daha büyüktür?" diye sordu. Mevlânâ 'Hz.Muhammed (s.a.s), bütün peygamber ve velilerin reisidir. Büyüklük O'nundur." dedi. Bunun üzerine Şems: 'Hz.Muhammed (s.a.s), ' Ya Rabbi, Seni tenzih ederim, biz Seni layık olduğun gibi bilemedik.' der. Oysa Bayezid: 'Ben kendimi tesbih ederim, şanım ne yücedir.' buyuruyor' der. Mevlânâ: 'Bayezid'in susuzluğu bir yudumla dindi ve suya kandı. Halbuki Hz.Muhammed (s.a.s) susuzluktan yanıyor, bir yudumla doymuyordu. Bayezid, Hakk'ın ilk tecellisiyle kendini nura garkolmuş gördü, daha fazlasına bakamadı. Hz. Muhammed (s.a.s) ise, Cenab-ı Hakk'ı her gün görüyor, daha çok yaklaşıyordu. Allah'ın kudret

<sup>19</sup> Eflaki, *a.g.e.*, c. I, s. 88-89.; Cebecioğlu, "Seyyid Burhaneddin Muhakkık-ı Tirmizi'nin Bazı Tasavvufî Kavramlara Getirdiği Metaforik Yaklaşımlar" ,AÜİFD, C.XXXVIII, Ankara 1998, s.125.

<sup>20</sup> Firuzanfer , *a.g.e.*, s. 32.

ve yüceliğini günden güne artarak müşahede ettiği için, ‘Biz Seni layıkıyla bilemedik.’ buyurdu” der.<sup>21</sup>

Mevlânâ-Şems ilişkisi, işte bu diyalogla başlar. Mevlânâ, bütün ilmî faaliyetlerinden elini eteğini çeker. İki dost, gece gündüz manevî sohbetlerde vakit geçirmektedir. Ancak halk, Şems-i Tebrizi’yi, Mevlânâ’yı kendilerinden uzaklaştırmakla suçlamaya başlar. Ve kıskançlıklar sonucu Şems aleyhinde dedikodular çıkmaya başlar. Neticede bu dostluğun altındaki sırrı idrak edemeyenlerin, düşmanca davranışları sebebiyle, Şems 643/1246 yılında Konya’dan ayrılır ve Şam’a gider. Bu ayrılıktan sonra Mevlânâ derin bir acıya gömülür ve her şeyle ilgisini keserek bir köşeye çekilir. Bu sıralarda Şems’den gelen bir mektup üzerine Mevlânâ sevinçe yeniden sema etmeye, şiirler yazmaya, dostlarına iltifata başlar. Bunun üzerine Sultan Veled, Şam’a giderek, Şems’i Konya’ya davet eder ve Şems Sultan Veled’le beraber Konya’ya döner.<sup>22</sup> Şems’in bu dönüşüne halk çok sevinir fakat bu huzur dolu günler pek uzun sürmez. Mevlânâ ve Şems arasındaki eski samimiyet hasıl olunca, kıskançlığa dayalı olarak, şehir halkı ve müritler tarafından aynı hoşnutsuz tavırlar ortaya çıkmaya başlar. Nihayet 644/1247 yılında Şems ikinci defa kaybolur. Şems’in düşmanları onu öldürmüşlerdir. Bu gerçek Mevlânâ’ya söylenmez ama, Şems’in gidiş haberi yayılır. Bu sırlı ölümün nasıl gerçekleştiği hep gizemli olarak almış, ancak Mevlânâ’nın ölümünden sonra kaleme alınan eserler, bu esrarlı ölümüne bir nebze ışık tutabilmişlerdir.<sup>23</sup>

<sup>21</sup> Eflaki, *Ariflerin Menkıbeleri*, s. 90-91.

<sup>22</sup> Sipehsalar, *Mevlânâ Ve Etrafindakiler*, s.126-129.

<sup>23</sup> Mehmet Önder, “Tebrizli Şems Olayı ve Konya’daki Türbesi”, *Mevlânâ ve Yaşama Sevinci*, Konya 1978, s. 81-85.

Mevlânâ, Şems'i kaybettikten sonra bu ayrılığın acısıyla hasretli şiirler söylemeye başlar. Divan-ı Kebir'deki Şems mahlaslı şiirlerin büyük kısmı bu dönemin ürünüdür.<sup>24</sup>

Mevlânâ, bu acılı dönemden sonra bütün muhabbetini, Şems'in sohbetlerinde bulunmuş olan Şeyh Selahaddin Zerkubi'ye yöneltir. Hatta oğlu Sultan Veled'e, Zerkubi'nin kızı Fatıma Hatun'u almıştır. 656/1259 yılında Şeyh Selehaddin Zerkubi'nin vefatına kadar, bu yakınlık sürer.<sup>25</sup> Bundan sonra Mevlânâ, kendi manevî terbiyesi altında yetişmiş olan Çelebi Hüsameddin'i (ö.681/1284) halifelğe seçmiştir. Çelebi Hüsameddin, 1284 yılında vefat edene kadar, toplam yirmi beş yıl şeyhlik yapmıştır.<sup>26</sup>

Çelebi Hüsameddin, Mevlânâ'yı *Mesnevî*'yi yazma hususunda teşvik etmiş, eser bitinceye kadar Mevlânâ'nın yanından hiç ayrılmamıştır. Mevlânâ söylemiş, o yazmış, her cilt tamamlanınca yüksek sesle Mevlânâ'ya okumuş, o da beyitleri yeniden gözden geçirerek düzeltmiştir.<sup>27</sup>

670/1273 yılında ansızın rahatsızlanan Mevlânâ, eşi Kira Hatun'un 'Efendimiz ne olurdu dört yüz yıl yaşasaydınız da alemi hakikatlerle doldursaydınız' demesi üzerine; 'Niçin? Niçin? Biz ne Firavunuz ,ne de Nemruduz, bizim bu toprak alemiyle ne işimiz var? Bize bu toprak aleminde huzur ve karar nasıl olur? Biz birkaç mahpusun kurtulması için bu dünya zindanında hapis olmuşuz. Pek yakında sevgili Peygamberimiz (s.a.s)'in meclisine ulaşmamız umulur' diye buyurmuştur.<sup>28</sup>

---

<sup>24</sup> Sipehsalar, *a.g.e.* , s.131.

<sup>25</sup> Eflaki, *a.g.e.*, c. II, s. 144-5.

<sup>26</sup> Sipehsalar, *a.g.e.* , s.138.

<sup>27</sup> Eflaki, *a.g.e.*, c. II, s. 158-60.

<sup>28</sup> *Aynı eser*, c. II, s. 2.

Nitekim Mevlânâ Celaleddin-i Rumi'nin, Allah'a ve Allah'ın gönderdiği son elçi olan Hz. Muhammed Mustafa'ya gayet bağlı olduğunu, Hz. Peygamber gibi ibadete oldukça düşkün biri olduğuyla ilgili çok sayıda rivayetle karşılaşırız. Ömrünün büyük bir kısmını ibadetle, zikirle, Allah'a hamd ve Resulü Hz. Muhammed Mustafa'ya salat ve selam ile geçirdiğini görürüz.<sup>29</sup>

Nihayet Mevlânâ Celâleddin-i-î Rumî, 5 Cemaziyel Ahir 672/ 17 Aralık 1273 tarihinde bu mülk aleminden melekut alemine intikal etmiştir.<sup>30</sup> Mevlânâ'nın cenaze mersiminin büyük bir izdiham içinde geçtiği, büyük, küçük ,müslaman, gayr-i Müslim, bütün Konya halkının cenaze mersimine iştirak ettiği bilinmektedir. Mevlânâ'nın cenaze namazını kıldırmak için, Sadreddin Konevi'nin öne geçtiği ancak bayıldığı için dolayı namazı Kadı Siraceddin'in kıldırdığı ifade olunmaktadır.<sup>31</sup>

Mevlânâ'nın türbesi vasiyetine uygun olarak yüksek inşa edilmiştir. Türbenin kapısı üzerinde Molla Cami'nin;

‘Bu makam aşıkların Kabesi oldu

Buraya noksan gelen tamama erdi’

anlamındaki Farsça beyit yazılıdır.<sup>32</sup>

Hız. Mevlânâ'nın hayatına kısaca bir baktığımızda, onun, sosyal, kültürel, ilmî, siyasi, edebî, iktisadî, dînî çevresinden aldığı çok yönlü etkilerle İslam'ı ve insanı çözümlemeye, hayatı anlamaya ve anlatmaya çalışması günümüz insanının

<sup>29</sup> İbrahim Emiroğlu, “Mevlânâ'ya Göre Hz. Muhammed'in Üstünlüğü, O, ölmeyen Aşkdan İbarettir” , Altınoluk Dergisi, Ocak 2007.

<sup>30</sup> Eflaki, *Ariflerin Menkıbeleri*, c. II, s. 17; Sipehsalar, *Mevlânâ Ve Etrafındakiler* , ss. 108-116.

<sup>31</sup> Sipehsalar, *a.g.e.* , s. 114.

<sup>32</sup> Emine Yeniterzi, *a.g.e.* , s. 17.

problemlerinden hareketle evrensel sonuçlara ve çözümlemelere ulaşmasına sebep olduğunu rahatlıkla görebiliriz.<sup>33</sup>

Nitekim bugün Mevlevilik çok geniş bir coğrafyada yayılmıştır. Amerika’da her üç ailenin birinde Mesnevi’den seçmeler olduğu kaydedilir. Onun eserlerinin tesiriyle her sene çok sayıda insan İslam’ın nuruyla tanışıp Müslüman olmaktadır. O hala diri, hala etkilidir.<sup>34</sup> Hz. Mevlânâ’nın vakıa halindeki bu etkisinin altında, onun Kur’an ve Sünette dayalı mesajının özünü anlaması ve insan denen meçhulu çözümlemesi yatar.<sup>35</sup>

## **B.TEVEKKÜL KAVRAMININ TAHLİLİ**

Tezimizin bu bölümünde tevekkül kavramı üzerinde genel bir değerlendirmeye gidip, bu kavramın teknik açılımlarını tesbit etmeye çalışacağız.

### **B.a. TEVEKKÜL KAVRAMININ SÖZLÜK ANLAMLARI**

Tevekkül kelimesinin kökeni hakkında temel iki görüş vardır. Bu görüşlerden birincisine göre, “Falan kişiye tevekkül ettim” demek, “Onu dost edindim” demektir. İkinci görüşe göre ise; “Falan kişiye tevekkül ettim” demek “Ona güvenip ona

<sup>33</sup> Cebecioğlu, “Hz. Mevlânâ Üzerine Genel Bir Değerlendirme” , Tasavvuf İlmî Ve Akademik Araştırma Dergisi, s.7.

<sup>34</sup> Cebecioğlu, “Mevlânâ Celaleddin-i Rumi” Altınoluk Dergisi, ocak 2007.s.10.

<sup>35</sup> Cebecioğlu, “Mevlânâ Üzerine Genel Bir Değerlendirme” , Tasavvuf Akademik ve Araştırma Dergisi, Mevlânâ Özel Sayısı, s.9.

dayandım, istinâd ettim anlamına gelmektedir.<sup>36</sup> Ayrıca “Ve vekele fulan” dediğimizde, bu ifade, bir işi, başkasını yerine geçirip, ona devretmek anlamında kullanılır.<sup>37</sup> ”Tevakele’l kavm” dendiğinde her biri ötekine itimat edip güveniyor anlamına gelir. “Raculun vükeletun tükeletün” demek, bir adam, bir işi hususunda başkasına itimat etti, güvendi anlamındadır. “El-Vikalü fi’d-dâbbeti” derken başkasının yürüyüşü ile yürü (onlara ayak uydur) anlamı kast olunmuştur.<sup>38</sup>

Bazen vekil kelimesi, kefil olarak yorumlanmıştır. Fakat vekil kelimesi daha kapsamlı ve geneldir. Çünkü her kefil vekildir ama her kefil vekil değildir.<sup>39</sup>

Tevekkül “tefe’ul” babından bir mastar olup, yüce Allah’a itimat ve inkıyat etmek manasındadır.<sup>40</sup>

Tevekkül fiili mastarı ve çeşitli çekimleri ile Ku’ran-ı Kerim’de 58 ayette, 70 defa zikredilmiştir.<sup>41</sup> Tevekkül, özet olarak diğer manalarıyla birlikte, sözlükte “bir işi birine sipariş edip ısmarlamak teslim olmak<sup>42</sup>, dayanmak, güvenmek, itimat etmek<sup>43</sup>, birine güvenip yerine onu vekil bırakmak, terk etmek, bağlamak, bırakmak, teslim etmek<sup>44</sup>, acizlik göstermek, başkasına güvenip dayanmak<sup>45</sup>, gibi manalara

<sup>36</sup> Ragıp el-İsfehani, *Müfredat*, Daruş Şamiye 2002, s. 882.

<sup>37</sup> Aynı eser, s. 882.; Asım Efendi, *Kamus-u okyanus*, c.3, Takvimhane-i Amire, İstanbul 1851/1268, s. 337.

<sup>38</sup> Ragıp el-İsfehani; *a.g.e.*, s. 882. , Cevheri, *es-Sıhah*, c.V, Kahire trz., s. 1844-45; Mehmet Efendi, *Lugat-ı Vankulu: Tercüme-i Sıhah-ı Cevheri*, c. II, İstanbul 1217/1802 , s. 364.

<sup>39</sup> Ragıp el-İsfehani, *a.g.e.*, s. 882.

<sup>40</sup> Firuzabadi, *Kamusu’l Muhit*, terc. Asım Efendi, c.III, İstanbul 1305, s. 377.

<sup>41</sup> *Kur’ân-ı Kerim Lugatı*, çev. Mahmut Çanka, Timaş yay. ,İstanbul 1991, s. 559-560.

<sup>42</sup> Mevlüt Sarı, *el- Mevarid (Arapça-Türkçe Lugatı)*, İstanbul 1982, s. 1680.

<sup>43</sup> Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, İstanbul 1995, s. 1009.; *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, DİB, Ankara 2006., s. 658.

<sup>44</sup> Ibn Faris, *Mu’cem Mekayısu’l Luga*, Kahire 1369 h., c. IV, s. 136; Cürcani, *Ta’rifat*, Kahire 1991, s.70, Kemal Atik, *İslami Kavramlar*, Sema Yazar Gençlik Vakfı, Ankara 1997., s. 699.

gelmektedir. Sözlük anlamlarına göre tevekkülün; daha çok insanın kendisini ikinci planda bıraktığı, bunun yerine güvenilen daha önemli bir varlığı öne çıkardığı bir durumu, ifade ettiğini görmekteyiz.

Tevekkül; Allah'ın katında olana itimat edip, elindekilerden ümit kesmek, Allah'ın, rızkına ve işine kefil olduğunu bilerek, sadece O'na yönelmek ve başkasına dayanmamaktır. Yani, kişinin aczini kabul edip, dil ve kalp ile O'na dayanmasıdır. Kişinin dil ve kalp ile tevekkül etmesi, birbirinden farklı şeylerdir.<sup>46</sup> Tevekkül; faaliyetlerin bütününe sarılmak, imkanları kullanarak, tembellikten uzak durarak, bütün görev ve sorumlulukları yerine getirip neticeyi Allah'a havale etmektir. Tevekkül insanın zahirdeki vasıtalarla sarılması, fakat bu sebeplere güvenmemesi, bel bağlamamasıdır.<sup>47</sup> Bu tanımlamalardan da anlaşılacağı üzere, gerçek tevekkül, temelinde acziyet duygusunu barındırır. İnsan acziyetini ve güçsüzlüğünü kabul edip, herşeyin üzerindeki güce teslim olmalı, bu teslimiyetini ortaya çıkan yeni acziyetlerle kalbinde beslerken, aynı zamanda diliyle de ifade etmelidir. Fakat bu tavır insanı, sebeplere sarılmaktan uzaklaştırmamalıdır. İnsan üzerine düşeni elinden geldiğince yapmalı, ancak bu yaptığı çabaya ve sebeplere de güvenmeyerek, yine de sadece Allah'a güvenmelidir. Çünkü, emeklerin karşılığını verecek olan ve sebeplerin sonuçlarını kudret elinde bulunduran ancak O'dur.

Buradan çıkan sonuç şudur ki; tevekkül, bütün iman, ihsan, İslam ve amel makamlarının temelidir. Tevekkülün konumu başın vücuttaki durumu gibi olup, nasıl

---

<sup>45</sup> *İslami Bilgiler Ansiklopedisi*, haz. İsmail Hakkı Şengüler, Alaeddin Şengüler, Yılmaz Taşçıoğlu, Hikmet Yay., İstanbul 1998, s. 219.

<sup>46</sup> Ibn Ebi'd-Dünya, *Rızk Anahtarları ve Tevekkül*, trc. Mustafa Utku, Uludağ Yay, İstanbul 2005, s. 30.

<sup>47</sup> *Aynı eser*, s. 40.

ki, başın bir vücudun üzerinde durması gerekiyorsa; iman ve makamları ile amellerin de tevekkül gibi bir dayanağın üzerinde durması gerekir.

Yine şunu da hatırlatmak gerekir ki, tevekkülle beraber sebeplere de riayet edilmelidir. Sebepleri uygulamadan yapılan tevekkül, tam anlamı ile acziyettir. Eğer tevekkül ile sebeplere sarılmak birbirine karıştırılmışsa, kişi tevekkülünü acziyetten, acziyetini de tevekkülden ayırt edilmelidir. Çünkü tevekkülün olabilmesi için, sebeplere sarılmak da olmalıdır. Yoksa ki tevekkül gerçekleşmemiş olur.

Tevekkülde, görünürdeki yani insanın faaliyet alanına giren vasıtalara sarılmanın ve onları kullanmanın yanında, gönülden Allah'a dayama da olmalıdır. Tevekkül, kulun şüphe ve tereddütlerden uzaklaşıp, işlerinde neticeden şüphe duymama halidir. Allah'a tevekkül ettim demek, o iş için elimden geleni yaptım, gücümü sarf ettim, şimdi de zayıflığımı itiraf ederek Allah'a güveniyor ve Ona dayanıyorum demektir.<sup>48</sup> Tevekkül hali, iç huzurdur, güvendir, kesin kanaattir. Korkunun etkisinde kalmayan iç huzur, sarsılmayan güven ve gevşemeyen kesin kanaattir.

### **B.b.KUR'AN-I KERİM'DE TEVEKKÜL KAVRAMI**

İslam alimleri, tarih boyunca Kur'ân-ı Kerim'i tefsir ederken, onda geçen kavramların tahlillerini de uzun uzun yapmışlar, kelimenin cahiliye dönemi Araplarının şiirlerinde ne anlamda kullanıldığını, Arapların kelimeye hangi anlamları yüklediklerini araştırmışlar ve böylece Kur'ân'da kast edilen mananın ne olduğunu tespit yoluna gitmişlerdir. Çalışmamız bir tefsir araştırması olmaması hasebiyle biz,

---

<sup>48</sup> Fikret Karaman, 'Tevekkül İnancı Üzerine Bir İnceleme', Fırat Üniversitesi Dergisi, sayı: 1, Elazığ 1996., s. 68.

Kur'ân-ı Kerim'de 'tevekkül' kavramının hangi anlamlarda kullanıldığını tespit etmek için, müfessirlerin bu değerlendirmelerini tahlil etmeyeceğiz. Ancak Kur'ân'da tevekkül kavramının hangi ayetlerde, hangi manalarda kullanıldığını tahlil etmeye çalışacağız.

**1.Tevekkül kelimesinin, "tevekkel"; yani "tevekkül et, güven, dayan" şeklinde olmak üzere emir fiil durumunda geldiği âyetler:**

*"O vakit Allah'tan bir rahmet ile onlara (mü'minlere) yumuşak davrandın. halde onları affet; bağışlanmaları için duâ et; belirli bir iş hakkında onlara danış. Kararını verdiğin zaman da artık Allah'a (c.c) dayanıp güven. Çünkü Allah (c.c) kendisine dayanıp güvenenleri sever."*<sup>49</sup>

*"(Münâfiklar) "Baş üstüne!" derler, ama yanından ayrılınca onlardan bir kısmı, senin dediğinden başkasını gizlice kurarlar. Allah da onların gizlice kurduklarını yazar. Sen onlara aldırma ve Allah'a dayan; sana vekil olarak Allah yeter."*<sup>50</sup>

*"Eğer onlar (düşmanlar) barışa yanaşırlarsa sen de ona yanaş ve Allah'a tevekkül et, çünkü O işitendir, bilendir."*<sup>51</sup>

*"Göklerin ve yerin gaybı (sırrı) yalnız Allah'a aittir. Her iş O'na döndürülür.*

---

<sup>49</sup> Âl-i İmran, 3/159.

<sup>50</sup> Nisa, 4/81.

<sup>51</sup> Enfal, 8/61.

*Öyle ise O`na kulluk et ve O`na dayan! Rabbin yaptıklarınızdan gâfil değildir."*<sup>52</sup>

*"Sen, O mutlak gâlip ve engin merhamet sahibine güvenip dayan."*<sup>53</sup>

*"Rabbin şüphesiz, onlar (inkârcılar) arasında hükmünü verecektir. O, mutlak gâliptir, herşeyi bilendir. O halde sen Allah`a güvenip dayan. Çünkü sen apaçık hakikat üzeresin."*<sup>54</sup>

*"Allah`a güven. Vekil olarak Allah yeter."*<sup>55</sup>

*"Kâfirlere ve münâfıklara boyun eğme. Onların eziyetlerine aldırma. Allah`a güvenip dayan. Vekil ve destek olarak Allah yeter."*<sup>56</sup>

**2. Tevekkül kelimesinin, "tevekkelû"; yani, "tevekkül edin, güvenin, dayanın" şeklinde olmak üzere emir fiil durumunda geldiği âyetler:**

*"(Musa Aleyhisselâm`ın kavminde) "Korkanların içinden Allah`ın kendilerine lütufta bulunduğu iki kişi şöyle dedi: Onların üzerine kapıdan girin; oraya girince artık siz zaferi kazanmışsınızdır. Eğer mü`minler iseniz ancak Allah`a güvenin."*<sup>57</sup>

---

<sup>52</sup> Hud, 11/123.

<sup>53</sup> Şuara, 26/217.

<sup>54</sup> Neml, 27/78,79.

<sup>55</sup> Ahzab, 33/3.

<sup>56</sup> Ahzab, 33/48.

<sup>57</sup> Maide, 5/23.

*"Musa da kavmine şöyle dedi: 'Ey kavmim! Siz gerçekten Allah'a iman ettinizse ve onun birliğine ihlâs ile teslim olmuş müslimlerseniz, artık Allah'a tevekkül edin.' Onlar da dediler ki: 'Biz ancak Allah'a tevekkül ettik. Ey Rabbimiz! Bizi, o zâlim kavmin fitnesine düşürme. Ve bizi,rahmetinle o kâfir kavimden kurtar.'"*<sup>58</sup>

**3. Tevekkül kelimesinin, "yetevekkel"; yani, "1-Tevekkül etsin, güvensin, dayansın; 2-Tevekkül ederse, güvenirse, dayanırsa; 3-Tevekkül eder, dayanır, güvenir" şeklinde olmak üzere istek, şart veya geniş zaman mânâsını ifade edecek manada geldiği âyetler:**

1.Anlam;

*"O zaman içinizden iki bölük bozulmaya yüz tutmuştu. Halbuki Allah onların yardımcısı idi. Mü'minler, yalnız Allah'a dayanıp güvensinler."*<sup>59</sup>

*"Allah size yardım ederse, artık size üstün gelecek hiç kimse yoktur. Eğer sizi*

---

<sup>58</sup> Yunus, 10/84-6.

<sup>59</sup> Al-i İmran, 3/122.

*bırakıverirse, ondan sonra size kim yardım eder? Mü'minler ancak Allah'a güvenip dayansınlar.*"<sup>60</sup>

*"Ey iman edenler! Allah'ın size olan nimetini unutmayın; hani bir topluluk size el uzatmaya yeltenmişti de Allah, onların ellerini sizden çekmişti. Allah'tan korkun ve mü'minler yalnızca Allah'a güvensinler."*<sup>61</sup>

*"De ki: 'Allah'ın bizim için yazdığından başkasi bize asla erişmez. O bizim mevlâmızdır. Onun için mü'minler yalnızca Allah'a dayanıp güvensinler."*<sup>62</sup>

*"(Nuh, Âd, Semûd ve onlardan sonraki kavimlerin) Peygamberleri onlara dediler ki: 'Evet, biz sizin gibi bir insandan başkasi değiliz. Fakat Allah nîmetini kullarından dilediğine lütfeder. Allah'ın izni olmadan bizim size bir delil getirmemize imkân yoktur. Mü'minler ancak Allah'a dayansınlar. Hem bize yollarımızı göstermiş olduğu halde ne diye biz, Allah'a dayanıp güvenmeyelim? Sizin bize verdiğiniz eziyete elbette katlanacağız. Tevekkül edenler yalnız Allah'a tevekkülde sebât etsinler."*<sup>63</sup>

*"Ey iman edenler! Aranızda gizli konuşacağınız zaman günahı, düşmanlığı ve Peygamber'e karşı gelmeyi fısıldamayın. İyilik ve takvâyı konuşun. Huzuruna toplanacağınız Allah'tan korkun. Gizli konuşmalar şeytandandır. Bu, iman edenleri*

---

<sup>60</sup> Al-i İmran, 3/160.

<sup>61</sup> Maide, 5/11.

<sup>62</sup> Tevbe, 9/51.

<sup>63</sup> İbrahim, 14/11-2

*üzme içindir. Oysa şeytan, Allah'ın izni olmadıkça, mü'minlere hiçbir zarar veremez. Mü'minler Allah'a dayanıp güvensinler.*"<sup>64</sup>

*"Allah; O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. Mü'minler yalnız Allah'a dayanıp güvensinler.*"<sup>65</sup>

## 2.Anlam

*"O zaman münâfıklarla kalplerinde hastalık bulunanlar, (sizin için): 'Bunları dinleri aldatmış diyorlardı. Halbuki kim Allah'a dayanırsa, bilsin ki Allah mutlak gâliptir, hikmet sahibidir.*"<sup>66</sup>

*"...Kim Allah'tan korkarsa, Allah ona (darlıktan genişliğe) bir çıkış yolu ihsan eder. Ve ona beklemediği yerden rızık verir. Kim Allah'a güvenirse Allah, ona yeter. Şüphesiz Allah emrini yerine getirendir. Allah herşey için bir ölçü koymuştur.*"<sup>67</sup>

## 3.Anlam

*"Andolsun ki onlara: Gökleri ve yeri kim yarattı diye sorsan, elbette Allah'tir derler. De ki: Öyleyse bana söyler misiniz? Allah bana bir zarar vermek isterse, Allah'ı bırakıp da taptıklarınız O'nun verdiği zararı giderebilir mi? Yahut Allah*

---

<sup>64</sup> Mücadele, 58/9-10

<sup>65</sup> Teğabün, 64/13.

<sup>66</sup> Enfal, 8/49

<sup>67</sup> Talak, 65/2-3.

*bana bir rahmet dilerse, onlar O'nun bu rahmetini önleyebilirler mi? De ki: Bana Allah yeter. Tevekkül edenler ancak O'na güvenip dayanırlar.*"<sup>68</sup>

**4. Tevekkül kelimesinin, "tevekkeltu"; yani "tevekkül ettim, güvendim, dayandım!" şeklinde olmak üzere geçmiş zaman durumunda geldiği âyetler:**

*"(Ey Muhammed)! Yüz çevirirlerse de ki: Allah bana yeter. O'ndan başka ilah yoktur. Ben sadece O'na güvenip dayandım. O, yüce Arş'in sahibidir.*"<sup>69</sup>

*"Onlara Nuh'un haberini oku. Hani o kavmine gelmişti ki: Ey kavmim! Eğer benim (aranızda) durmam ve Allah'ın âyetlerini hatırlatmam, size ağır geldi ise, ben yalnız Allah'a dayanıp güvendim. Siz de ortaklarınızla beraber toplanıp, yapacağınızı kararlaştırın. Sonra işiniz başınıza dert olmasın. Bundan sonra hakkımda (vereceğiniz) hükmü, bana uygulayın ve bana mühlet de vermeyin.*"<sup>70</sup>

*"(Hûd Aleyhisselâm dedi ki:) "Ben, benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz olan Allah'a dayandım. Çünkü yürüyen hiçbir varlık yoktur ki, O, onun perçeminden tutmuş olmasın. Şüphesiz Rabbim dosdoğru yoldadır."*"<sup>71</sup>

---

<sup>68</sup> Zümer, 38/39.

<sup>69</sup> Tevbe, 9/129.

<sup>70</sup> Yunus, 10/71.

<sup>71</sup> Hud, 11/56.

(Şuayb Aleyhisselâm) “Dedi ki: Ey kavmim! Eğer benim, Rabbim tarafından (verilmiş) apaçık bir delilim varsa ve bana O’nun tarafından güzel bir rızık vermişse buna ne dersiniz? Size yasak ettiğim şeylerin aksini yaparak size aykırı davranmak istemiyorum. Ben sadece gücümün yettiği kadar ıslah etmek istiyorum. Fakat başarmam ancak Allah’ın yardımı iledir. Yalnız O’na dayandım ve yalnız O’na döneceğim.”<sup>72</sup>

“Sonra (Yakup Aleyhisselâm) şöyle dedi: Oğullarım! (Şehre) hepiniz bir kapıdan girmeyin, ayrı ayrı kapılardan girin. Ama Allah’tan (gelecek) hiçbir şeyi sizden savamam. Hüküm Allah’tan başkasının değildir. (Onun için) ben yalnız O’na dayandım. Tevekkül edenler yalnız O’na dayansınlar.”<sup>73</sup>

“(Ey Muhammed!) Böylece seni, kendilerinden önce nice ümmetlerin gelip geçtiği bir ümmete gönderdik ki, sana vahyettiğimizi onlara okuyasın. Onlar Rahmân’ı inkâr ediyorlar. De ki: O benim Rabbim’dir. O’ndan başka ilah yoktur. Sadece O’na tevekkül ettim ve dönüş sadece O’nadır.”<sup>74</sup>

“Ayrılığa düştüğünüz herhangi bir şeyde hüküm vermek, Allah’a mahsustur, işte bu Allah, benim Rabbimdir. O’na dayandım ve O’na yönelirim.”<sup>75</sup>

---

<sup>72</sup> Hud, 11/88.

<sup>73</sup> Yusuf, 12/67.

<sup>74</sup> Rad, 13/30.

<sup>75</sup> Şura, 42/10.

**5. Tevekkül kelimesinin, "tevekkelnâ"; yani "tevekkül ettik, güvendik, dayandık!" şeklinde olmak üzere geçmiş zaman durumunda geldiği âyetler:**

*“(Şuayb Aleyhisselâm dedi ki:) ‘Doğrusu Allah bizi ondan kurtardıktan sonra tekrar sizin dîninize dönersek Allah’a karşı yalan uydurmuş oluruz. Rabbimiz Allah dilemesi hariç,, yoksa o (dîne) dönmemiz bizim için olacak şey değildir. Rabbimizin ilmi herşeyi kuşatmıştır. Biz sadece Allah’a dayanırız. Rabbimiz! Bizimle kavmimiz arasında adâletle hükmet! Sen hükmedenlerin en hayırlısıdır.’”<sup>76</sup>*

*“Musa da kavmine şöyle dedi: Ey kavmim! Siz gerçekten Allah’a iman ettiyseniz ve onun birliğine ihlâs ile teslim olmuş müslimlerseniz, artık Allah’a tevekkül edin. Onlar da dediler ki: Biz ancak Allah’a tevekkül ettik. Ey Rabbimiz! Bizi, o zâlim kavmin fitnesine düşürme. Ve bizi, rahmetinle o kâfir kavimden kurtar.”<sup>77</sup>*

*“İbrahim ve onunla beraber olanlarda, sizin için gerçekten güzel bir örnek vardır. Onlar kavimlerine demişlerdi ki: Biz sizden ve Allah’ı bırakıp taptıklarınızdan uzağız. Sizi tanımıyoruz. Siz bir tek Allah’a inanıncaya kadar, sizinle bizim aramızda sürekli bir düşmanlık ve öfke belirmiştir. Şu kadar var ki İbrahim babasına: Andolsun senin için mağfiret dileyeceğim. Fakat Allah’tan sana gelecek herhangi birşeyi önlemeye gücüm yetmez demişti. (O mü’minler şöyle dediler):*

---

<sup>76</sup> Araf, 7/89.

<sup>77</sup> Yunus, 10/84-6.

*Rabbimiz! Ancak Sana dayandık, Sana yöneldik. Dönüş de ancak Sana'dır.*”<sup>78</sup>

*“De ki: (sizi imana davet ettiğimiz) O (Allah) çok esirgeyicidir; biz O'na iman etmiş ve sırf O'na güvenip dayanmışızdır. Siz kimin apaçık bir sapıklık içinde olduğunu yakında öğreneceksiniz!”*<sup>79</sup>

**6. Tevekkül kelimesinin, “Netevekkelu” ; yani "Tevekkül ederiz, güveniriz, dayanırız" şeklinde olmak üzere şimdiki ve geniş zaman durumunda geldiği âyetler:**

*(Nuh, Âd, Semûd ve onlardan sonraki kavimlerin) “Peygamberleri onlara dediler ki: evet, biz sizin gibi bir insandan başkası değiliz. Fakat Allah nîmetini kullarından dilediğine lütfeder. Allah'ın izni olmadan bizim size bir delil getirmemize imkân yoktur. Mü'minler ancak Allah'a dayansınlar. Hem, bize yollarımızı göstermiş olduğu halde ne diye biz, Allah'a dayanıp güvenmeyelim? Sizin bize verdiğiniz eziyete elbette katlanacağız. Tevekkül edenler yalnız Allah'a tevekkülde sebât etsinler.”*<sup>80</sup>

---

<sup>78</sup> Mümtehine, 60/4.

<sup>79</sup> Mülk, 67/29.

<sup>80</sup> İbrahim, 14/11-2

**7. Tevekkül kelimesinin, Arapça olarak “Yetevekkelûn” ; yani; “Tevekkül ederler, güvenirler, dayanırlar” şeklinde geniş zaman durumuna geldiği âyetler:**

*“Mü`minler ancak, Allah anıldığı zaman yürekleri titreyen, kendilerine Allah’ın âyetleri okunduğunda imanlarını artıran ve yalnızca Rablerine dayanıp güvenen kimselerdir.”<sup>81</sup>*

*“(O muhacirler), (müşriklerin eziyetlerine) sabredenler ve Rablerine tevekkül edenlerdir.”<sup>82</sup>*

*“Gerçek şu ki: iman edip de yalnız Rablerine tevekkül edenler üzerinde onun (şeytanın) bir hakimiyeti yoktur.”<sup>83</sup>*

*“Onlar (müşriklerin eziyetlerine) sabreden kimselerdir ve yalnızca Rablerine tevekkül ederler.”<sup>84</sup>*

*“Size verilen şey, yalnızca dünya hayatının geçimliğidir. Allah’ın yanında bulunanlar ise daha iyi ve daha sürekli. Bu mükâfat iman edenler ve Rablerine dayanıp güvenenler içindir.”<sup>85</sup>*

---

<sup>81</sup> Enfal, 8/2.

<sup>82</sup> Nahl, 16/42.

<sup>83</sup> Nahl, 16/99.

<sup>84</sup> Ankebut, 29/59.

<sup>85</sup> Şura, 42/36.

Yukarıda incelediğimiz ayetlere genel olarak baktığımızda görürüz ki, Kur'an-ı Kerim'de Allah (c.c), kendisinden başka dayanılıp güvenilecek, işlerin kendisine havale edilebileceği bir varlık olmadığı vurgusunu çok sık yapmıştır. Kur'an'a göre; meydana gelen olaylara, Allah Teâlâ'dan başka bir şeyin etki ettiğini düşünmek, tevhid inancına noksanlık getirir. Ancak bu bakış açısı, kişinin olaylar karşısında pasif olması gerektiği anlamına gelmez. Çünkü kişinin gayretlerini hiçe saymak, İslam dinin özüne zıd düşer. Tevekkül, fiili, hem akla, hem dini esaslara, hem de tevhide uygun olup bir araya getirmektir.<sup>86</sup> Bu yüzden Kur'an-ı Kerim'in tevekkül öğretisinin, doğru bir şekilde anlaşılması gerekmektedir.

Teslimiyet, “sünnetullah” alanında, olması gerektiği gibi gerçekleşirken, cüz'i iradenin etkinlik alanı olan insan hayatında “aksamalara” uğramaktadır. İşte Kur'an, sunduğu hayat düsturu ile bu aksamaları gidererek, insan hayatını da üslubu içinde “külli teslimiyet” noktasına yükseltmeyi amaçlamaktadır.<sup>87</sup>

Kur'an-ı Kerim'de Allah Teâlâ, yumuşak huylu ve anlayışlı olmanın bir alameti olan ‘istişare’yi yapmasını Rasulüne emretmiş, ve yapılan değerlendirmeler sonucunda, verilen karar hakkında kendisine tevekkül etmesini emretmiştir. Çünkü bütün güçlerin üstünde en mükemmel güç, Allah'ındır. Sebepler tükenip kapılar kapandığında, sadece O'na sığınırız. Bir işe azmetmek, her ne kadar düşünme ve istişarelere başvurduktan sonra olsa da, bütün bunlar başarı için yeterli değildir. Çünkü başarı, ancak Allah'ın yardımı ile mümkündür. Başarının önüne gelen harici engelleri ancak Allah Teâlâ izale eder. Bu yüzden mü'minin Allah'a güvenip dayanması, O'nun gücüne ve kuvvetine itimad etmesi gerekir.

<sup>86</sup> Gazzali, *Kimya-yı Saadet*, trc. Ali Arslan, II/877.

<sup>87</sup> Halil Altuntaş, *Pencereyi Işığa Açmak*, D.İ.B.Y., Ankara 2007, s.161.

Allah Teâlâ, Peygamber Efendimiz (s.a.v)'e kendisine itaat eder gibi gözüken, fakat Resûlullah'ın aleyhine planlar yapan münafıkları haber vermekte, ve onların her planını kaydettiğini bildirmektedir. Allah Teâlâ 'onlara aldırış etme' diye buyuruyor ki; Resulullah'a, bu ikiyüzlülüklerine rağmen, onlara yumuşak davranmasını, onları cezalandırmamasını, durumlarını insanlara açıklamamasını ve kendisi hakkında planlanan kötülükler hakkında hiç endişelenmemesini emrediyor. 'Allah'a dayan, sana vekil olarak Allah yeter' buyuruyor. Yani sen Allah'a güven, O herşeyden haberdar, konuşulanları kaydediyor, seni koruyacaktır, deniliyor. Nitekim kendisine dayanan ve güvenenlere, yardımcı olarak Allah yeter.

Allah'a Teâlâ, göklerin ve yerin sırlarını yani bilinmezliklerini bildiğini, her işin sonunda O'na döndürüleceğini, mahşer günü her bir amel işleyene karşılığının tam olarak vereceğini haber veriyor. Bu yüzden insan, kendisine kötülük yapanlar karşısında endişelenmemeli, her amelin karşılığının ahirette eksiksiz olarak verileceğini, kötülerin cezalandırılacağını bilmeli, ve kendi vazifesi olan Allah'a kulluk üzerine yoğunlaşmalı, bu konuda O'na güvenmelidir. Çünkü O, hiçbir yapılandan gafil değildir.

Sonuç olarak Kur'an-ı Kerim'de Yüce Allah (c.c) bizlere, haklılık halinde bile O'na güvenmemizi, O'nu vekil kılmamızı, karşılaştığımız eziyetler karşısında O'na olan imanımızdan güç alarak yılmamamızı ve tabiri caizse, arkamızı O'na dayamamızı istemektedir. Kur'an-ı Kerim'e göre tevekkül, tam tevhid, teslimiyet ve yüksek bir ihlas duygusuyla ancak mümkün olabilir. Kulun Allah'a olan bu teslimiyeti o kadar yüksektir ki, hiçbir şey karşısında korku ve endişe duymaz, çünkü o, hüsn-ü zân ile Allah'a bağlanmıştır. Şeytanın vesveselerinden en güçlüsü olan rızık endişesine karşı da Kur'anı Kerim, bizlere tevekkül reçetesini sunmaktadır.

Netice olarak Kur'an'da tevekkül, saf bir iman duygusuyla Allah'a bağlanıp, O'nun yüce kudretinden güç alarak, hayatın zorlukları, insanların eziyetleri, inanmayanların zulümleri ve şeytanın vesveseleri karşısında dimdik ayakta durabilmek ve insanın başına ne gelirse gelsin Allah'a olan hüsn-ü zânnını bozmaması şeklinde geçmektedir.

### **B.c. HADİSLERDE TEVEKKÜL KAVRAMI**

İslam medeniyetinin en önemli ikinci referansı olan hadislerde ise tevekkül kavramı şu minval üzere kullanılmaktadır;

Ebu'd-Derdâ'dan rivayet olunduğuna göre, Rasûlullah (s.a) şöyle buyurmuştur.:

*"Kuşkusuz Allah hastalığı da şifayı da yarattı ve her dert için bir derman yarattı. Binaenaleyh (Allah'ın yarattığı bu şifalı ilaçlarla) tedavi olmaya çalışınız, (fakat) haramla tedavi olmaya kalkışmayınız"*<sup>88</sup>

Ebu Hureyre (r.a)'den rivayet olunduğuna göre, Rasûlullah (s.a) şöyle buyurmuştur:

*"Kuvvetli mümin zayıf müminden daha hayırlı ve Allah'a daha sevimlidir. Her ikisinde de hayır vardır. Sana menfati olan şeylere düşkün ol. Allah'tan da*

---

<sup>88</sup> Ebu Davud, Tıb, 11, no: 3874

*yardım dile ve (faydalı şeyleri istemek, Allah'tan da yardım dilemek hususunda) gevşeklik etme. Eğer (hoşlanmadığın) bir şey sana isabet ederse (başına gelirse) ben şunu isteseydim, bunu yapsaydım (bu iş başıma gelmezdi) söyleme ve lakin : 'Allah (böyle) takdir buyurdu ve dilediğini yapar'. demelisin. Çünkü Lev (=şunu yapsaydım, böyle olsaydı kelimesi) şeytan (vesvesesine ve) işine yol açar. (= kader'e karşı gelmek güçlüğüncesini kalbe sokar.)”<sup>89</sup>*

İbni Abbas (r.a) Peygamber (Sallallahü Aleyhi ve Sellem) 'den naklen şunu rivayet etti:

*“Bana bütün ümmetler gösterildi. Öyle Peygamber gördüm, yanında küçük bir cemaat var. Peygamber gördüm; yanında bîr-iki kişi var! Yİne Peygamber gördüm; yanında hiç kimse yok!.. Birdenbire bana büyük bir kalabalık arz olundu. Ben bunları benim ümmetim zannettim. Fakat bana : Bunlar Musa (Sallallahü Aleyhi ve Sellem) ile onun kavmidir. Lâkin sen, şu ufka bak dediler. Bir de baktım büyük bir kalabalık!.. — «Bir de öteki ufka bak!..» dediler. Baktım (yine) büyük bir kalabalık!.. — «İşte senin ümmetin bunlardır. Kem onlarla birlikte cennete hesapsız, azapsız girecek yetmişbin kişi (daha) var.» dediler.» buyurdu. Bundan sonra Resulullâh (Sallallahü Aleyhi ve Sellem) oradan kalkarak evine girdi. Bunun üzerine cemaat bu hesapsız ve azapsız cennete gireceklerin kim oldukları hakkında söze daldılar. Bazıları: «Her halde bunlar (Sallallahü Aleyhi ve Sellem) ile sohbette bulunanlar olacak» diğer bazıları: «İhtimal bunlar İslâmiyet zamanında doğarak Allah'a şirk koşmayanlardır.» dediler ve (daha buna mümasil) birşeyler söylediler. Derken Resulullâh (Sallallahü Aleyhi ve Sellem) yanlarına çıkageldi ve : — «Konuştuğunuz*

---

<sup>89</sup> İbn Mâce, Sunne, 10, no: 79.

*şeyler neydi?» dedi. Ashab da konuştuklarını kendisine haber verdirler. Resulullâh (Sallallahü Aleyhi ve Sellem) : — «Onlar rukye yapmayanlar ve yaptırmayanlar; teşe'um etmeyenler; ve ancak Rablerine tevekkül eyleyenlerdir.» buyurdular. Bunun üzerine Ukkaşetü'bnü Mihsan ayağa kalkarak: — «Allah'a dua et de beni de onlardan eylesin» dedi. Resulullâh — «Sen onlardansın.» buyurdu sonra başka bir zat kalkarak: «Allah'a dua et beni de onlardan eylesin» dedi. Resulullâh (Sallallahü Aleyhi ve Sellem): — «Bu hususta Ukkâşe seni geçti.» buyurdular.»<sup>90</sup>*

Ibn Abbas (r.a.) şöyle demiştir:

*Peygamber (S) şöyle duâ ederdi: “Allah'ım, Sen'in izzetine sığınırım. Sen o kudret sahibisin ki, Sen'den başka ibâdet edilecek ma'bûd yoktur, yalnız Sen varsın! Ve Sen ebedî hayât sahibisin. Hâlbuki cinn ve ins -görülen ve görülmeyen bütün varlıklar- ölürlər”<sup>91</sup>*

Ibn Abbas (r.a.) şöyle demiştir:

*İbrahim (a.s.) ateşe atıldığı zaman "Hasbünallahu ve ni'mel vekîl (Allah bize yeter. O ne güzel vekildir.)' dedi. Muhammed (s.av.) de onu nakletti. Şöyle ki: (Kendisine) 'insanlar size karşı ordular hazırladılar, o halde onlardan korkun.' dedikleri zaman, bu (söz) onların imanını artırdı ve: 'Allah bize yeter. O, ne güzel vekildir.' dediler. (Buhârî ve Müslim rivâyet etmişlerdir.) Ibn Abbas (r.a.), gelen bir*

<sup>90</sup> Müslim, İman, 374, no, 527; Buhari, Tıp, 17, no:5705.

<sup>91</sup> Buhari, Tevhid, 7, no:7383.

*diğer rivâyete göre şöyle demiştir: İbrahim (a.s.) ateşe atıldığı zaman son sözü 'Allah bana yeter. O, ne güzel vekildir.' olmuştur.*<sup>92</sup>

Buhârî'nin kaydı ile Ahmed b. Yunus'tan Ebû Bekir-Ebû Hasîn-Ebü'd-Duhâ-İbn Abbas isnadıyla aktardığına göre;

*"Allah bize yeter. O, ne güzel güven kapısıdır!" sözünü ilk defa İbrahim Peygamber söylemişti. Peygamber Efendimiz ise bu sözü Kuran'ın da temas ettiği olayda söylediler: "'Bazıları '(Müminler!) İnsanlar sizinle savaşmak için toplanmışlar. Onlardan korkun' dediklerinde onların imanı arttı. Onlar Allah bize yeter. O ne güzel güven kapısıdır!'"<sup>93</sup> dediler"*<sup>94</sup>

İbn Abbâs (r.a) şöyle rivayet etmiştir:

*"İbrâhîm Peygamberdin ateşe atıldığı zaman söylediği son sözü 'Hasbiye'llâhu ve ni'mel-vekîl=Allah bana yeter, O ne güzel vekildir' cümlesidir, demiştir."*<sup>95</sup>

Bize Haccac b. Şâir rivayet etti. (Dedi ki) : Bize Ebû'n-Nadr Hâşim b. Kaâsım EI-Leysî rivayet etti. (Dedi ki) : Bize İbrahim (yâni; İbni Sa'd) rivayet etti. (Dedi ki) : Bize tabam, Ehû Seleme'den, o da Ebû Hüreyre'den, o da Peygamber (sav) den naklen rivayet etti. (Şöyle buyurmuşlar) :

*"Cennete kalbleri kuş kalbi gibi olan bir takım kavimler girecektir."*<sup>96</sup>

<sup>92</sup> Nevevî, *a.g.e.*, s. 88,89, Hadis no: 76.

<sup>93</sup> Al-i İmran, 13/173-175.

<sup>94</sup> Buhari, *Tefsir*, (Âl-i İmran) 13, no:4563.

<sup>95</sup> Buhari, *Tefsir*, (Âl-i İmran) 13, no: 4564.

Tirmizî'nin, Ali b. Saîd el-Kindî-İbnü'l-Mübarek-Hayve b. Şurayh-Bekir b. Amr-Abdullah b. Hubeyre-Ebû Temîm el-Ceyşânî-Ömer b. el-Hattâb isnadıyla aktardığına göre, Allah'ın Resulü buyurdu ki:

*"Eğer siz Allah'a hakkıyla tevekkül edip güvenseydiniz, kuşların sabah aç karnına yuvalarından çıkıp, akşam karınları doymuş olarak yuvalarına döndükleri gibi size de (kolayca, bol) rızık ihsan edilirdi"*<sup>97</sup>

Ebû Umâre el-Berâ b. Azib (r.a.) şöyle demiştir: Resûlullah buyurdu ki:

*"Ey filanca, yatağına girdiğinde: 'Eğer o gece ölürsen, iman üzere ölürsün. Eğer sabaha çıkarsan hayra ulaşırsın.'*<sup>98</sup>

Bize Şu'be, Ebû İshâk'tan tahdîs etti; o da el-Berâ ibn Âzib(r.a)'den işitmiştir ki, Peygamber (S) bir adama (şu duayı okumasını) emretmiştir. Ve yine bize Âdem tahdîs etti. Bize Şu'be tahdîs etti. Bize Ebû İshâk el-Hemdânî, el-Berâ ibn Âzib'den tahdîs etti ki, Peygamber (S) bir adama tavsiye edip şöyle buyurmuştur: “yatağına girip yatmak istediğin zaman şu duayı söyle;

*“Allâhumme, eslemtu nefsiileyke vefavvadtı emrileyke ve vec-cehtı vechî Heykel Ve elce 'tu zahrî ileyke rağbeten ve rehbeten Heykel La melcee velâ mencâ minke illâ Heykel Âmentu bi-Kitâbike'llezî enzelte ve bi-Nebiyike 'llezî erselte! (Allah'ım! Kendimi Sana teslim ettim, yüzümü Sana yönelttim, işimi Sana bıraktım, Senden ümitvâr olarak, azabından korkarak sırtımı Sana dayadım. Senden sığınacak*

<sup>96</sup> Müslim, *Cennet ve Sıfât'ı Naîmihâ ve Ehlihâ*, 27; no: 7162.

<sup>97</sup> Tirmizî, *Zühd*, 33, no: 2344; İbn Mace, *Zühd*, 14, no:4164.

<sup>98</sup> İmam Nevevî, *a.g.e.*, s. 92, Hadis no: 80.

*ve korunacak yer yine Sanadır. İndirdiğin kitaba ve gönderdiğin peygambere(s.a.s) iman ettim, de). Eğer o gece ölürsen, fitrat üzere (yânî İslâm Dîni üzere) ölürsün”<sup>99</sup>*

Müslim'in, 'Züheyr b. Harb ile Abd b. Humeyd ve Abdullah b. Abdirrahman Ed-Dârimî bana anlattı' diyerek, Abdullah-Diğer iki kişi-Habbân b. Hilâl-Hemmâm-Sabit-Enes b. Malik-Ebû Bekir isnadıyla aktardığına göre, Hz. Ebû Bekir anlatıyor;

*“(Mekke'den Medine'ye giderken,) Peygamber Efendimizle saklandığımız (zeminin biraz altında bulunan) mağarada başlarımızın hizasındaki peşimizdeki müşriklerin ayaklarını gördüm. Ey Allah'ın Resulü, Birisi (biraz eğilip) ayaklarının altına bakacak olsa bizi görmesi işten bile değil' Peygamber Efendimiz buyurdular ki: 'Ebû Bekir! Üçüncüsü Allah olan iki kişiyi sen ne zannediyorsun!’”<sup>100</sup>*

Ümmü Seleme (r.a.)’den rivâyete göre: Peygamber (s.a.v), evinden çıkarken şöyle duâ ederdi:

*“Allah’ın adıyla... Allah’a güvenip Allah’a dayandım. Ey Allah’ım hak yolundan ayağımın kaymasından sapıklığa düşmekten zulmetmekten ve zulme uğramaktan, cahillik etmekten ve bize karşı cahillik edilmesinden sana sığınırım.”<sup>101</sup>*

Hâlid'in oğulları Habbe ve Sevâ'den; Şöyle demişlerdir: Peygamber (S.a.v.) bir şeyi tamir etmekle meşgul iken onun yanına girdik. Biz de o işte O'na yardım ettik. Sonra bize şöyle buyurdu:

---

<sup>99</sup> Buhari, Daavât, 7, B6313.

<sup>100</sup> Müslim, *Fadâilü's Sahabe*, 1, no: 6169, Buhari, *Menâkıbu'l Ensar*, 45, no: 3922.

<sup>101</sup> Tirmizi, *Daavât*, 35, no: 3427

*“Başlarınız hareket ettiği (yâni yaşadığınız) sürece rızaktan ümitsiz olmayınız. Çünkü şüphesiz insanı kırmızı ve üstünde hiç bir elbise olmıyarak annesi doğurur. Sonra Allah Azze ve Celle onu rızıklandırır”<sup>102</sup>*

İbn Mâce'nin, İshak b. Mansur-Ebû Şuayb Salih b. Ruzayk el-Attâr-Saîd b. Abdurrahman el-Cumahî-Musa b. Ali b. Rebâh-Babası-Amr b. el-Âs isnadıyla aktardığına göre, Allah'ın Resulü buyurdu ki:

*" Şüphesiz бүрүн arzu ırmakları Âdem oğlunun kalbinden yol alır. Allah, kalbini bütün ırmaklara kaptırmış kişiyi bunların hangisinde helâk ettiğine aldırılmaz. Fakat kişi Allah'a güvendi mi, Allah onu arzuların keşmekeşliğinden kurtarır." <sup>103</sup>*

Tirmizînin, Ahmed b. Muhammed b. Musa-Abdullah b. el-Mubârek-Leys b. Sa'd, İbn Lehî'a-Kays b. el-Haccâc -ki her iki isnadla gelen hadisin ifade ettiği anlam aynıdır-Haneş es-San'ânî-İbn Abbas isnadıyla naklettiğine göre; İbn Abbas anlatıyor:

*"Bir gün Allah'ın Resulü'nün arkasında bulunuyordum. Bana şöyle dedi: "Delikanlı! Sana bazı öğütler vereyim; Allah'ı unutma ki, Allah da seni unutmasın. Allah'ı unutma ki, hep yanında bulasın. Bir şey istersen Allah'tan iste. Yardım istersen Allah'tan yardım bekle. Bil ki, bütün millet bir konuda senin yararına bir şey yapmak için bir araya gelse, ancak Allah yazmışsa sana destek verebilirler. Bütün millet sana zarar vermek için bir araya gelse, ancak Allah yazmışsa sana zarar*

---

<sup>102</sup> İbn Mâce, *Zühd*, 14, no: 4165.

<sup>103</sup> İbn Mâce, *Zühd*, 14, no:4166.

*verebilirler. (Çünkü) kalem kaldırılmış, (kader) sayfalarındaki mürekkep kurumuştur."*<sup>104</sup>

Tevekkül, müslümanın temel niteliklerinden biridir. Tevhid inancından beslenen ve Allah'a karşı duyulan sonsuz bir güven halidir. Beşer planında sergilenecek gayretlerin sonuç vermesinin O'nun mutlak kudret ve iradesinin meyvesi olduğu şuurudur. Tevekkül asla tembellik, işleri Allah'a havale etmek, hazır sonuca ulaşma beklentisi değildir. Böyle bir anlayış Kur'an ve Sünnete aykırıdır. Gerçek tevekkül, çağın ve şartların gerektirdiği aktiviteyi sergilemektir. Tevekkül gösteren bir müslümanın başkalarından farkı, olayların gerçek var edicisini bilmek, madde dünyasının sebepler zincirine materialist bir pencereden değil, aktif bir hayat anlayışı ile iman teslimiyet penceresinden bakmak demektir.<sup>105</sup>

Tevekkül kişinin kendisi için gerekli olan ulaşımına veya zararlı şeylerden uzaklaşma konusunda gerekli etkinlikleri yaptıktan sonra kalbin Allah'a yönelmesi ve sonucu ondan beklemesidir. Yukarıda geçen hadislerdeki ortak tema, kişi için Allah'a şeksiz bir güvenden sonra, ancak çalıştığının olduğudur. Kişi gayret edecek, sonucu ise Allah'a bırakarak tevekkül edecektir. Hz. Peygamber 'in hadis-i şeriflerini incelediğimizde, O'nun sözlerinde tevekkül, zannedildiği gibi kişinin her şeyi kaderine yükleyerek hiçbir şey yapmaması değildir. Kadere kuvvetli bir iman, sonuçların kabullenilmesi aşamasında etkili bir unsur olarak görülmüştür. Hz. Peygamber, çalışmayı amellerin en faziletliyelerinden sayarak, yanlış kader anlayışının önüne geçmiştir. Hz. Peygamber, kendi hayatında da çalışmadan tevekkül etme yoluna girmemiştir. O, yapılması gerekenleri yaparak, gerekli tedbirleri almıştır.

<sup>104</sup> Tirmizi, *Sıfatü'l-Kıyâme*, 59, no: 2516.

<sup>105</sup> Halil Altuntaş, *Pencereyi Işığa Açmak*, D.İ.B.Y., Ankara, 1961,s.174.

Kısacası tevekkül Hz. Peygamber'in hali, yaşayışıdır; çalışmak ise onun sünnetidir, onun yolundan gidenler ise sünnetini terketmemelidir.

### C.d. TASAVVUF LİTERATÜRÜNDE TEVEKKÜL

Yukarıda tevekkül kavramının Kur'ân ve hadislerdeki açıklamalarını ortaya koymaya çalıştık. Şimdi mutasavvıflar açısından tevekkül nasıl anlaşılmış, bunu ortaya koymaya çalışacağız.

Tasavvuf bin yılı aşkın çok yönlü engine bir birikime sahiptir. Fazlurrahman'ın da açık bir yüreklilikle ifade ettiği gibi, tefsir, hadis, fıkıh, ve kelam gibi donuklaşmış bilimlere karşılık islamın son çıkış kapısı ve yumuşak karnı, tasavvuftur.<sup>106</sup> Bu yüzden mutasavvıflar tevekkül anlayışlarında daha samimi ve içten yorumlara yer vermişlerdir.

Mutasavvıflara göre tevekkülün; tevekkül, teslim ve tefvizden oluşan üç derecesi bulunmaktadır. Buna göre tevekkül sahibi, Allah'ın vadine güvenip huzur bulur, teslim sahibi Allah Teâlâ'nın halini bildiğine kani olarak ilmi ile iktifa eder, tefviz sahibi ise Allah'ın hükmüne rıza gösterir.<sup>107</sup> Tevekkül eden kişi, Allah'ın vaadine güvenip, dayanır. Teslim sahibi kişi Allah'ın kendisinin halini bildiğinden emindir. Tefviz sahibi ise, Allah'ın hükmüne razı olmuştur. Bu derecelendirmeye

<sup>106</sup> Ethem Cebecioğlu, “'Avarifü'l Mearif' Ebu Hafs Şihabuddin Ömer es-Sühreverdî” Tasavvuf İlmî ve Akademik Dergi, yıl:5, sayı 12, Ankara 2004, s.239.

<sup>107</sup> Bkz. Kuşeyri, *Kuşeyri Risalesi*, haz. Ali Arslan, Alperen yay. Ankara 2003. , s. 302. , Abdulhakim Arvasi, “*Urvet'l Vüska Liz-zakirin*” , Necmi İstikbal Matbaası, 2. Baskı, İstanbul h.1342,s.74.

göre, tevekkül avamın, teslim havvasın, tefviz ise havassın da havassı olanların sıfatı olarak kabul edilmiştir.<sup>108</sup>

Kuşeyri'ye göre tevekkülün yeri kalptir. İnsanın sebeplere sarılması ve tedbir alması, kalbindeki tevekküle zıt bir durum değildir. İnsan elde edemediği bir şey konusunda, bu durumun Allah Teâlâ'dan olduğuna kanaat getirirse, O'nun takdiri budur, diyebilir. Eğer istediği şeyi elde ederse bu durumu da Allah'ın lütfu olarak görür.<sup>109</sup> Kuşeyri'nin bu anlayışı, tevekkülün doğru bir şekilde anlaşılması için güzel bir örnektir. Şimdi ise Kuşeyri Risale'sinde, Kuşeyri dışındaki mutasavvıfların dünyasında tevekkülün nasıl anlaşıldığına göz atmak istiyoruz:

Ibn Ata'ya "tevekkülün hakikati nedir?" diye sorulmuş, o da "içinde sebeplere karşı bir meyilin belirmemesi, sebeplerin üzerinde önemle durmana rağmen Hakk'ta bulduğun sükunun hakikatinden bir şey kaybetmemendir." diye cevap vermiştir.<sup>110</sup>

Ebu Abdullah Kureşî ise, "tevekkül her şart ve zamanda Allah'a bağlanıp, ona güvenmek, kişiyi amaca ulaştıran tüm sebeplere güveni terk etmek ve Allah'ın sebeplerin yaptığı işi üzerine alması halidir." demiştir.<sup>111</sup>

Sehl b. Abdullah Tüsterî, "çalışıp kazanma esasını tenkit eden (Allah ve Rasulü tarafından konulan) kanunları tenkit etmiş olur, tevekkülü tenkit eden kimse, (kadere) imanı tenkit etmiş olur" demiştir.<sup>112</sup>

Zunnûn; tevekkülün ne demek olduğunu soran bir adama, insana zarar veren (mal, nefis, ihtiras gibi) nefsi arzuları söküp atmak ve sebeplere sarılma fikrinin

---

<sup>108</sup> Kuşeyri, *a.g.e.* , s. 303.

<sup>109</sup> *Aynı eser* , s. 298.

<sup>110</sup> *Aynı eser* , s. 299.

<sup>111</sup> *Aynı eser* , s. 301.

<sup>112</sup> *Aynı Eser*, s.297.

kökünü kazımdır, demiştir. Soruyu soran kişinin açıklama istemesi üzerine ‘nefsi, efendi olmaktan uzaklaştırıp, kul olma, kulluk yapma durumuna getirmektir.’ demiştir.<sup>113</sup> Buradaki sebepleri söküp atmaktan kastedilen, kalbin o sebeplere bağlanmasını men etmektir, yoksa azaların sebeplere ilgisini men etmek değildir.

Bazı kimseler tevekkülü, bütün işlerini Allah’a havale ederek kendi iradesi ile hiçbir şey yapmamak, çalışmamak, yırtıcı hayvanlardan kaçmamak, hastalanınca ilaç kullanmamak şeklinde anlamışlardır. Bu tür tutumlar dinen yanlıştır.<sup>114</sup> Yukarıdaki anlatımlar ise, mutasavvıfların kendi makamlarına göre, kendi dünyalarından yapmış oldukları yorumlardır.

Bir kimsenin yemeğe el uzatmadan ‘Allah (c.c) yemeden beni doyurabilir yahut yemeğe hareket verir, yemek kendiliğinden ağzıma girer’ demesi tevekkül değil, ahmaklıktır. Allah’ın kesin âdeti olan konularda tevekkül, sebebi bırakmakla değil, ilim ve hal ileler. Öyle ki ilim, sebeplerin yani; el, eldeki güç, yemek, ağız, diş ve benzeri şeylerin yaratıcısının Allah olduğunu bilmek; hal ise, yemeğe veya eline değil Allah’ın keremine güvenmektir.<sup>115</sup>

İnsanın, kat’i sebeplerin yolundan ayrılması doğru değildir. Sonuçta, çalışan bir insanın tevekkülü, sebeplere (sermayesine) değil de, Allah’a güvenmekle olur. Bunun alameti ise, bütün sermayesini kaybettiği halde, kalbi değişmeyip rızkıdan dolayı ümitsizliğe kapılmamasıdır. Allah’a güvenerek ummadığı yerden rızkının geleceğini bilmesidir. Gelmediği zaman ise, kendi menfaatinin gelmeyeşinde

---

<sup>113</sup> *Aynı Eser*, s.300.

<sup>114</sup> Gazali, *Kimya-yı Saadet*, trc. Ali Arslan, Yeni Şafak Armağanı 2004, s. 889.

<sup>115</sup> *Aynı eser*, s. 889-890.

olduğuna inanmasıdır. Esasen tevekkül sahibi bir insan her durum ve şartta Allah’dan başka bir Şeye güvenmemelidir.<sup>116</sup>

Zira meşhur mutasavıflardan İbrahim Hakkı hazretlerine göre; kulun vazifesi, sebep onu terkedinceye kadar onun ardından koşmak ve daha sonra da sakin olmaktır. Bunu kendisi; “Kaç kere sebebi terkettim de yine ona muhtaç olup geri döndüm. Sonra sebep beni terkedince ona geri dönmek gerekmedi.”<sup>117</sup> diyerek ifade etmiştir. Görüldüğü gibi, sebepleri yerine getirdikten sonra özellikle, teslim üzerinde durulmaktadır. Fakat sebepler yerine getirildikten sonra kişi, öyle bir teslim olmalı ki, yerine getirdiği sebelere değil de, Müsebbibü’l-Esbab olan Cenab-ı Hakk’a güvenmelidir.

Fahreddin-ı Razi bir ifadesinde şöyle der: “Hayatımın başlangıcından sonuna kadar tecrübe ettiğim şudur ki, insanın herhangi bir işinde Allah’tan başkasına itimat edip güvendiği zaman, bu onun bela ve mihnetlere, sıkıntı ve darlıklara düşmesine sebep olur. Fakat kul Allah’tan ister ve tevekkül eder de, başka hiçbir varlığa güvenip dayanmazsa, o istediği gayesine en güzel bir şekilde ulaşır. İşte edindiğim bu tecrübe, hayatımın ilk anından elliyedi yaşıma ulařtđım bu zamana kadar devam edip gelmiştir. İşte o gün bu gün insanın, Allah’ın ltfu ve ihsanından başka, herhangi birşeye güvenmekle hiçbir menfaat temin edemeyeceği hususu kalbimde iyice yerleşmiştir.”<sup>118</sup>

Tasavvufi düşünceye göre, cahil bir insan sabah kalktığında yapacağı işleri kendine nisbet ederek: “Greyim bakayım bugün ne yapmam gerekecek!” der. Arif

---

<sup>116</sup> *Aynı eser*, s. 892.

<sup>117</sup> Bkz. İbrahim Hakkı, *Marifetname*, s. 381.

<sup>118</sup> Bkz. Fahreddin Razi, *Tefsir-r Kebir Mefatihü’l Gayb*, C.XIII. ter. Suat Yıldırım ve ark., Ankara 1998., s. 246.

olan bir insan ise, işlerini Allah’a ısmarlayarak; “Görelim bakalım bugün Mevla beni hangi işe muvaffak kılacak!” der.<sup>119</sup>

İbn Cevziyye’ye göre tevekkül; bir çok esastan oluşan bir durumdur. Birinci esas, Allah’ın, ihtiyaçları gidermesi, her şeyi koruması, bütün işlerin O’na dayanması, O’nun dilemesi, ve kudretinden meydana gelmesi gibi sıfatlarını bilmektir. İkinci esas, sebeplere sarılmak ve sebepleri gerçekleştirmektir. Üçüncü esas, tevekkülü kalbe, tevhidi makamda yerleştirmektir. Dördüncü esas, kalbin Allah’a güvenmesi, sadece O’na dayanması ve O’nunla sekinet bulmasıdır. Beşinci esas, kişinin Allah’a hüsn-i zan beslemesidir. Altıncı esas, kalbin sadece Allah’a teslim olması ve kişinin sebeplerin tümü ile çekişmeyi bırakmasıdır. Yedinci esas tefvizdir. Yani, işleri canı gönülden Allah’a bırakmak demektir.<sup>120</sup>

Tefviz makamının bir üst makamı rıza makamıdır. Rıza makamı ise, tevekkülün bir neticesidir. Kişi herşeyden önce Allah’a tevekkül eder, olayların sonuçlarından da razı olursa, kulluk görevini yerine getirmiş olur. Tevekkül eden kimse, yönlendirildiği işte sebeplere sarılır, işinde Allah’a güvenir ve dayanırsa, Allah Teâlâ’nın insanın hizmetine sunmak için yarattığı dünya hayatında sebeplere uymuş ve kendisi için yaratılan sebeplerle geçimini temin etmiş olur.<sup>121</sup>

İbn Cevziyye’nin tarifine bakacak olursak görürüz ki; bir insan Allah’ı ve O’nun sıfatlarını ne kadar iyi bilir ve imanı ne kadar kuvvetli olursa, tevekkülü de o kadar sağlam olur. Bu kuvvetli imanla beraber kişi, sebeplere sarılmalıdır. Sebepler

<sup>119</sup> Bkz. İbrahim Hakkı, *a.g.e.*, ss. 381-382.

<sup>120</sup> İbn Kayyım el-Cevziyye, *Medaricu’s- Salikin: Kur’âni Tasavvufun Kaynakları*, trc. Ali Ataç ve Ark., İstanbul 1990., s.108-114.

<sup>121</sup> Ebu Talib el-Mekki, *Kutü’l-Kulub, Kalplerin Azığı*, İstanbul 1999. , s. 61.

terk edilerek yapılan tevekkül tam ve sağlam olmaz. Sebepler olmaksızın tevekkül etmek, afaki ve soyut olur . Bu ise sünnetullah'a aykırıdır.

Üçüncü esasta da belirtildiği gibi, tevekkülün özü kalbin tevhid üzere olmasıdır. Kalpte Allah'tan başka bir varlığa yöneliş bulunuyorsa, o kalbin tevekkülü samimi değildir. Çünkü kalpte Allah'tan başka eylemlere meyil bulunması tevekkülün zayıf olmasına sebebiyet verir. Sonuç olarak, sebepleri terk etmekle ilgili yorumları, kalpten sebeplerin terki olarak değerlendirebiliriz. Yani sebeplere sarılan kulun bu yönelişi kalbi ile değil, organlarıyla olmalıdır.

Sebeplerin yerine getirilmesi sonucunda, ortaya çıkan faydadan kaynaklanan iç rahatlamasını kişinin kalbine koymaması, onun yerine Allah'a güvenden kaynaklanan sukuneti koyması gerekir. Bu tavırda olan bir kul için, sebeplerin sonuçlarının olumlu ya da olumsuz olması, onun kalbini etkileyen bir unsur olamaz. Böylece kişinin Allah'a olan imanı, onu sebeplere güvenmekten alıkoyar.

Beşinci esasta geçen kişinin Allah'a hüsn-i zan beslemesi, kulun tevekkülünü doğrudan etkileyen bir unsurdur. Çünkü insanın Allah'a olan tevekkülü , Allah'a olan hüsn-i zannı nispetindedir. Bunun yanında kulun Allah'a teslimiyeti o kadar kuvvetli olmalıdır ki, sebeplerle çekişmeyi bırakmalı, bir ölünün yıkayıcısı elindeki mevta gibi olmalıdır. İşte bu esasları uygulayan kul, en sonunda tevekkülün aslı olan tevfiz makamına ulaşarak, canı gönülden, işlerini Allah'a bırakır, O'na tam bir tevekkül göstermiş olur.

Kısacası tasavvuf literatüründe tevekkül, sufiler tarafından, kazaya razı olmak, zorluk ve kolaylığı, hastalık ve sağlığı, talih ve talihsizliği kısaca her hali bir saymak olarak anlaşılmıştır. Fakat burada, sufiler sebeplere sarılmanın tevekküle ters düşmeyeceği konusunda da ittifak halindedirler. Onların yorumlarında geçen

‘sebepleri terk etmek’ hususunun, kalben sebeplerin terki olarak anlaşılmasında fayda olduğunu düşünüyoruz. Zira, sebepler aleminde yaşamaktayız. Mutasavvıflara göre, kişi çok kuvvetli bir tevhidle Allah’a inanmalı, O’na hüsn-ü zan besleyerek sebeplere sarılmalı, ancak kalbinde yine sadece Allah’a olan güvenden kaynaklanan huzur hali bulunmalıdır.

Genel olarak baktığımızda, bu konuda, şunu söyleyebiliriz ki, tevekkül, tasavvufî hayatın temel taşlarından, olmazsa olmazlarından olan bir konudur. Çünkü, direkt iman ve tevhidle alakalıdır.

Aynı zamanda Allah dostlarının kendi makamlarına göre ve kendi hikmetlerince görüş bildirdiklerini hatırd tutmak gerekir. Çünkü tasavvuf, İslam büyüklerine göre bir batın ilmi, bir ledün ilmidir. Söze değil hâle, dışa değil içe ait bir ilimdir. Daha doğrusu bir hikmettir. Hikmet ise Allah Teâlâ’nın bir ilhamıdır ve yakini mûkaşefedir. Düşünmenin ve anlamının kemal derecesi, arifin kalbinde parlayan bir nurdur. Hikmet dünya sevgisinden kesilmek, Hakk’a tevekkül ve teslim olmaktır.<sup>122</sup> Neticede mutasavvıflara göre, kim işini Allah’a teslim ederse O’nunla iş yapar, O’nun için yapar. Allah’ı bulan kimse, O’nun yanında O’ndan başka hiçbirşey bulamaz.<sup>123</sup>

---

<sup>122</sup> Cavit Sunar, *Mistisizm Nedir?*, Kılıç Yayınları, İstanbul 1979, s. 81.

<sup>123</sup> Bkz. Sülemi, *Tasavvufun Ana İlkeleri*, çev.: Süleyman Ateş, Ankara 1981, s. 52.

## İKİNCİ BÖLÜM

### MEVLÂNÂ'NIN MESNEVÎ'SİNDE TEVEKKÜL ANLAYIŞI

Bu bölümde tezimizin esas konusu olan Mevlânâ'nın Mesnevî'sindeki tevekkül anlayışını genel hatlarıyla ortaya koymaya çalışacağız.

#### A. TEMEL BAZI KAVRAMLAR AÇISINDAN MESNEVÎ'DE TEVEKKÜL

Şimdi tevekkülün, bazı temel kavramlarla olan ilişkisini maddeler halinde açıklamak istiyoruz.

#### 1. Tevekkül-İman İlişkisi

İman Arapçada (e-m-n) kökünden, if'âl ölçüsünde bir mastar olup<sup>124</sup>, sözlük anlamı itibariyle bir kişiyi söylediği sözde tasdik etmek, doğrulamak, söylediğini kabullenmek, gönül huzuru ile benimsemek, karşısındakine güven vermek, güvende olmak, şüpheyi yer vermeyecek biçimde içten ve yürekten inanmak anlamlarına gelmektedir.<sup>125</sup>

İstılahta ise, Allah Teâlâ'dan getirdiği kesin olarak bilinen hükümler (zarurât-ı dinîyye)<sup>126</sup> hususunda, Hz. Peygamber'i (s.a.v) samimiyet duygusu içinde tasdik

<sup>124</sup> Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, İstanbul, 2004, s. 308.

<sup>125</sup> İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab*, XIII, Darus-sadı, Beyrut, trz., s. 21; Cürçani, *Tarifat*, s.50; Ragıb el-isfehani, *Müfredat*, s. 25-26; Ebü'l-Beka, *El-Külliyat*, Beyrut 1992, s. 212-217.

<sup>126</sup> Saim Kılavuz, *Anahtarlarıyla İslam Akaidi ve Kelam'a Giriş*, İstanbul 2004, s. 37.

etmek<sup>127</sup>, onun haber verdiği şeyleri tereddütsüz kabul edip, bunların gerçek ve doğru olduğuna gönülden inanmak ve güvenmek demektir.<sup>128</sup>

Eş'arî ve Maturidî kelimcilerine göre iman, inanılması gereken hususları, kalbin tasdik etmesidir. İmam Maturidî (v.333/944), Eş'arî (v.324/936), Bakillani (v.403/1013), Cüveynî (v.478/1085), Gazali (v.505/1111), Ebü'l-Muîn en-Neseî (v.508/1115), Şehristanî (v.548/1153), Amidi (v.631/1233) gibi, sünni kelimcilerin kanaati budur.<sup>129</sup>

Tasavvufî açıdan ise iman; dil ile ikrar, İslam'ı yaşama, kalp ile marifete ulaşmanın bir terkibi olarak değerlendirilir. Allah'ın isimlerinden biri de el-Mü'min'dir.<sup>130</sup> Sufiler, İslam dinînin Allah'a iman konusunda koyduğu esaslardan hareket ederek kendi düşünceleri ve yaşadıkları haller doğrultusunda, iman meselesine değişik izahlar getirmişlerdir. Bir anlamda, bu kavramı kendi “dünya”larından izah etmişlerdir.<sup>131</sup>

Esasen inanma çok girift bir psikolojik olaydır, insanın bütünlüğü ile alakalıdır.<sup>132</sup> İman, insanın algı dünyasının ötesinde bir gerçekliğe sahip bulunan şeylerle ilgili olarak bir inanç besleme durumudur. Yani iman, hazır olmayan (ğayb) bir nesneye yöneliktir. Denebilir ki iman, duyu organlarımızın algılayamadığı şeyi kesin olarak beklemek, fakat bu esnada ümit etmek, güvene dayalı bir ilişkiye girmektir. Kelimenin ifade ettiği anlama uygun olarak da iman, bir güvenme,

<sup>127</sup> Mustafa Sinanoğlu, “İman” md. , *DİA*, XXII/212-214, İstanbul 2000.

<sup>128</sup> Selahaddin Taftazani, *Şerhü'l-akaid, Kelam İlmî ve İslam Akaidi*, trc. Süleyman Uludağ, , İstanbul, 1982, s. 276–278. ; Şerafettin Gölcük- Süleyman Toprak, *Kelam*, Konya 1998., s.105-106.

<sup>129</sup> Saim Kılavuz, *a.g.e.* , s. 38. , Saim Klavuz, *İman-Küfür Sınırı: Tekfir Meselesi*, Marifet Yay., İstanbul 1982, s. 20–21.

<sup>130</sup> Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 309.

<sup>131</sup> Mustafa Kara, *Tasavvuf Ve Tarikatlar Tarihi*, Dergah Yayınları, İstanbul 2003, s. 249.

<sup>132</sup> Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, TDV Yayınları, Ankara 2005, s.158.

yakınlaşma, ümitle bağlanma olayıdır. Çünkü imana konu olan objenin varlığı, insan için bir iç huzuru, güven, tatmin sağlamaktadır. İnanan kimse kendini güven, emniyet içinde hissetmektedir.<sup>133</sup>

Günümüz insanının en çok sarsılan ve zemini kayan fitri yönü; yabancılaşma, kendinden uzaklaşma, özünden ayrı düşme, kendini bitirip yitirmesi şeklinde ortaya çıkmaktadır. Materyalistik bir hayat tarzı ve zihniyet/ruh çarpıklığının onarılması, ancak sevgiyle özdeşleşen saf bir Allah inancı ile mümkündür. İşte Hz.Pir'in bu noktada ayrıntıları, ayrışmaları, ayrılıkları ve aykırılıkları birleştirebilecek güçlü bir söyleme sahip olduğu görülür. O, bu gücünü, Allah ve Rasulünden yani kısaca saf hanifliğin ifadesi olan İslam inancından almıştır.<sup>134</sup>

İman etmek yaratılışın en zirve hedefidir<sup>135</sup> ve Kur'ân'da en ideal anlamda iman, irade, azm ve tevekküle dayanan imandır. Bunlar gerçek inancın birer unsuru durumundadır.<sup>136</sup> Hz. Mevlânâ da imana Mesnevi'sinde, Kur'ân perspektifinden bakmaktadır. Çünkü O her şeyden önce Kur'ân ve sünnet eksenli olarak ortaya çıkmıştır.<sup>137</sup> O, ömrü boyunca Kur'an'ın emirleri hususunda çok titiz davranmış, çok sevdiği Hz. Peygamber (s.a.v)'in başından geçen olayların bir kısmını da, az çok benzeriyle yaşamıştır.<sup>138</sup>

---

<sup>133</sup> Aynı Eser, s.157.

<sup>134</sup> Ethem Cebecioğlu, “Mevlânâ Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, Tasavvuf İlmî ve Akademik Dergi, Mevlânâ Özel Sayısı, s.9.

<sup>135</sup> Cebecioğlu, “Seyyid Burhaneddin Muhakkık-ı Tirmizi'nin Bazı Tasavvufî Kavramlara Getirdiği Metaforik Yaklaşımlar”, AÜİFD, C.XXXVIII, Ankara 1998, s.149..

<sup>136</sup> Hayati Aydın, “Kur'ân'da İrade-Azm Ve Tevekkül”, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, VIII (2008), sayı:2.

<sup>137</sup> Cebecioğlu, “Hz. Mevlânâ Üzerine Bir Değerlendirme”, Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, s.7.

<sup>138</sup> Cebecioğlu, “Hz. Mevlânâ'da Hz. Peygamber (s.a)'in Hayatından Bazı Yansımalar”, Altınoluk Dergisi, Şubat 2007, s.21.

Kur’ân-ı Kerim’de, Yüce Allah, bizzat kendisi bazı olayları, kavramları, nesneleri metaforlar yoluyla anlatmıştır. Bu, benzetme yaparak anlatmanın İlahî bir metod olduğunu gösterir. Tüm Allah dostları, Allah’ın bu sünnetine uyarak anlatımlarında metaforlara sıkça yer vermişlerdir. Bu tür anlatımlarda, karşı tarafa bazı şeyleri anlatabilmek daha kolay olmaktadır, hikmetini, bütün insanlar adına lehte bir puandır.<sup>139</sup> Mevlânâ’da Mesnevi’deki anlatımlarında metaforlarla anlatımı çok sık kullanmaktadır. İman konusunu ele alırken de bu özelliğini görmekteyiz.

Mevlânâ imanı ele alırken, öncelikle Allah’ın birliğinin ispatı ve bunun tavsifi üzerinde durur. Bununla ilgili olarak dikkatleri, yaratılışa çevirir ve herşeyi Allah’ın yaratmış olduğunu şöyle hatırlatır;

“Nasıl olur da kendi kendine geceyle gündüz sahipsiz olarak nasıl gelir, nasıl gider, demiyorsun? A aşağılık kişi, aklın aldığı şeylerin etrafında döner dolaşırsın ha...Bir de gel de şu akılsızlığını gör! Evi bir yapanın olması mı daha akla uygundur, yapıcısı olmayan kendi kendine kurulmuş ev mi, a akli kıt? Yazıyı bir yazanın olması mı daha akla uyar, yoksa olmaması mı ey oğul? Cim harfine benziyen kulak, aynaya benziyen göz, mime benziyen ağız, nasıl olur da yazan olmadan yazılır, meydana gelir a kınanmaya değer adam? Aydın bir mum, yakmayan oldukça mı bulunur yoksa bilen bir yakıcı olunca mı? Güzel bir sanat kör ve çolak bir adamın elinden mi çıkar, yoksa her tarafı bütün bir gözlünün elinden mi?”<sup>140</sup>

Bu mısralarla Mevlânâ, her şeyden önce sebeplilik ilkesini vurgular. Hiçbir şeyin kendi kendine var olamayacağını anlatır. Ve insanın, bir eser gördüğünde, hemen onun bir ustasını sorma ihtiyacı duyduğu halde, şu koskoca evrenin ustasını

<sup>139</sup> Cebecioğlu, “*Seyyid Burhaneddin Muhakkık-ı Tirmizi’nin Bazı Tasavvufî Kavramlara Getirdiği Metaforik Yaklaşımlar*” , AÜİFD, C.XXXVIII, Ankara 1998, s.153.

<sup>140</sup> Mevlânâ, *Mesnevî*, c.VI, b. 365–71.

arama ihtiyacı duymamasına ve evrenin kendi kendine var olduğunu, bir yaratıcı olmadığını iddia etmesine, hayret eder. Ona göre, bunu ancak gönülleri gaflet içinde olanlar ileri sürebilirler. Çünkü uyanık akıl ve gönül sahipleri her şeyin mutlak bir ustasının olduğunu idrak ederler.

Dinî tecrübe psikolojik olarak, kendiliğinden, içgüdüsel ve vasıtasız bir özellik taşıırken, Allah (c.c)’ın varlığının tecrübesi vasıtalı, yani akıl yürütmeye dayalı, sistemli bir zihin faaliyeti sonucunda elde edilmektedir. Bunda zihnin “sebeplilik” fikrine ulaşması ve bu ilkeye dayalı olarak bir muhakeme ile olayları bir bütünlük içerisinde değerlendirebilme yeterliliğini elde etmesi önem taşımaktadır.<sup>141</sup> Hz. Mevlânâ, yukarıdaki örnekte, işte insan zihninin bu temel vasıtalarından biri olan sebeplilik ilkesini kullanarak, Allah’ın varlığını açıklamıştır.

Bütün insanlar inanmaya müsait muhtaç olarak yaratılmışlardır. İnsanlar fitraten (yaratılış icabı) başlarına iki kulak, gövdelerine iki ayak göğüslerine birer kalp takıldığı gibi beyinlerine de Allah fikri konularak yaratılmıştır.<sup>142</sup> Ta derinliklerinde hiçbir zaman kurumayan bir iman kaynağına sahip olan insan ruhu<sup>143</sup> eğer her türlü bağlardan kurtulsaydı, fitratındaki bu bağlılık ve teslimiyet temayülünü tatmin etmek için mutlaka bir şeyler bulur ve onlara bağlanırdı. Öyle ki, insan hayatta her şeyin üstesinden gelememektedir. Bu yüzden kendisini hayatın karmaşalık ve zorluklarından kurtaracak, davranışlarına yön verip tüm çabalarının odak noktası olabilecek, kendisine güvenip inanabileceği, aşkın bir varlığa ihtiyaç

<sup>141</sup> Hayati Hökekleli, *Din Psikolojisi*, TDV Yayınları, Ankara 2005, s.129.

<sup>142</sup> Bkz. M. Tevfik Özcan, *Ruhi Bunalımlar Ve İslam Ruhiyatı*, 2. Baskı, Güven Matbaası, Ankara 1985., s. 4.

<sup>143</sup> Bkz. Lamennais, “*Bir İnanmışın Sözleri*”, *Niçin Allah’a İnanıyoruz?* Haz. Hisar Yayınevi, trz.,c. II, s. 59.

duymaktadır. Yani insan yaratılış itibariyle, iman etmeye ve teslim olmaya son derece müsait bir varlıktır.

Mevlânâ'ya göre, tevekkül halini netice veren iman düzeyi, tevhid mertebesidir. Mevlânâ'nın bu tevhid anlayışı, esasen subjektif yoruma dayalı bir tevhid önermesidir ve kişinin kendi tecrübeleri üzerinde, dinî teemmüle sahip olması sonucu gerçekleşir.<sup>144</sup> Mevlânâ, bu tevhid anlayışının subjektifliğini ve Allah'ı tasvir etmenin imkânsızlığını anlatmak için, Hint kökenli körlerin, fil tasviri hikâyesini kullanmaktadır. Hikayeye göre, Hintliler karanlık bir ahıra, fil getirip göstermek isterler. Fakat ahır göz gözü göremeyecek kadar karanlıktır. Toplanan insanlar filin nasıl bir varlık olduğunu anlamak için file ellerini sürmeye başlarlar. Her dokunan fili ayrı bir şeye benzetir ve tasvir eder. Kimisi fil bir oluğa benzer derken, kulaklarına dokunan fili yelpazeye, ayağına dokunan direğe, sırtına dokunan tahta benzetir. Herkes kendi zannına göre yorum yapar. Halbuki ellerinde bir mum olsaydı, sözlerindeki bu farklılık ortadan kalkardı. İşte Mevlânâ'ya göre, Allah'ı tasvir etmek de bunun gibi imkansızdır. Ancak tevhid mumu insanın anlayışını ve idrakini aydınlatılabilir.<sup>145</sup> Mevlânâ sözlerine şöyle devam eder;

“Herkesin elinde bir mum olsaydı, sözlerindeki ayrılık kalmazdı. Duygu gözü ancak avuca, ancak köpüğe benzer, avuç bütün fili birden elleyemez ki. Denizi gören göz başka, köpüğü gören göz başka. Köpüğü bırak da denizin gözüyle bak sen.”<sup>146</sup>

İnsanın, imanın tevhid düzeyindeki boyutuna erişebilmesindeki en önemli alt unsur, yaratılışına kodlanan Allah'a güven duygusudur. Öyle ki, insan dünyaya

<sup>144</sup> Hasan Hanefî, “*Dinî Araştırmaların Evrenseleştirilmesi*”, İslamiyat, c.3, sayı:4, s. 195.

<sup>145</sup> Bkz. *Mesnevî*, c.III, b. 1259–67.

<sup>146</sup> *Mesnevî*, c.III, b. 1268–70.

gözlerini açtığı ilk günden itibaren güven içinde olmayı ister. Şekil ve giderilme yolları değişmekle birlikte; güvensizlikten kurtulma, korunma ve himaye altında bulunma hissi, hayat boyu devam eder. Çünkü güvensizlik duygusu insanı psikolojik olarak umutsuzluk ve karamsarlığa iterken, sosyal olarak da başkalarıyla ilişki kurmasını zorlaştırmaktadır.<sup>147</sup> İşte, insanın tevhid düzeyindeki böyle bir imanla kavuştuğu güven, onun hayatının başlangıcından itibaren kurtulmak istediği güvensizliğin en mükemmel bir şekilde giderilmiş halidir.

Mevlânâ'ya göre bu duygu, insanın fitratına, Allah'a muhtaç olması için koyulmuştur ve insan dahil tüm mahlukat, o Yüce Kudret'e her an muhtaçtır. Mevlânâ bunu “Şu kainatta hiçbir mahluk, yani yaratılmış yoktur ki, Allah'a muhtaç olmasın, onunla ilgisi bulunmasın...”<sup>148</sup> sözleriyle ifade eder. O'na göre bu muhtaçlık, Allah kelimesinin kendi içinde saklıdır<sup>149</sup>. Yeryüzü, gökyüzü, bütün hayvanlar her an Allah'a muhtaçlıklarını ifade ederler ve güçlerini O'ndan alırlar. Bütün mahlukat (Hakk'ın yarattığı bütün varlıklar) muhtaç olunca, O'na sığınır. ‘Muhtaç olduğumuz şeyleri sana bildiririz. Onları senden isteriz, senden elde ederiz’ derler. Yüz binlerce akıllı kişi derde uğradıkları, belaya düştükleri zaman ağlayıp sızlanarak, o her hali bilen, dünyada konuşulan bütün dilleri anlayan, eşi benzeri olmayan Allah'ın dergâhına yönelirler. Hiçbir deli ve divane yoktur ki, gitsin acizliğini ve zavallılığını bir cimriye söylesin de, ondan birşey istesin. Akıllılar binlerce defa, dertlerine o kapıdan derman eriştiğini görmeselerdi, hiç o kapıya

<sup>147</sup> Orhan Çaplı, *İnsanın İç Dünyası*, Bilgi Yayınevi, 1. Baskı, Ankara 1992., s. 25.

<sup>148</sup> *Mesnevî*, c. IV, b. 3695, krş., *Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi*, haz. Şefik Can, Ötüken yay., İstanbul 2005, c. 3-4, s. 650, b. 3695.

<sup>149</sup> Bkz. *Mesnevî*, c.IV, b.1169.

giderler miydi?<sup>150</sup> Mevlânâ, bu muhtaçlığı örneklendirerek ifadelerine açıklık getirir:

“Dalgalar arasındaki bütün balıklar, yücelerde olan bütün kuşlar... Fil, kurt, avlanan aslan, kocaman ejderha, karınca, yılan...Hatta toprak, rüzgâr, su ve ateş, hem kışın, hem baharda O’ndan güç ve kuvvet alırlar. Şu gökyüzü "Allah'ım beni bir an bile, şu bulunduğum yerden aşağı düşürme, benim şerefimi alçaltma." diye yalvarır. “Benim direğim, dayancım, senin korumandadır. Senin gözetimindedir. Bütün gönüller senin elinde dürülmüştür. Şu yeryüzü; "Allah'ım, sen beni su üstüne bindirdin de öyle bıraktın. Beni titretme, hareketsiz bırak." diye sızlanır durur. Bütün mahlûkat keselerini onun lütfü, ihsanı ve nimetleri ile doldurmuşlardır. Hepsi de başkalarının dileklerini yerine getirmeyi O’ndan öğrenmişlerdir.”<sup>151</sup>

İmam Gazali, kuvvetli bir itikatla bereber taklidi imanın da, tevekküle temel olabileceğini söylemekle birlikte, tahkiki ve keşfe dayanan bir imanı tavsiye eder ve keşif sonucu elde edilen bir imanın, sahibinin gözünden perde kalksa bile, kişinin kesin kanaatinde bir artma olmayacağını, ancak netlik kazanabileceğini söyler.<sup>152</sup>

İman sahibi olan insan, bu yüksek dereceli inancı sayesinde, aldanma korkusundan ve tam hakikati bulamamış olma endişesinden uzak kalır.<sup>153</sup> Çünkü bir mümin, öyle esaslar kabul etmiştir ki; bunlar onun ruhunu ve kafasını sulh ve sükuna ulaştırır. Korkuları yok ederek emniyet hissi verir.<sup>154</sup> Mevlânâ bu görüşü “Sevgilim sen benim yüzümsün, ben kendi yüzümü göremez isem, buna şaşılmaz. Yakınlığın

<sup>150</sup> *Mesnevî*, c.IV, b.1169-73.

<sup>151</sup> *Mesnevî*, c.IV, b.1174-80.; *Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi*, haz. Şefik Can, c.3-4, s. 470, b.1174-80.

<sup>152</sup> Bkz. Ebu Halid Muhammed El-Gazali, *İhya-u Ulumu'd-Din*, c.VI, Arslan Yay. İstanbul 1993.,s. 62-64.

<sup>153</sup> Ali Fuad Başgil, *Din Ve Laiklik*, Yağmur Yay. , İstanbul 1962, s.99

<sup>154</sup> Mevlânâ Muhammed Ali, *İslam Dinî: İslam'ın Esas Kaynakları*, çev. Naciye Hamdi Akseki, İstanbul 1946,c.II, s.4.

gayesi, sonu acaba ayrı mıyız, acaba bir miyiz, diye şüphe perdesinin arkasına gizlenmiştir. Sen benim aklımsın, seni göremezsem buna şaşılmaz. Birbirine benziyen şeylerin çokluğu yüzünden seni göremiyorum. Sen bana şah damarımdan daha yakınsın, sana nasıl seslenebilirim? Ey diye sesleniş, uzaklarda bulunan için kullanılır.”<sup>155</sup> şeklinde dile getirmiştir.

Temelde insan, herşeyin yönetimini elinde tutan; koruyup kollayan ama kendisine karşı kimsenin korunup kullanamayacağı<sup>156</sup> bir Allah'a iman etmekle, kendini güvenceye almıştır. Allah müminlerin velisi<sup>157</sup> dir.<sup>158</sup> Allah yalnız hayırdır ve kutsidir; bu sebeple O'na her zaman güvenilebilir.<sup>159</sup> Mevlânâ bu güveni, *Mesnevî*'sinde şöyle dile getirmiştir;

“Bilgisizlik, yani Allah'ın bizimle beraber olduğunu bilmemek, O'nun zindanıdır. Bu hali, bu ihsanı bilmek, hissetmek de O'nun bağı, bahçesi, köşkü, sarayıdır.<sup>160</sup> Uykuya varırsak, O'nun aşkıyla kendimizden geçmişiz, O'nun mesti

<sup>155</sup> Şefik Can, *a.g.e.* , c. 5-6, b. 666-68. Burada şu ayete işaret var; “ Biz sana şah damarından daha yakınız.” ( Kaf Suresi, 16) Mevlânâ Divan-ı Kebirin'de “ Biz dostumuzla beraberiz, O'nun yanındayız, öyle olduğu halde dosta ey dost, dost nerede? deyip duruyoruz.” Bkz. Şefik Can, *a.g.e.* , c.5-6, s.380, (çevirenin notu).

<sup>156</sup> Mü'minün, 23/88.

<sup>157</sup> Bakara, 2/257; Al-i İmran, 3/68

<sup>158</sup> Veli kelimesi yerine göre dost, yardımcı, koruyup kollayıcı, ve tasarruf yetkisine sahip kişi anlamına gelir. Bkz. Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 697, “veli” mad.

<sup>159</sup> L. Lütfi, *Allah'a İman Nedir?*, Selamet Matbaası, İstanbul 1930, s. 10

<sup>160</sup> Veliler indinde ilm=bilgi bugün bizim anladığımız gibi, çeşiti dallarda, konularda birşeyler bilmekten ziyade, bize Hakk'tan haber veren, bizi Hakk'a götüren ilim, ilim sayılmaktadır. Bu sebepledir ki, Hz.Yunus Emre:

“İlim ilim bilmektir, ilim kendin bilmektir  
Sen kendin ilmezsen ya nice okumaktır  
Okumaktan mana ne kişi Hakk'ı bilmektir  
Çün okudun, bilmezsin ha bir kuru emektir.”

olmuşuzdur. Uyanık bulunursak, O'nun yazdığı destanda, bize verdiği rolü yaşarız. Eğer ağlarsak, O'nun rızıklarla, bereketlerle dolu bulutuyuz, gülersek O'nun parlak şimşeği oluruz. Kızır, hiddete kapılır savaşa girersek, bu O'nun kahrının aksi, celalinin tecellisi olur. Barışır, özür dilersek, bu da onun sevgisinin açığa çıkışıdır, görüntüsüdür. Bu karmakarışık dünyada biz kim oluyoruz? Biz birer gölge varlık, birer hiçten ibaretiz. Hiçbir harf ile birleşmeyen, hiçbir nokta olmayan elif gibiyiz. Bizden zuhur eden her hareket ile her hal, O'nun esma ve İlahî sıfatlarının bir tecellisidir.”<sup>161</sup>

Mevlânâ bu ifadeleriyle kendi hiçliğimizi bize hatırlatarak, bizi tam bir kul olmaya çağırmaktadır. Zira O'nun kendi hayatına baktığımızda da, bunu gerçekleştirebildiğini görürüz. Zaten Hz. Mevlânâ'yı, zahir dediğimiz diğer ulemeden ayıran husus, onun kendini tanımak ve dolayısıyla insanı tanımak diye tarif edebileceğimiz seyr-i süluk yolundan geçip aşk, iman ve sıçramış yani sezgisel akıl vasıtasıyla Allah'a kavuşması, yani Arif-i Billah olmasıdır. Onun bu transandantal sıçrayış ve yücelişe mazhar olması, tasavvufî eğitimden geçmesi ve bu suretle benliğini inşa etmesiyle mümkün olmuştur. Onun diğer zahir uleması dediğimiz İslam alimlerinden farklı olan yönü öncelikle işte budur. Kendisi bu durumunu “Kul oldum!” diye açıklar.<sup>162</sup>

Mevlânâ, insanın acziyetini anlatmak için, bu cihanı İlahî kudretin önünde bir saman çöpüne benzetir. Rabbine güvenen kullar ise, bunun farkındadırlar ve her işin

---

diye buyurulmuştur. Dolayısıyla Yunus da, Mevlânâ gibi kendinde bulunanı bilmek için ilim peşinde koşmamızı haber vermektedir. Bkz. Şefik Can, *Mesnevî'den Seçmeler*, c.I, s.53, (çevirenin notu).

<sup>161</sup> *Mesnevî*, c. I, b. 1511-4.; krş., Şefik Can, *Konularına Göre Mesnevi Tercümesi*, c.1-2, s.110, b. 1511-14.

<sup>162</sup> *Aynı makale*, s.10

arkasında yapıcı gücün Allah olduğu bilgisi, onların bu güvenlerini daha da artırmaktadır. Mevlânâ şu örneklerle bunu anlatmaktadır;

“Bu dünya gayb rüzgârının yani, İlahî kudretin önünde bir saman çöpüne benzer, tamamiyle acizdir. Allah'ın dileği onu bazen yükseltir, bazen alçaltır. Bazen sağlam, bazen kırık dökük halde bulundurur. Bazen onu sağa, bazen sola götürür. Bazen onu gül bahçesi haline kor. Bazen de diken haline kor. El gizlidir, fakat onun kullandığı kalem meydanda yazı yazmaktadır. At dönüp dolaşmakta, koşup durmakta; onu idare eden binici görünmemektedir. Sen şu uçup giden oka bak. Meydanda görünüyor ama, onu fırlatan yay gizli. Canlar bedenlerle ilgili oldukları, bedenleri canlandırdıkları için, etkileri ile meydanda, fakat canlara can veren canların canı olan Allah gizli. Oku kırmaya kalkışma, çünkü o ok padişahın okudur. Senin bildiğin yaydan atılmamıştır. Herşeyi bilen, herşeyi anlayanın yayından fırlatılmıştır.”<sup>163</sup>

Müminin böyle bir güven duygusuna sahip olması, hiçbir zaman sıkıntı duymayacağı anlamına gelmez. Aşkın bir varlığa inanan bir insan da, diğer insanlar gibi günlük hayatta karşılaştığı olayların sıkıntısını duyabilir. Ama bunlar gelip geçici ve önemsiz olaylar olup onu derinliğinden etkilemez. İman ettiğine karşı duyduğu bağlılık ve güven, ona, başına gelen kötü olaylar karşısında yardımcı olur.

İşte, imandan kaynaklanan bu güç, insanın başına gelen felaketler karşısında ümitsizliğe kapılmasına engel olur.<sup>164</sup> Neticede iman etmiş olmak, kişinin başına

<sup>163</sup> *Mesnevî*, c. II, b. 1511-4.; krş., Şefik Can, *a.g.e.*, c. 1-2, b. 1300-05.

<sup>164</sup> Ahmet Hamdi Aksekili, *İslam Dinî Fıtridir*, Evkafı İslamiye Matbaası, İstanbul 1951, s.74.

olumsuz olayların gelmeyeceği garantisini de vermez, fakat başına gelen olaylara karşı dayanma gücü verir.<sup>165</sup> Mevlânâ buna dair *Mesnevî*'sinde şu ifadelere yer verir;

“O öyle lütuf sahibidir ki, sapıklığı iman yolu yapar; eğri gidişi, ihsan ekininin devşirme zamanı kılar. Böylece de, hiçbir ihsan sahibinin korkudan emin olmamasını, hiçbir haininde ümistiz kalmamasını, recadan el çekmemesini sağlar! Kendisine "Gizli lutuf sahibi!" densin diye, o gözlerle görünmeyen büyük varlık; zehirin kalıbına panzehir yerleştirir.”<sup>166</sup>

Mevlânâ, İslam inancının üzerine bina edildiği temel ilke olan iman olgusunu<sup>167</sup>, bu şekilde, genel sufi anlayış içerisinde açıklar. Ona göre iman; "bilinen ve ikrar edilen bir bilgi meselesi olarak, salt epistemolojinin konusu olmanın ötesinde, müşahade edilen ve iç tecrübenin verileriyle desteklenen bir şuur halidir."<sup>168</sup> Ortaçağ tasavvuf düşüncesinde olduğu gibi, ‘Allah’tan başka hiçbir şey yoktur’ şeklinde yorumlanan kelime-i tevhid (La ilahe İllallah)-Allah’tan başka hiçbir ilah yoktur- ifadesi, Mevlânâ’nın da iman temelini teşkil etmektedir.<sup>169</sup>

İslam dini, bireyi çepeçevre kuşatan bir dindir. Yaratıcının ve O’nun emirlerinin hayatımıza girmediği yer/alan, hemen hemen hiç yok gibidir. Ve bizden dinimizin tam yaşanması istenmektedir. Zira o bir bütündür. Dinimizi, nefislerimiz değil Allah oluşturur. Dikkat gerek! Görevimiz ilah olmak değil kul olmaktır.<sup>170</sup>

<sup>165</sup> Bk. C. Henry Link, *Dine Dönüş*, çev. Nihal Oralbi, Dergah Yay., İstanbul 1979, s.69; Cihat Tunç, “Yüce Allah’a İman Ve Bunun Önemi”, EÜİFD, II, 1985, s. 9.

<sup>166</sup> *Mesnevî*, c. VI, b. 4342-4., krş., Şefik Can, a.g.e, c.5-6, s.645, b. 4342-44.

<sup>167</sup> *İslam’da İnanç Esasları*, haz. Bekir Topaloğlu, ve ark. , Çamlıca Yay. İstanbul 2006, s.38.

<sup>168</sup> Osman Nuri Küçük, *Fîhi Ma Fih Ekseninde Mevlânâ’nın Tasavvufî Görüşleri*, Rumî Yayınları, Konya 2006, s. 39.

<sup>169</sup> Annemarie Schimmel, *Ben Rüzgarım Sen Ateş*, trc. Senail Özkan, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1999, s. 69.

<sup>170</sup> Cebecioğlu, “Allah-insan İlişkisi ve Din”, Altınoluk Dergisi, Haziran 1997, s.7.

Mevlânâ'nın İslama ve imana dolayısıyla tevekküle bakışı ve yorumlayışı bu çerçeveden olmuştur diyebiliriz. Ona göre; insanın Rabbine olan teslimiyet ve güveni, başına gelen olaylar karşısında, isyan etmeyip rıza göstermesini ve ona tevekkül etmesini temin eder. Kuvvetli bir imandan kaynaklanan bu rıza ve tevekkül hali, ötesi ve sonu olamayan, tam ve eksiksiz değildir. Her insanî tasarı gibi rıza ve tevekkül, mükemmelleşmek için her tecrübeyi yeni bir vesile kılarak yavaş yavaş gerçekleşir.<sup>171</sup> Sonuçta iman, bütün hayatı, hayatın her bir anını içine alan bir çalışma projesi gerektirmektedir; o, bir defada olup biten ve artık ötesi olmayan statik bir tutum olmayıp, aksine sürekli yenilenen dinamik bir ilerleyiştir.<sup>172</sup> O halde Mevlânâ'ya göre, tevhid düzeyinde, böyle bir iman içinde yer alan güven duygusunun, tevekkül halinin en önemli alt basamağını teşkil ettiğini söyleyebiliriz.

## 2. Tevekkül-Dua İlişkisi

Çağırarak, seslenmek, talep etmek anlamlarına gelen dua, kulun Allah'a inanç, bağlılık ve teslimiyetini bildirmesi, O'nun kudreti karşısında aczini itiraf edip ondan lütuf, bağışlanma ve yardım dilemesidir.<sup>173</sup> Dua, insanın tekebbür ve istiğnadan vazgeçip, Allah'ın mutlak kudretini, adaletini, ve merhametini kavramasından doğan bir boyun eğmedir. Allah kainat nizamına (kader), fert ve toplumların bağlı olduğu zorunlu yasalara (sünnetullah) ters düşmeyen duaları kabul edeceğini vaad etmektedir. Aynı zamanda dua, insanın kendi ihmallerini ikmal eden bir ikbal kapısı değildir. İnsan, kendi sorumluluğunu bütünüyle yerine

<sup>171</sup> Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, TDV Yayınları, Ankara 2005, s.197.

<sup>172</sup> Aynı Eser, s.181.

<sup>173</sup> İbn Manzur, *Lisanü'l Arab*, "d'av" md.

getirdikten sonra, istediği neticeyi engelleyebilecek gelişmelerin aşılması hususunda Allah'tan yardım isteyebilir.<sup>174</sup> Kur'ân-ı Kerim'de dua ile ilgili iki yüz kadar ayet bulunmakta olup<sup>175</sup> bunların büyük bir bölümü dünyevî bir haz, mal, menfaat talebi değil, bağışlanma, hidayet ve Allah yolunda yardım isteme niteliğindedir.<sup>176</sup> “Ya Muhammed de ki, duanız olmasaydı Rabbim size değer verir miydi”<sup>177</sup> “Ya Muhammed kullarım beni senden sorduklarında(onlara) şüphesiz, benim onlara yakın olduğumu, dua ettiği zaman dua edenin duasına icabet edeceğimi söyle”<sup>178</sup> şeklindeki ayetler Kur'ân-ı Kerim'de duanın önemini belirten ayetlerdendir. Hz. Peygamberin hadislerinde de oldukça fazla dua örnekleri ve duanın mahiyetini beyan eden izahlar bulunmaktadır.<sup>179</sup>

Tasavvuf ıstılahında ise dua, içerik açısından farklı bir nitelik kazanmıştır.<sup>180</sup> Sufiler tarafından dua, kulun Allah'a sadece dille yalvarmayıp, bütün haliyle niyazda bulunması, şeklinde anlaşılmıştır<sup>181</sup>. Bazı meşayih-i kiram hal duasının kabul şansının çok fazla olduğunu ifade ederken, bir kısmı da “Dua ibadetin özüdür”<sup>182</sup> hadisini delil getirerek, duayı bizzat ibadet olarak değerlendirmiştir.<sup>183</sup> Dua, ihtiyaçların anahtarı, darda kalanların rahatladığı yer muhtaçların sığınadır.<sup>184</sup>

<sup>174</sup> *Konularına Göre Sistematik Kur'ân Fihristi*, haz.: Ömer Özsoy, İlhami Güler, Fecr Yayınları, Ankara 2003, s. 401.

<sup>175</sup> Mustafa Çağrı, “Dua” md., *DİA*, c.IX, s.536-539.

<sup>176</sup> Ömer Özsoy, *a.g.e.*, s. 401.

<sup>177</sup> Furkan, 25/ 77.

<sup>178</sup> Bakara, 2/186.

<sup>179</sup> İmam Nevevi, *Riyazü 'Salihin*, c. III, Hisar Yayınevi., İstanbul trz., s. 172.

<sup>180</sup> Süleyman Uludağ, “Dua” md., *DİA*, c. IX, s. 35.

<sup>181</sup> Cahid Baltacı, *Tasavvuf İstılahları*, İstanbul 1981, s.53.

<sup>182</sup> İmam Nevevi, *a.g.e.*, c. III, s.172.

<sup>183</sup> Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s.173.

Psikolojik olarak ise dua, inananların inandıklarına karşı hitap etmeleri ve O'na yaklaşmaya çalışmaları için yapılan bir cehd<sup>185</sup>, yine O'na hürmet ve şükranlarını sunmak, dileklerini bildirmek suretiyle ruhun Allah'a teveccühüdür.<sup>186</sup>

Dua konusu *Mesnevî*'de önemle üzerinde durulan ve farklı yönleriyle tekrarlanan konulardan biridir. Mevlânâ duayı kul ile Allah arasındaki ilişkinin en belirgin ifadesi görmekle beraber<sup>187</sup> dua bağlamındaki ifadelerini *Mesnevî*'de çeşitli hikayeler ve yorumlamalar eşliğinde dile getirmiştir.<sup>188</sup> Bir şikayetten, bir ızdırap çılgılığından, bir yardım dilemeden ibaret olan<sup>189</sup> dua ile ilgili Mevlânâ'nın yorumlarından birinde, ağlayıp, inleyerek yapılan dua kuvvetli bir sermaye olarak görülür ve külli rahmet bir dadıya benzetilir.<sup>190</sup> Mevlânâ'nın bu konuyla ilgili ifadeleri kendi ağzından şöyledir;

“Ağlayıp, inleme kuvvetli bir sermayedir; külli rahmet pek güçlü bir dadıdır. Dadı ve ana, çocuk ne vakit ağlayacak diye bahaneler ararlar. Allah da sizin hacet çocuklarınızı, ağlasın da süt meydana gelsin diye yarattı. “Allah’ı çağırın” dedi; ağlayıp inlemeyi sürdür ki; Allah’ın merhamet sütleri coşsun”.<sup>191</sup>

---

<sup>184</sup> Cebecioğlu, a.g.e., s.228.

<sup>185</sup> Habil Şentürk, *Psikoloji Açısından Hazret-i Peygamberin İbadet Hayatı*, Bahar Yayınevi, İstanbul trz., s. 96.

<sup>186</sup> Pazarlı, Osman, *Din Psikolojisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1982, s.173, Hüseyin Peker, *Din Psikolojisi*, Sönmez Matbaa ve Yayınevi, Samsun 1993, s. 69.

<sup>187</sup> Bkz. *Mesnevî*, c. III, b. 756-757.

<sup>188</sup> Hicabi Kırılancı, “*Mesnevî*’de Dua”, *Mevlânâ Araştırmaları*, Akçağ yay. Ankara, 2007, s. 240.

<sup>189</sup> Carrel, *Hayat Hakkında Düşünceler*, çev. Cahit Beğenç, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1998., s. 156.

<sup>190</sup> *Mesnevî*, c. II. b. 1950-51.

<sup>191</sup> *Mesnevî* c. II, b. 1951-54.

Burada Mevlânâ, Allah'ın kullarını kendine muhtaç duruma getirip, onların kendisine dua etmelerini, annenin çocuğunun ağlamasını gözetleyip hemen ona süt vermeye çalışmasına benzetmektedir.

İnsan tabiatı gereği, genellikle, sıkıntı ve ihtiyaç zamanlarında dua etmeye yönelir. Bu yüzden Mevlânâ, insanın daima ihtiyaç içerisinde yaşamasını, içi boş olan kamyş gibi sürekli feryat etmesini, Hakk'a yönelmesini ve kendini müstağni görmemesini salık vermektedir.<sup>192</sup> Nitekim insan kendini yeterli gördüğünde azar. Kur'an-ı Kerim'de Allah Teâlâ; "Hayır, insan kendini müstağni gördüğünde azar."<sup>193</sup> Elmalılı Hamdi Yazır, bu ayetin tefsirini şu şekilde yapar;

"İnsan muhakkak tuğyan eder, azar, haddi aşar, Hakk'a karşı gelir, halka ziyan eder. Kendini müstağni görmekle, kendini artık ihtiyacı yokmuş, gayeye ermiş, gına mertebesine gelmiş görmek, o rey ü itikatta bulunmak sebebiyle azar, onun için hiçbir zaman istiğna etme de Rabbının ismiyle oku. Tekrara tekrar oku, emirlerini yerine getir. Zira haberin olsun ki, nihayet rucu' Rabbınadır."<sup>194</sup>

Allah Teâlâ'nın her türlü duayı işiterek icabet ettiğini belirten<sup>195</sup> Mevlânâ, 'Bana dua edin, duanıza icabet edeyim' ayetini<sup>196</sup> bizlere hatırlatarak, gönüllü illetlerden arındırmanın duanın ilk şartı olduğunu belirtir.<sup>197</sup> Bu ayetinde Allah Teâlâ kulunun kendisine dua etmesini, kendisini dua ile hatırlamasını

<sup>192</sup> Bkz. *Mesnevî*, c. VI, b. 334.

<sup>193</sup> Alak, 96/6.

<sup>194</sup> Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Yay., İstanbul, trs., c.8, s.5955.

<sup>195</sup> *Mesnevî* c. VI, b. 4239.

<sup>196</sup> Ğafir 40/60.

<sup>197</sup> *Mesnevî* c. III, b. 2304-5.

emretmektedir. O halde kul da Rabbinin bu davetine uymalı, Rabbinin anmalı, ihtiyaçlarında ondan yardım istemelidir.

Mevlânâ'ya göre tevekkül-dua ilişkisinin temelini, insanın kendi acziyetini anlaması, sebeplere sarılırken bile duayı dilinden düşürmemesi gerektiği, vurgusu oluşturur. Mevlânâ, insanın elinde çok küçük bir güç olduğunu “Bende bir hüner, bir karar, bir tedbir olsaydı, her yaptığım, her giriştiğim iş hükmümce olurdu. Her şeyi kendi isteğimle yaparım.”<sup>198</sup> şeklinde ifade ederken, gece uykusunda insanın duygularından hiçbirinin yerinde kalmayışını, ruhunun nelere gittiğinden haberinin olmayışını, insanın ne kadar aciz olduğunu ifade etmek için kullanır.<sup>199</sup> Mevlânâ, uyuduğu zaman bile bütün iradesi ortadan kalkan bir varlığın nasıl kibirlendiğine “...aciz bir varlık oluşum meydanda iken, bu kendimi beğenmem, kendimi bir şey zannetmem duygusu kimden geliyor?”<sup>200</sup> ifadeleriyle hayretini belirtir ve acziyetini anlayıp her işinde Allah’a dua etmeye şu şekilde çağırır;

“Gördüğümü, görmemişim sandım. Bildiğimi bilmemişim farzettim. Bütün zenginlik, varlık rüyalarımı bıraktım. Yoksulluğumu, zavallılığımı anladım da, yine senin kapına geldim. Sana yalvarıyorum Allah’ım!”<sup>201</sup>

Dua ile tevekkül ilişkisinde Mevlânâ’nın, dikkatleri, özellikle insanın acziyeti üzerine çektiği görülmektedir. Çünkü insan kendi acziyetini ve küçüklüğünü anladığı oranda, kainatta bütün sebeplerin ardında bulunan İlahî kudretin varlığını hissedebilir. Mevlânâ’ya göre insanın varlığı ve sahip

<sup>198</sup> *Mesnevî* c. VI, b. 2324.

<sup>199</sup> *Mesnevî* c. VI, b. 2325-6..

<sup>200</sup> *Mesnevî* c. VI, b. 2327., krş., Şefik Can, *Mesnevî’den Seçmeler*, c. I, s.243, b.2327.

<sup>201</sup> *Mesnevî* c. VI, b. 2328-2331, krş. Şefik, Can, *Mesnevî’den Seçmeler*, s. 243.

olduğu herşey Allah'ın bir vergisidir. Ve 'Ben gizli bir hazine idim, bilinmeye muhabbet ettim'<sup>202</sup> kutsi hadisi gereğince, mahluklardan bazılarında Allah'ı arayıp bulmak ve bilmek talebi husule gelmiştir. Şu halde mahluklar, kudret kaleminin önünde acizdir. Adeta, bir nakkaşın fırçası önündeki nakış gibidir. Nakkaş nasıl o resim üzerinde istediğini yapar, istediği renge boyar, dilediği şekle sokar ve nakış buna müdahale edemezse, Allah'ın da kulları üzerindeki tasarrufu böyledir.<sup>203</sup> Nasıl ki çocuk ana karnında serbest hareketten memnu ise, bir nakkaşın karşısındaki nakış da, Allah'ın karşısında da mahlukat böyledir. Her zerreyi Allah nasıl istemişse öyle yaratmıştır. Mevlânâ bu düşüncelerini "Nakış, nakkaşın ve kaleminin huzurunda ana karnındaki çocuk gibi aciz ve eli bağlıdır"<sup>204</sup> şeklinde ifade eder ve, tevekkül dua ilişkisinin temelini oluşturan insan aciziyeti ile ilgili sözlerine şöyle devam eder;

"Kudret huzurunda bütün alem mahlukları, iğne önünde gergef gibi acizdir. Kudret gergefe bazen şeytan resmi, bazen insan resmi işler; gah neşe, gah keder nakşeder. Gergefin eli yok ki onu def için kımıldatasın; dili yok ki fayda, zarar hususunda ses çıkarsın."<sup>205</sup>

Bu ifadelerinden de anlaşılacağı gibi Hazreti Mevlânâ, mahlukların İlahî kudret karşısındaki aciziyetini, nakkaş fırçası önündeki duvar nakışına, yahut bir kadının gergefte işlediği nakşa benzettir.

<sup>202</sup> Tahir-ül Mevlevî, *Şerh-i Mesnevî*, Şamil Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul ts, c. 2, s. 382.

<sup>203</sup> *Mesnevî*, c. I, b. 605-10, Tahir-ül Mevlevî, *a.g.e.*, c. 2, s. 382.

<sup>204</sup> *Mesnevî*, c. I, b. 605-11.

<sup>205</sup> *Mesnevî*, c. I, b. 612-14.

Mevlânâ'ya göre dua, İlahî kudret karşısında kendi acizliğini anlayan insanın O'na karşı olan hayretini ifade ederek, Allah'ı olay ve olgulara göre müdahale ettirme girişimidir.<sup>206</sup> Mevlânâ bunu şu şekilde ifade eder :

“Şu halde hayran ol yeter! Hayran ol ki önden arkadan Allah'ın yardımı erişsin. Hayret eder varlığından geçersen hal dili ile “Ya rabbi bizi doğru yola götür “ dersin!”<sup>207</sup>

Mevlânâ'ya göre tabiattaki her şey dua etmektedir. Mevlânâ, ağaçların baş sallamalarını, kendinden geçerek dua eden bir insana; çınarı dua eden bir ele benzeterek; çiçeklerin açışını, kuşların ötüşünü de, onların dualarının bir ifadesi olarak bizlere sunar<sup>208</sup> ve örnek gösterir.

Mevlânâ dua ile tevekkül arasında sıkı bir ilişki olduğundan bahsederek, kulun kendisine düşeni yaptıktan sonra işin sonucunu, dua vesilesi ile Allah'tan istemesi gerektiğini ifade eder ve, insanın sonucu kendinden bilip, gurura kapılmaması gerektiğine dikkat çeker. Çünkü sebeplere sarılarak sonuca gidilmiş olsa bile, kulun, bunu sadece kendinden bilmesi, daha sonraki işlerinde olumsuzluklara yol açabilir. Bu yüzden insanın, her türlü başarısını Allah'ın lütfundan bilmesi gerekir.<sup>209</sup>

Dine, kendi şahsi istek ve arzuları temeli üzerinden yaklaşan kişiler, çoğu zaman din vasıtasıyla bu isteklerine cevap bulamamanın hayalkırlıklığını yaşarlar. Şahsi menfaatini gerektiren bir şeyin, yaptığı dualar sonucunda

---

<sup>206</sup> *Mesnevî*, c. IV.b. 348-50.

<sup>207</sup> *Mesnevî*, c. IV.b. 351-52.

<sup>208</sup> *Mesnevî*, c. II, b. 1659-62.

<sup>209</sup> *Mesnevî*, c. I, b. 3900-3904.

hemen gerçekleşmediğini gören bir takım insanlar, dinî inançlarında kuşkuya kapılmakta ve Allah’a karşı güvensizlik tutumu geliştirmektedirler.<sup>210</sup>

Bu yüzden insanın, dinî inancını sağlıklı bir şekilde sürdürebilmesi için, kişisel arzularının ötesine uzanan ve kişinin acil isteklerini aşan değerler üzerine kurulu bir alemi kabul etmesi gerekmektedir.<sup>211</sup>

Mevlânâ’ya göre insan, ulaşmak istediği birşey konusunda sonuna kadar çalışmalı, gayret sarfetmeli fakat gerçekleşmediğinde bunda bir hayır olduğuna inanmalıdır. Allah hakkında kötü zanna düşmeyerek, duaya ve icabete olan inancını kaybetmemelidir.<sup>212</sup> Çünkü insan, çoğu zaman hayatında kendisine zarar verecek şeylerin de peşinde olabilir. Bu nedenle Mevlânâ, muhataplarını, isteklerinde saklı olan kötü tarafların kendilerine gösterilmesi için Hakk’a niyazda bulunmaya çağırır. Çünkü insan fitrat gereği, çok arzuladığı bir işteki noksanı ve ayıbı görüp farkettiğinde, o işin kalbindeki arzusu söner. Nitekim insanın nefret ettiği şeylere karşı hoşnutsuzluğu, o işlerdeki kusuru görmesindendir.<sup>213</sup> Hazreti Mevlânâ, işte dünyanın bu aldatıcılığına karşı ve olayları olduğu gibi görebilme hususunda da dua ederek Allah’a sığınılması gerektiği konusunda muhataplarını uyarır,<sup>214</sup> ve *Mesnevî*’sinde şunları söyler;

“Ey sırları bilen güzel sözlü Allah, kötü işlerin aybını, noksanını bizden gizleme! İyi işleri de bize ayıplı gösterme de o işe gidelim, sarılalım...

<sup>210</sup> Hayati Hökekleli, *Din Psikolojisi*, TDV Yayınları, Ankara 2005, s.199.

<sup>211</sup> Aynı eser, s.200.

<sup>212</sup> Bkz. *Mesnevî*, c. VI , b. 1844-6.

<sup>213</sup> Bkz. *Mesnevî*, c. I V, b. 1349-52.

<sup>214</sup> Bkz. *Mesnevî*, c.V, b. 1037-43.

çalışmamız heba olmasın, gayretimiz soğumasın !”<sup>215</sup> “Güzel suya ateş şeklini, ateşe de su letafetini verme ! “ diye niyaz et!”<sup>216</sup>

Mevlânâ’ya göre insan, hayatının bazı dönemlerinde ard arda aksilikler ve kendi bakışına göre kötü olaylar yaşayabilir. Bu durumda olan kişi, hayata küsüp karamsarlığa düşmek yerine, bu aczin onun Allah’a yönelmesi için, Hakk’ın takdiri ile meydana gelen bir durum olduğunu bilmesi gerekir. Mevlânâ aczi bir zincir olarak tanımlar<sup>217</sup> ve o zinciri takanın Allah olduğuna “...gözünü açıp zinciri takanı görmek gerek”<sup>218</sup> diyerek vurgu yapar. Mevlânâ’ya göre acziyet içindeki bir insan Hakk’a dua ederek bu durumdan kurtulmaya çalışmalıdır.<sup>219</sup>

Mevlânâ, insanların çoğunun, selamette oldukları zaman Allah’ın hatırlarına gelmediğine fakat bir musibete uğradıkları vakit dualar etmeye başladıklarına dikkatleri çeker. Nitekim Ankebut suresinde de bu durum, şu şekilde geçmektedir;

“Gemiye bindikleri zaman, dinî yalnız O’na has kılarak (ihlasla) O’na yalvarırlar. Fakat onları salimen karaya çıkarınca, bir bakarsın ki Allah’a ortak koştaktalar.”<sup>220</sup>

Mevlânâ da aynı durumu “Dekuki’nin namazdayken gark olmak üzere bulunan bir gemideki halkın feryadını duyması” başlığı altında işler. Hikayeye göre, Dekuki adında bir imam arkasındaki cemaate, namaz kıldırıldığı bir

<sup>215</sup> *Mesnevî*, c. IV, b. 1353-54.

<sup>216</sup> *Mesnevî*, c. I, b. 1298.

<sup>217</sup> bkz. *Mesnevî*, c. IV, b. 768.

<sup>218</sup> *Mesnevî*, c. IV, b. 768.

<sup>219</sup> *Mesnevî*, c. IV, b. 76-71.

<sup>220</sup> Ankebut, 29/65.

sırada, gözünün önüne batmakta olan bir gemi gelir. Gemidekiler, korkudan canlarından olmuşlar gibi feryatlarını göklere çıkartacak şekilde bağırırlar. Yüzlerce niyazlarda bulunarak candan ahitler ederler, adaklar adarlar. Öyle ki korkudan, yüzleri bir an olsun kıbleye dönmemiş olanlar bile baş açık secdeye kapanırlar. Hatta bu kişiler evvelce kulluğun hiçbir faydası olmadığını savunan kişilerdir.<sup>221</sup> Mevlânâ onların bu hallerini “ onlar da ağlayıp inleyerek duaya koyulmuşlardı, gemiden gökyüzüne kadar bir duman yükselmişti.”<sup>222</sup>sözleriyle ifade eder. Daha sonrasında ise şeytanın şu sözlerine yer verir;

“(Şeytan), ‘kurtulunca yine gözleriniz kurur, yine şehvet için yaratılmış birer şeytan kesilirsiniz. Allah’ın size kazadan kurtarmak üzere elinizden tuttuğu, size tehlikeden kurtardığı gün, hatırıza bile gelmez’ diye bağırırmaktaydı.”<sup>223</sup>

Mevlânâ burada yine insanın doğasından örnekler vererek durumu açıklamaya çalışmıştır. Mevlânâ’ya göre, dua edenin psikolojik hali, batmakta olan gemideki darda kalmış insanlar gibi olmalıdır. Selamete kavuştuktan sonra ise, nankörlük etmemesi ve bu durumdan kendisini kurtaranın Allah olduğunu unutmaması gerekir. Nitekim insan kalbi, yalnız bu sıkışık durumlarda alalâde düşüncelerden, dünyevî zevklerden arınır, dolayısıyla konuştuğu dil, ruhsal olarak yüksek bir nitelik kazanır. Zaten dua, kalbin Allah ile konuşmasıdır. Ancak insan kalbi, duyarlı ve ince bir duruma geldiği zaman dua yapabilir. Duanın, kişilik gelişimine paralel olarak bireyin ahlak ve karakteri üzerinde de oldukça müspet etkileri vardır. Nitekim batılı birçok

<sup>221</sup> Bkz. *Mesnevî*, c. III, b. 2176 vd.

<sup>222</sup> *Mesnevî*, c. III, b. 2190.

<sup>223</sup> *Mesnevî*, c. III, b. 2190-4.

uzman da, duayı bireylerdeki, ahlaki ve fiziksel sağlığın vazgeçilmez bir unsur olarak görmektedir.<sup>224</sup>

Mevlânâ'ya göre insan, basiretini bağlayacak İlahî kazanın imtihanlarından kendini hiçbir zaman emin hissetmemelidir. İnsan kendi zannınca sebepler dünyasındaki her kurala büyük bir özenle dikkat etse de, farkında olmadığı bir kötülüğü nedeniyle İlahî kaza, ansızın insanın karşısına çıkarak onu mağlup edebilir. Bu durumda Mevlânâ'ya göre insan, yine Allah'a yalvarmaya başlamalı, tesbih çekmeli, oruca devam etmelidir. *Mesnevî*'de bu konuyla ilgili şu ifadelere yer verilir;

“Rabbim, sen gaipleri bilirsin. Gunahtan dolayı bizden intikam alma” diye yalvar, yakar! “Ey aslanları yaratan! Eğer biz bir köpeklik etmişsek bu pusudan bizim üstümüze aslanı saldırma ! ”<sup>225</sup>

Mevlânâ'ya göre insan sonuca ulaşmak için sebeplere sarılmalı, doğru sonuca, ancak doğru sebeplere sarılırsa varabileceğini unutmamalı ve doğru vesileleri kendisine göstermesi için Allah'a dua etmelidir. Çünkü Mevlânâ'ya göre Allah, güzelliklerden, kemalden hangisini isterse göze onu gösterir. İnsanı sonuca götürecek yolu ancak O bilir ve isterse gösterir.<sup>226</sup> Mevlânâ “Kadri yüce Allah her derde bir derman yarattı” hadisini hatırlatarak bu hadis-i şerifi şöyle açıklar;

“Peygamber ‘Kadri yüce Allah, her derde bir derman yarattı’ demiştir. Fakat sen, onun fermanı olmadıkça o dermandan derdine yarayacak bir renk

<sup>224</sup> Mustafa Koç, “*Ergenlik Döneminde Dua Ve İbadetin Psikolojisi Üzerine Teorik Bir Yaklaşım*” CÜİFD, VII/1, Sivas 2003, ss.373-97.

<sup>225</sup> *Mesnevî*, c. I, b. 1194-97.

<sup>226</sup> *Mesnevî*, c. II, b. 680-2.

göremez, bir koku duyamazsın. Ey çarelere başvuran, ölünün gözü nasıl cana bakarsa sen de gözünü lâmekan alemine çevir, aklını başına al. Varlık alemi çarelerle doludur da Allah, bir pencere açmadıkça yine çare yok”<sup>227</sup>

Esasen dua, sadece ihtiyaçlara münhasır kılınmaması gereken, temelinde inanan ile Allah arasında kurulan bir bağıdır.<sup>228</sup> Mevlânâ’ya göre Allah, kullarına kendisini hatırlamaları için yollar açarak, insana dua etme fırsatı sunar. İnsan bu fırsatları değerlendirebildiği oranda Rabbine yaklaşabilir. Mevlânâ “Bu duayı önce sen emrettin, yoksa bir toprak parçasında sana dua etmeye kudret mi olurdu?”<sup>229</sup> diyerek, dua etme isteğinin Allah tarafından insanın içine verildiğini ve dua edebilmenin, o duanın kabulüne bir işaret olduğunu “Ey merhametine hayran olduğum Allah, mademki dua etmemizi emrettin, bu emrettiğin duayı kabul et.”<sup>230</sup> şeklinde ifade eder.

Mevlânâ’ya göre dua etme arzusu, Allah’ın insana sunmuş olduğu bir ihsandır. Yoksa insandan kendi başına böyle bir edimde bulunması beklenemez. Bu, *Mesnevî*’de “Bu dua da senin öğretmenledir, senin ihsanındandır. Yoksa külhanda nasıl olur da gül bahçesi yetişir?”<sup>231</sup> şeklinde ifade edilir.

Mevlânâ’ya göre dua içten olmalıdır. *Mesnevî*’de anlatılan papağan ve tacir hikayesinde, Hakk’a sığınmayı ve dua edip yakarmayı öğütleyen beyitler dikkat çekicidir.<sup>232</sup> Aynı şekilde “ihtiyar çalgıcı” hikayesi bu hususta çok samimi

<sup>227</sup> *Mesnevî*, c. II, b. 680-6.

<sup>228</sup> Selahaddin Parladır, “Dua” mad., *DİA*, c.IX, ss. 532-3.

<sup>229</sup> *Mesnevî*, c. VI, b. 2319.

<sup>230</sup> *Mesnevî*, c. VI, b. 2320.

<sup>231</sup> *Mesnevî*, c. II, b. 2449.

<sup>232</sup> Bkz. *Mesnevî*, c. I, b. 1840-41.

ifadeler içermektedir.<sup>233</sup> Hazreti Mevlânâ, zavallı bir çoban ile Hz. Musa arasında geçen bir diyologta da, duada aslolanın samimiyet olduğunu belirtmiştir. Söz konusu diyologta, zavallı çoban Allah’a olan aşkını çocuksu kelimelerle şu şekilde ifade eder;

“Nerdesin ki sana kul, kurban olayım. Çarığımı dikeyim, saçını tarayayım. Elbiseni yıkayayım, bitlerini kırayım..Ulu Allah sana süt ikram edeyim. Bütün keçilerim sana kurban olsun. Bütün nağmelerim, heyheylerim senin yadınladır Allah’ım”<sup>234</sup>

Bu duayı duyan Hz.Musa, peygamber öfkesiyle çobana susmasını emreder ve onu oradan kovar; ancak Allah, zeka yönünden zavallı olan birinin bu samimi duasını, aklıyla övünen insanların pek süslü sözlerinden daha çok sevdiğini Hz. Musa’ya öğretir.<sup>235</sup> Mevlânâ bu durumu “Fakat sözün eğri, özün doğru olursa o söz eğriliği Allah’a makbûlüdür.”<sup>236</sup> diyerek ifade eder. Neticede ameller niyetlere göre değerlendirilecektir ve her halükarda kimin konuştuğuna bakmaksızın münacatları kabul buyurmak Allah’ın rahmetinin bir bölümüdür.<sup>237</sup>

Mevlânâ insanın yaptığı her işten kendine pay çıkarmak isteyen nefsine de işaret ederek, insanın duasıyla bile kibre kapılabileceğini ve bundan sakınması gerektiğini şöyle vurgular :

---

<sup>233</sup> Bkz. *Mesnevî*, c. I, b. 2083-85.

<sup>234</sup> *Mesnevî*, c. II, b. 1721-2; 1724.

<sup>235</sup> *Mesnevî*, c. II, b. 1750 vd.

<sup>236</sup> *Mesnevî*, c. III, b. 171.

<sup>237</sup> Schimmel, *Ben Rüzgarım Sen Ateş*, s. 157-8.

“Sana onu anmaya; onu çağırmağa izin verdiler de, o yüzden gönlüne gurur düştü. Kendini Allah ile konuşur gördün. Halbuki niceler vardır ki bu şüphe yüzünden ondan ayrı düşer.”<sup>238</sup>

Mevlânâ, dualarını arttırmalarını gereken zaman konusunda da muhataplarını bilinçlendirmektedir. Mevlânâ’ya göre insan, gönlünde kendini yüceltecek olumlu bir düşünce hissedince gayretini arttırmak suretiyle bu düşüncenin vücut bulması için çalışmalı, aksi bir düşüncenin belirmesi durumunda ise bunun şerrinden Hakk’a irtica etmeli ve duaya başlamalıdır. Mevlânâ kötü düşüncelerden ve bunların vücut bulmasından ancak dua ile korunacağını muhataplarına şöyle ifade etmektedir ;

“Herkesi bir iş için yetiştirmişler, gönlüne o işin meylini vermişlerdir. Gönülde bir meyil olmadıkça el, ayak, nasıl hareket eder. Su, rüzgar olmadıkça çerçöp nasıl akar, savrulur? Kendinde göğhe doğru çıkmaya bir meyil gördün mü hüma kuşu gibi devlet kanadını hemen aç! Fakat kendinde yeryüzüne bir meyil gördün mü feryat et, ağlayıp inlemeyi hiç bırakma.”<sup>239</sup>

Mevlânâ elinden geleni yaptıktan sonra, muhatabına sabır ve namazla Hakk’tan yardım dilemesini öğütleyerek, şekilsel ibadetin de duanın, dolayısıyla tevekkülün önemli bir parçası olduğunu ifade eder;

“Her peygamber “ Sabır ve namaz hususunda O’ndan yardım isteyin “ diye ondan berat ve ferman getirmiştir. Kendinize gelin; ondan isteyin... başkasından değil. Suyu denizde arayın, kuru derede değil! Başkasından isteneni de o verir ... o kimsenin sana meyleden eline, cömertliği ihsan eden

---

<sup>238</sup> *Mesnevî*, c. III. 339-40.

<sup>239</sup> *Mesnevî*, c. III, b. 1618-21.

yine Allah'tır. İtaatından çekineni bile altınlara gark eder, Karun yaparsa ; itaat eder de ona yüz tutarsan neler yapmaz ?”<sup>240</sup>

Sonuç olarak dua-tevekkül ilişkisi, dua tanımlarına baktığımız zaman da kendisini gösterecek kadar açıktır. Yukarıdaki anlatımlardan da anlaşılacağı üzere, tevekkül her aşamasında duayı içine alan bir kavramdır. İnsan istediği şeyleri elde etme hususunda, sebeplere sarılmalı, doğru sebepleri kullanabilmek için Allah'a bütün içtenliğiyle yalvarmalı, sebeplerin netice vermesi için yalvarışını sabır ve namazla desteklemeli, isteklerinin kötü yönlerinden yine O'na sığınmalı, elde edemediği hususlarda da inancını hiç bozmayarak, bunda bir hayır olduğunu düşünmelidir. Elde ettiği sonuçlarda ise, başarısını kendisine mal ederek kibire düşmemeli, bunu Allah'ın lütfundan bilmelidir. Mevlânâ'ya göre bu tavır tevekkülün özünü teşkil etmektedir.

### 3. Tevekkül- Sabır İlişkisi

Tevekkül-sabır ilişkisine girmeden, öncelikle sabır kavramının kelime anlamı, ıstılahî manası ve genel olarak Kur'ân ve hadislerde, sabır kavramının nasıl geçtiği üzerinde, ardından da *Mesnevî*'de sabır-tevekkül ilişkisi üzerinde durmak istiyoruz.

Sabır kelime olarak “ alıkoymak, hapsetmek, tutmak, dayanmak, tahammül etmek<sup>241</sup>, dayanma gücü,<sup>242</sup> dirençli olmak<sup>243</sup>, zor zamanda kendini tutmak<sup>244</sup>,

<sup>240</sup> *Mesnevî*, c. IV, b. 1181-4.

<sup>241</sup> Mevlüt Sarı, *el-Mevarid*, s. 426.

<sup>242</sup> Mehmet Canbulat, “Sabır”, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, s. 566.

kolayca vazgeçmeme<sup>245</sup>” şeklinde tanımlanırken, sabredilen haller de vurgulanarak “acı, yoksulluk, haksızlık, gibi üzücü durumlar karşısında ses çıkarmadan, onların geçmesini bekleme erdemi<sup>246</sup>” şeklinde de açıklanmaktadır.

Sabır, şikayet etmeden, memnunsuzluk göstermeden, gelen sıkıntılara katlanabilmek, <sup>247</sup> yaşadığımız bir sorunu önce kabullenip, sonra çözümü yönünde çaba sarfetmek ve uyguladığımız çözücü faaliyetlerin sonucunu beklemektir.<sup>248</sup> Başarıya inananların geçici sıkıntılar karşındaki metanetidir sabır.<sup>249</sup>

Kur’ân-ı Kerim’de “Sabredenlere ecirleri hesapsız olarak verilecektir.”<sup>250</sup> ve “Allah sabredenlerle beraberdir.”<sup>251</sup>, “Sabr-ı Cemil ile sabret”<sup>252</sup>, “Sabır ve namazla yardım dileyiniz”<sup>253</sup>, ”Birbirlerine sabrı tavsiye ederler”<sup>254</sup> ve daha birçok benzeri manalara gelen ayetlerde, sabır ve sabır ehli övülmüş ve desteklenmiştir. Sabır Kur’ân ‘da bu şekilde değişik türevleriyle yüz üç yerde kullanılmıştır.<sup>255</sup>

Sabır konusu hadis-i şeriflerde de geniş bir şekilde ele alınmıştır. Hz.Peygamber “Sabır, başa gelen hadisenin sarsıntı tesiri yaptığı ilk anda gösterilen

<sup>243</sup> Hasan Hüseyin Özkazancıgil, *Kur’ân Kelimeleri Sözlüğü*, Birleşik Dağıtım, Ankara ts, s. 359.

<sup>244</sup> Ragıb el- Isfehani, *el-Müfredat*, “Sabır” md. ; Firuzabadi, *Kamus Tercümesi*, “Sabır” md.

<sup>245</sup> Toshihiko Izutsu, *Kur’ân’da Dinî Ve Ahlakî Kavramlar*, çev. Selahaddin Ayaz, 2. Baskı, Pınar Yayınları, İstanbul 1991, s. 146.

<sup>246</sup> Pars Tuğlacı, “Sabır” md., *Okyanus Türkçe Sözlük*, Pars Yayınları, İstanbul 1971,

<sup>247</sup> Sadık Dana, *Altınoluk Sohbetleri*, Erkam Yay., İstanbul 1991, s. 174.

<sup>248</sup> Öznur Özdoğan, *İsimsiz Hayatlar, Manevî ve Psikolojik Yaklaşımla Arınma Ve Öze Dönüş*, Lotus Yayınları, Ankara 2005, s.155.

<sup>249</sup> Ethem Cebecioğlu, “Bir Akademisyen Modeli olarak Annemarie Schimmel” ,*Tasavvuf İlmî ve Akademik Dergi*, yıl:4, sayı:11, Ankara 2003, s.585.

<sup>250</sup> Zümer, 39/10.

<sup>251</sup> Bakara, 2/153.

<sup>252</sup> Mearic, 79/5.

<sup>253</sup> Bakara, 2/4.

<sup>254</sup> Asr, 103/3.

<sup>255</sup> H. K. Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Ve Tarikatlar*, s.170.

tahammüldür. Sabır ilk sadmede (vuruşta ) olur”<sup>256</sup> buyurmuşlardır. Tasavvuf tarihinde şer’i ölçülere uygun bir şekilde yazılan Lūma adlı eserinde<sup>257</sup> Serrac, sabır ehlinin “mütesabbır” , “sabır” ve “sabbar” olarak üç kısımdan mütalaa edildiğini<sup>258</sup> zikretmektedir. Kuşeyri ise sabrın, kulun iradeyesiyle kazandığı şeylerde, iradesi haricinde meydana gelen şeylerde ve Allah’ın emrini yerine getirmede ve nehyettiği şeylerden kaçınmada göstermesi gibi kısımlara ayrıldığını<sup>259</sup> ifade etmektedir. Sühreverdi de , “Sabır, nefsi olgunlaştırdı. Bu olgunlukla nefis yumuşar ve sabır, sabreden kişi de alıp verilen nefes gibi dolaşmaya başlar. Kişi her türlü kötülüklerden sakınmak için sabra muhtaçtır.”<sup>260</sup> diyerek sabrı tanımlamıştır. Erzurumlu İbrahim Hakkı hazretleri ise; sabır konusunda Marifetnamesin’de “Sabır nefsin isteklerinden uzaklaşabilmektir. Sabır, sıkıntılara karşı, şikayet etmemek, zorlukları rıza ile kabul etmektir. Sabır, rıza ile birleşirse o zaman kolaylaşır.”<sup>261</sup> ifadelerine yer vermiştir. Diğer tasavvufi klasiklerde de sabır konusu ve sabrın mahiyeti<sup>262</sup> hakkında geniş açıklamalar bulunmaktadır.

---

<sup>256</sup> Buhari, “Cenaiz”, 32.

<sup>257</sup> Mustafa Aşkar, *Tasavvuf Tarihi Literatürü*, s.71.

<sup>258</sup> Serrac, *Luma*, çev. Hasan Kamil Yılmaz, Altınoluk Yayınları, İstanbul 1996, s. 76-77.

<sup>259</sup> Kuşeyri, *a.g.e.* , s. 183.

<sup>260</sup> Sühreverdi, *Avarifül- Mearif, Tasavvufun Esasları*, çev. H. Kamil Yılmaz, İrfan Gündüz, İstanbul 1993,*a.g.e.* , s. 611.

<sup>261</sup> İbrahim Hakkı Erzurumlu, *Marifetname*, naşir: Kerim Yusuf Ziya, Matbaa-i Ahmed Kamil, İstanbul h.1330., s. 373.

<sup>262</sup> Kelabazi, *Doğuş Devrinde Tasavvuf*, haz. Süleyman Uludağ, Dergah Yay. İstanbul 1979, s. 143-144; Ebu Talib el-Mekki, *Kalplerin Azığı*, s. 342-54; Ruzbihan Bakli, *Meşrebü’l-ervah*, thk: Nazif Muharrem Hoca, İstanbul 1974, s. 32.

Mevlânâ tasavvufî makamlar içinde, önemli bir mevkie haiz olan sabır konusunda da yeni ufuklar açacak önemli bilgiler sunmaktadır.<sup>263</sup> Mevlânâ sabır konusunda *Mesnevî*'de, ibadet ve masiyete sabırdan ziyade, musibete sabır konusunu işler. Yetişkin insanlar için kaleme alınmış bu eserde, asırlardır ve özellikle de günümüzde, insanın problemi olan sıkıntılara, bunalımlara, depresyonlara karşı koymayı, güçlü olmayı, tahammülümüzü artırmak için ufkumuzu geliştirecek, bizi olaylara at gözlüğüyle bakmaktan kurtaracak örnekler verilir. Ve Mevlânâ musibete karşın sabrın hikmetlerini anlatır, bizim için sabrı kolaylaştırır.<sup>264</sup>

Mevlânâ, tevekkülün temel unsurlarından biri olan sabrın önemini anlatırken sabır iman ilişkisine değinmekte, ve “Sabır, iman yüzünden baş tacı olur. Çünkü sabrı olmayanın, imanı yoktur.” Hz. Peygamber gönlünde sabır olmayan kişinin, Allah’a da imanı yoktur.<sup>265</sup>” diye buyurdu<sup>266</sup> hadisiyle konuyu izah etmektedir.

Aceleciliği ve çabukluğu şeytanın bir hilesi olarak gören<sup>267</sup> Mevlânâ’ya göre, sabretmek zahmetine düşmedikçe, karşılığında hayır ve mükafat alınamaz. Mevlânâ’ya göre sabır, canlara can katan bir karşılıktır.<sup>268</sup>

Mevlânâ’nın, *Mesnevî*’sinde birçok yerde “Sabır kurtuluşun anahtarıdır.”<sup>269</sup> hadis-i şerifine atıflarda bulunduğu görülmektedir. Bir yerde; ‘Sabır sıkıntının

<sup>263</sup> Safi Arpaguş, *Mevlânâ Ve İslam ( Algı ve Anlatımı)*, yay. haz. Hüseyin Kader, Vefa Yay., İstanbul 2007, s. 334.

<sup>264</sup> Emine Yeniterzi, *Kubbe-i Hadranın Gölgesinde Mevlânâ Celâleddin-i Rumî Üzerine Makaleler*, Rumî Yay., Konya, trz. s. 92.

<sup>265</sup> Bu hadisin Hz. Ali’den rivayet edilmış olduğu bildirilmektedir. (bkz. Ali Yardım, *Mesnevî Hadisleri*, (basılmamış doktora tezi), Kayseri 1970., s.62).

<sup>266</sup> *Mesnevî*, c. II, b. 600-1.

<sup>267</sup> *Mesnevî*, c. III, b. 3497; c. V, b. 2570.

<sup>268</sup> *Mesnevî*, c.V, b.584-5.

<sup>269</sup> Hadis hakkında Kuzai’dan yapılan rivayetlere Suyuti’nin zayıf kaydı koyduğu ifade edilmektedir. ( bk. Ali Yardım, *Mesnevî Hadisleri*, s.154).

anahtarıdır' sırrına ermek için gülerek hoşlanarak onun yükünü çek"<sup>270</sup> derken, bir başka yerde de "Savaşız, sabırsız yenme olur mu hiç? Bunun için sabır güç değildir. Sabret! Sabır güçlüklerin sıkıntılarının anahtarıdır. Bu pusudan sabır etmeksizin kimse kurtulamadı. Sabır ihtiyatın da eli ayağıdır. İhtiyatta bulun, bu zehirli otu yeme. İhtiyata riayet peygamberin kuvvetinden, nurundandır."<sup>271</sup> demektedir.

Allah'a tevekkül ederek güzel bir sabırla sıkıntıları göğüslemek, nefse muhalefet etmek suretiyle sabır şerbetini yudumlamak 'hem çok zor bir iş, hem çok güçlü bir ilaç, hem taşlı bir yol, hem de pek bir ağır bir yükür. Fakat bu öyle sağlam tedbir ve öyle doğru bir yoldur ki, o çizgide olmak yüksek bir saadet ve neticesi de geniş bir nimete kavuşmaktır.<sup>272</sup>

Mevlânâ'ya göre; sabıra ulaşmak; sıkıntıları, tahammül ve metanetle karşılaşmakla olur. O, azıcık bir sıkıntı ver zorluktan kırılan kimselerin, sabrın lezzetini elde edemeyeceklerini <sup>273</sup> belirtir. Dünya hayatının kuralları gereği her türlü nimetin etrafı zorluklarla çevrelenmiştir. Mevlânâ, zorluklarına sabır göstermeden hiçbir nimete erişilemeyeceğini belirterek, aşağıdaki örneklerle muhataplarını sabra teşvik eder;

"Kimin üstünde yeni bir elbise görünse, bil ki o elbiseyi sabredip çalışarak elde etmiştir. Kimi çıplak, aç, zavallı, perişan görürsen bu hale düşmesinin sebebinin sabırsızlık olduğunu bil! Sabretse, çalışsaydı bu hale düşmeyecekti. Onun bu perişan hali sabırsızlığının şahididir. Kim derde düşmüşse, kimin canı gussalar, üzüntüler içinde ise, mutlaka o uygunsuz, fena bir kişi ile arkadaşlık etmiştir. Arkadaşının

---

<sup>270</sup> *Mesnevî*, c. IV, b. 2148.

<sup>271</sup> *Mesnevî*, c.III, b. 211-14; *Tâhirul Mevlevî, Şerh-i Mesnevî*, c. IX, s. 57.

<sup>272</sup> İbrahim Hakkı Erzurumlu, *Marifetname*, s.376.

<sup>273</sup> *Mesnevî*, c. II, b. 3149.

cefalarına sabredip onunla uzlaşsa idin, ona vefa gösterse idin ayrılığı yüzünden başına vurmazdın.<sup>274</sup> Sütün ana karnında, kan içinde, pislik içinde sabretmesi, onu deve yavrusuna gıda yapmıştır.<sup>275</sup>

Mevlânâ'ya göre insan olmanın bedeli, sabırlı olmakta gizlidir. Nitekim bir ayette de “Biz insanı meşakkat içinde yarattık”<sup>276</sup> buyuruluyor. Bu öyle bir meşakkattir ki hayatın her anında, her karesinde kendini hissetirir ve ilk olarak insan sabrı, kendi varlığında, ruhunun bedene sabretmesiyle öğrenmiştir. Mevlânâ bize bunu şu şekilde aktarır;

“Sıkıntı ve kederlerle dolu olan bu bedeni, bır zırh olarak bil; o elbise yerine ne kışın bir işe yarar, ne de yazın. Balçıktan yaratılmış çok fena huylu, çok haris, çok az gözlü bir varlık olan bedenimiz ile, göklerden, ruh aleminden gelen tertemiz, İlahî bir varlık olan ruhumuz, ezeli takdir gereği arkadaş olmuşlar, muvakkat bir zaman için şu dünyada beraber yaşamaktadırlar. Asıl ruhumuz bu bayağı, kötü huylu, ahlaksız birisi ile arkadaş olması, onun yaptığı bütün huysuzluklara, kötülöklere ses çıkarmaması, onu sabretmeye alıştırdığı için iyidir. Çünkü sabır, insanın içini açar, gönlünü ferahlandırır. Nitekim Aziz Peygamber Efendimiz de; “ Sabır, ferahlığın

<sup>274</sup> Şefik Can, *Konularına Göre Mesnevî Tercümesi*, c. 5-6, s.448, b. 1406-14.

<sup>275</sup> *Mesnevî*, c. IV, b. 1409.; krş. Şefik Can, a.g.e, c.5-6, s.448, b.1409. Bu beyitte Hz.Mevlânâ; “ Sütün ana karnında, kan içinde, pislik içinde sabretmesi” demekle Nahl Suresi’nin şu mealdeki 66. ayetinden iktibasda bulunmuştur; “Gerçekten süt veren hayvanlarda size bir ibret vardır. Size onların karnında işkembe pisliği ile kan arasında halis bir süt içiyoruz ki, içenlerin boğazından afiyetle geçer. “Allah’ın kudretine hayran olmamak elden gelmez. Yavru ana rahminde iken göbeğinden ana kanıyla beslenmektedir. Zamanı gelip de yavru doğunca anasının memesine doğan yavrunun ihtiyacı olan bütün mineralleri, değerli gıdaları ihtiva eden özel bir süt gelmektedir. Ağız denilen bu süt, ana göğsünde bulunan her zamanki süt değildir. Çok besleyici olan bu hususi sütü hangi kimyager, hangi eczacı meydana getirdi? Kan damarlarından geldiği halde, bu sütte kan yoktur. Bu nasıl oluyor? Bu nasıl hazırlanıyor? (bkz, Şefik Can, a.g.e.,s.448, (çevirenin notu)

<sup>276</sup> Beled 90/4.

anahtarıdır.” diye buyurmuştur. Ayın karanlık geceden kaçmaması, sabretmesi, onu nurlandırır, aydınlatır. Gülün, dikenin arkadaşlığına katlanması, sabretmesi de, ona çok güzel bir koku latif bir renk verir.”<sup>277</sup>

Sıkıntı ve endişe, maddî sefaletler, marazi ızdıraplar, ölüm korkusu.. gibi insanı içten ve dıştan tehdit eden ve temel güven duygusunu zedeleyen her ciddi durumda kendisini gösteren temel üzüntüdür. İnsan, kendi dışındaki kainat ve hayat olayları gibi, kendi bedeni ve psikolojisi karşısında emin ve yeterli olma, bunlarla başa çıkma yetisine güvenme eğilimi ve arayışı içersindedir.<sup>278</sup>

İşte, insanın bu psikolojik yapısını dikkate alarak Mevlânâ, dert kavramına bilinenin dışında, farklı bir şekilde yaklaşır. Mevlânâ’ya göre dertler birer ilaçtır, onlar insanı Allah’a yaklaştıran birer kimyadır. Bu yüzden kulun esasen şikayette bulunması gereken şey, başına gelen dertler değil, onu Allah’tan uzaklaştıran şeylerdir. Dertler insanı Allah’a yalvarır bir hale getirir ve farkına varmadan Hakk’ın kapısına yaklaştırır. Mevlânâ *Mesnevî*’sinde bunu şöyle dile getirir;

“Hakikatte her düşman senin ilacıdır... Sana kimyadır, seni faydalandırır gönlünü alır senin! Çünkü ondan kaçır, halvet bucaklarına sığınır, Allah lütfundan yardım dilersin. Dostlarınsa hakikatte düşmanlarındır; onlar seni Allah tapısından uzaklaştıır, seni meşgul ederler!”<sup>279</sup>

<sup>277</sup> *Mesnevî*, c. IV, b. 1405-8., krş.: Şefik Can, *Konularına Göre Mesnevî Tercümesi*, c. 5-6., s. 448.

Hız.Mevlânâ şu güzel rubaisinde aynı düşünceyi ifade buyurmuşlardır: “Dost ile anlaşılan, dostsuz kalmaz, alıcı ile berbar olan tüccar iflas etmez, ay gecenin karanlığından ürküp kaçamadığı için nur saçmaktadır. Gül dikenin cefasına katlandığı için güzel kokuya sahip olmuştur.” (bkz.*Konularına Göre Mesnevî Tercümesi*, haz.Şefik Can, c. 5-6., s. 448, (çevirenin notu)

<sup>278</sup> Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, TDVF Yayınları, Ankara 2005, s.112.

<sup>279</sup> *Mesnevî*, c. IV, b. 94-96.

Sıkıntı yoluyla insan kendi kendine doğabilir, suçluluk duygusu içinde, ölüm karşısında, yalnızlık ve yüzüstü bırakılmışlık anında yeniden kendini yakalayabilir ve varlığının aşkın boyutuna açılabilir. Sıkıntı vasıtasıyla Allah’a başvurma bir kaçma ya da kendini koyverme hareketi olmayıp, ancak korku, üzüntü, ümitsizlik, güvensizlik..gibi olumsuz duyguların aşılmasına bağlı olarak gerçekleşen, gerçek bir dinî tutumdur.<sup>280</sup>

Mevlânâ’ya göre, yaratıcı ruhun motor gücü ıstıraptır; hatta oluşun besleyici, itici gücü ıstıraptır. İstırap durunca yükselme ve yücelme de durur.<sup>281</sup> Mevlânâ, olgun olmayan insanların hamlıklarına ve cahillerin cehaletine karşı sabretmenin, insanı manen yükselteceğine, gönüllerini temizleyip, cilalayacağına işaret ederek, bu konuda Nuh peygamberi örnek gösterir<sup>282</sup> ve peygamberlerin kendilerine inanmayanların cefalarına katlanmalarını, sabretmelerini, onları Hakk’ın has kulları yaptığını belirtir.<sup>283</sup>

İnsan, kainata şöyle tahlili (ayrıt ederek) ve terkibi (birleştirerek) bir nazarla baksa görür ki, bu cihan zıtlıklarla ayakta durmakta, bu muhalefetleler yüksek muvazeneyi temin etmektedir. Ateş suyu kaynatarak nihayet buhara çevirir, su da ateşi söndürür. Bu zıddiyeti, hayatı olan veya olmayan her şeyde görürüz. Hatta halkın binası da zıtlar üzerine kurulmuştur. Benim menfaatim bakasının zararında olup bu menfaat bu zarar bütün bir cemiyet içinde zincirleme olarak öyle gider.Eğer böyle bir muhalefet olmasa neslin bakası mümkün olamdığı gibi cemiyet de mutlak

<sup>280</sup> Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, TDVF Yayınları, Ankara 2005, s. 115.

<sup>281</sup> Yaşar Nuri Öztürk, *Mevlânâ ve İnsan*, Yeni Boyut Yay, İstanbul 1992, s. 182.

<sup>282</sup> *Mesnevî*, c. IV, b. 2040-3. krş., Şefik Can, *a.g.e.* ,c. 5-6. b.2040-43

<sup>283</sup> *Mesnevî*, c. IV, b. 1410.

bir atalet içinde kalırdı. Ama ebedi alemde böyle bir zıddiyet ve savaş yoktur. Bunun için baki ve mamurdur.<sup>284</sup>

İnsanın bu âlemdeki zıtlıklara, madenî bir paranın iki yüzü gibi birbirini tamamlayıcı unsurlar olarak kabul etmesi, onu, kendi varoluşunu daha iyi anlamaya götürecek olan önemli bir adımdır. Allah'ın zahir/batın, evvel/ahir isimlerinde görüldüğü gibi bu zıtlıklar, aynı gerçeğin hem kaybolan hem de varolan tecellisidir. Bu yüzden zıtlıklar âlemi, asli yapısı itibariyle, kendi kendisi ile çelişkili ve aşılmaya müsaittir. Bu ilkeye insanî açıdan bakacak olursak, insan karşıtlıkların zıtlığını birleştirdiğinde otomatik olarak bir üst varoluş konumuna terfi edebilir.<sup>285</sup>

Mevlânâ'nın sabrı klavuz edinmeleri konusunda muhataplarına verdiği örneklerinden biri de, Hz. Peygamberdir. "Hz. Mustafaya bak! Sabır ona burak oldu da onu göklerin en yücesine çıkardı."<sup>286</sup> ifadesiyle bunu belirtmektedir.

Mevlânâ'nın düşünce dünyasında sabır sıkıntının eşidir.<sup>287</sup> O, sıkıntının erdirici vasfına dikkat çeker ve olgunlaşmak için muhakkak tadılması gereğine işaret eder. Dert, Mevlânâ'ya göre insanın rehberidir. Dünyada hiçbir iş, dertsiz, zahmetsiz meydana gelmez.<sup>288</sup> Bu yüzden sabır en güzel bir tesbih ve zikirdir.<sup>289</sup> Hz. Mevlânâ sabrın zorluğunu sırat köprüsüne benzeterek "Sabır sırat köprüsüne benzer, cennetse öbür taraftır. Her güzelin yanında çirkin bir lala vardır. Laladan kaçarsan güzeli de göremezsin. Çünkü lala güzelden hiç ayrılmaz."<sup>290</sup> ifadelerini kullanır.

<sup>284</sup> Muhlis Koner, *Mesnevi'nin Özü*, c.IV-V-VI, Tablet Yayınları, Konya 2005, s.319.

<sup>285</sup> Mustafa Merter, *Dokuz Yüz Katlı İnsan, Tasavvuf Ve Benötesi Psikolojisi (Transpersonal Psikoloji)*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2007, s.167.

<sup>286</sup> *Mesnevî*, c. IV, b. 3979.

<sup>287</sup> Safi Arpaguş, *Mevlânâ ve İslam*, s. 334.

<sup>288</sup> Osman Nuri Küçük, *Fîhi Ma Fih Ekseninde Mevlânâ'nın Tasavvufî Görüşleri*, s. 138.

<sup>289</sup> *Mesnevî*, c. II, b. 3145.

<sup>290</sup> Şefik Can, *a.g.e.*, s. 494, c. 1-2, b. 3147-53.

Hayatı kucaklamak için artı ve eksilerin birleşmesine ihtiyaç vardır.<sup>291</sup> Bu yüzden Mevlânâ, dert kavramına zıtların birbiriyle uyumu açısından bakmaktadır. O “...âb-ı hayat, karanlıklar içinde gizlenmiştir”<sup>292</sup> ifadeleriyle bunu belitmiştir.

Mevlânâ’ya göre dertler, Yaratıcı’nın, yarattığının hatırını sormasıdır. Ona göre “Acı çekmek” başlı başına İlahî bir lütuftur ve Allah’tan uzak düşmek, insanın başına gelebilecek en kötü musibettir. Böyle bir musibete uğramaktansa, kulun belalara sabretmesi daha kolay ve kazançlıdır. Bu konuyu Mevlânâ; “Zahmete sabretmek, sevgilinin ayrılığına sabretmekten kolaydır” başlığı altında işler. Kocasına, fakirlikten ve fakirliğin getirdiği sıkıntılardan yakınan bir kadına, kocasının verdiği cevap üzerinden bu konudaki görüşlerini şöyle dile getirir;

“Bu mu daha kötü, yoksa boşanmak mı? Bu mu sana daha kötü geliyor, yoksa ayrılık mı? Ey kınayıp duran bela, yoksulluk, eziyet ve hizmette de böyledir işte. Şüphe yok ki heva ve hevesi terk etmek acıdır ama Allah’dan uzak olma acılığından elbette daha iyidir. Savaş ve oruç güçtür, çetindir. Fakat bu güçlük ve çetinlik, Allahın, kulu kendinden uzaklaştırmasından, böyle bir derde uğratmasından yeğdir. İhsan ve lütuflar ıssı Allah, bir gün, ey benim hastam, ey benim mihnetime uğrayan kul, nasılsın? derse hiç zahmet ve eziyet kalır mı? Hatta böyle demese bile, böyle dediğini duymasan, anlamasan bile senin o zevkin yok mu? Allah’ın senin hatırını sormasıdır işte.”<sup>293</sup>

Mevlânâ müminin bu durumunu porsuk denilen hayvana benzetir. Porsuk dayak yedikçe şişmanlayan, sopa vurdukça semiren büyüyen bir hayvandır. İşte

<sup>291</sup> Mustafa Merter, *Dokuz Yüz Katlı İnsan, Tasavvuf Ve Benötesi Psikolojisi (Transpersonal Psikoloji)*, s.127.

<sup>292</sup> *Mesnevî*, c. VI, b. 4830.

<sup>293</sup> *Mesnevî*, c. VI, b. 1766-71.

Mevlânâ da “İşte müminin canı da hakikaten bir porsukur, o da zahmet ve meşakkatlerle kuvvetlenir, semirir.”<sup>294</sup> diyerek, zorlukların insanın canını kuvvetlendireceğine işaret eder.

Mevlânâ’ya göre tevekkül sahibi bir insan, her şeyin kontrol edicisi, düzenleyicisinin Allah olduğunun farkında olmalı ve kendi iradesi dışında başına gelen olaylara, isyan etmek yerine sabretmelidir. Çünkü insan, kendisinin değil de aşkın bir varlığın kurguladığı bir hayatta yaşamaktadır. Mevlânâ bu görüşünü şöyle dile getirir:

“Bir rahata kavuşurum ümidiyle nereye kaçsan orada önüne bir afet çıkar. Afetsiz, felaketsiz hiçbir köşe yoktur. Allah’ın halvet yerinden başka hiçbir yerde dinlenmek, rahata kavuşmak mümkün değildir. Kurtulmaya hiçbir çare olmayan bu dünya zindanının ayakbastı parası alınmayan, hapishane dayağı atılmayan bir bucağı yoktur. Vallahi fare deliğine girsen yine bir kedi pençeliye çatarsın. Âdemoğlu, hayalle gelişir. Hayalleri güzel ise onunla rahatlaşır.”<sup>295</sup> Sabır, güzel hayallerle tatlılaşır. Çünkü her şeyden evvel içinde bulunduğun sıkıntıdan kurtulma hayaline düşersin. O kurtuluş ümidi, içteki imandan gelir. İman zayıflığından da ümitsizliğe, iç sıkıntısına uğrarsın.”<sup>296</sup>

Gönül ikliminden renk, ses ve koku getiren, ıstıraptır. Bunun içindir ki insanoğlunun sahip bulunduğu bütün iyilerin ve güzellerin babaları olan nebiler en büyük sıkıntıların muhatapları kılınmışlardır.<sup>297</sup> Mevlânâ’ya göre, Allah, sevdiklerine dert verir. İnsanların ıstırap yönünden en ağır yükü çekenleri nebiler olmuştur, sonra

<sup>294</sup> *Mesnevî*, c. IV, b. 91–99.

<sup>295</sup> *Mesnevî*, c. II, b.590 – 594.

<sup>296</sup> *Mesnevî*, c. II, b.598-599.

<sup>297</sup> Yaşar Nuri Öztürk, *Kur’ân-ı Kerim Ve Sünnete Göre Tasavvuf* (İslam’da Ruhi Hayat), İFAV., İstanbul 1989, s.189.

temiz kişiler gelir, sonra da onlara yakın olanlar gelir. İnsanların başına gelen musibetler sebepsiz değildir. Onu manen yüceltmek içindir. Bunu şu şekilde dile getirir;

“Bu yüzden peygamberler eziyetlere, zahmetlere uğradılar. Onların çektikleri meşakkat bütün cihan halkının çektiği meşakkatten daha üstündü, daha artıktı! Çünkü canları da, bütün canlardan daha büyük daha üstündü...Onun için de onların uğradıkları belaya başka bir taife uğramadı.”<sup>298</sup>

Mihnet ve ıstıraptan nasibini alamamış bir şahsiyet ve düşünce, insana ve hayata kesinlikle faydalı olamaz.<sup>299</sup> Hep zevke, hep rahata koşan, keneye benzer. Kan emecek bir pis deri onun için her şeyden kıymetlidir. Sonsuzluk erleri, kuşlar gibi yarı aç, zorluklar içinde de olsa, hür fezalarda dolaşmayı, kene gibi rahat yaşamaya tercih etmişlerdir. İstirap ve gam onların biricik dostu, en kıymetli öğreticileridir.<sup>300</sup> Mevlânâ’ya göre, bunca rahat varken uyanık durmak kolay değildir, bu da ancak, gûnahtan arınmanın manen yükselmenin bir yolu olan sıkıntıların yaşanmasıyla mümkündür;

“Deri ilaçlarla belalara uğrar da, Taif derisi güzel güzel bir hale girer. Yoksa ona o acı ve keskin ilaçlar sürülmeseydi pis pis kokar berbat bir hale gelirdi! İnsanı da tabaklanmamamış deri say... Rutubetten nem kapar, çirkin bir hale gelir ağır ağır kokar! Sen, ona acı ve keskin ilaçları fazlaca ver de temizlesin, latif bir hale gelsin semirsin! Buna kudretin yoksa, senin dileğin olmaksızın Allah bir zahmet verirse

---

<sup>298</sup> *Mesnevî*, c.IV, b. 100–101.

<sup>299</sup> Yaşar Nuri Öztürk, *a.g.e.*, s. 189.

<sup>300</sup> Yaşar Nuri Öztürk, *a.g.e.*, s. 191.

ona sabret, ona razı ol! Çünkü dosttan gelen bela sizi temizler... onun bilgisi sizin tedbirlerinizden üstündür!”<sup>301</sup>

“Ağrı, sızı ve hastalık hazinedir. Rahmetler ondadır. Deri yırtıldı mı iç tazelenir.”<sup>302</sup>

Çevreyen, kuşatan şeyleri yarıp aşmak anlamını taşıyan felah, insan-Allah diyalogunda önemli bir yer tutmaktadır. İnsan Allah’tan kopup gelmiştir. Ortada, ezeli bir ayrılık vardır.. Halbuki Allah, her an bizimle ve bize şahdamarımızdan daha yakın olduğunu söyler.<sup>303</sup> O halde nasıl uzak ve ayrı duruyoruz? Gizli olan Allah değil, biziz. O’na yabancılaşan, temasımızı engelleyen yine biziz.<sup>304</sup> İşte Mevlânâ’ya göre sıkıntılar, kendimizle Allah arasına koyduğumuz bu duvarları yıkar, O’na yaklaştırır ve gönüldeki her felah bir sıkıntıya bağlıdır. Mevlânâ bunu *Mesnevî*’nin çeşitli yerlerinde şöyle ifade eder;

“Sabret, zira sabırla güçlük kalkar. Sabır, ferahlığın anahtarıdır.”<sup>305</sup>

Gönüldeki her ferahlığın sebebi bir sıkıntıya bağlıdır.”<sup>306</sup>

“Sabır mübarek bir şey; daima insandan üzüntüyü giderir.”<sup>307</sup>

“Nerede bir dert varsa, deva oraya, nerede bir yoksul varsa nimet oraya gider.”<sup>308</sup>

Mevlânâ’ya göre, Allah’a ulaşmayı kendisine hedef edinen bir insanın, Allah dışındaki şeylere gönül vermesi, onun sabırsızlığındandır. İnsan, bu dünyadayken,

---

<sup>301</sup> *Mesnevî*, c. IV, b. 102–107.

<sup>302</sup> *Mesnevî*, c. II, s.82, b. 2282 .

<sup>303</sup> Bkz. Kaf, 50/16.

<sup>304</sup> Yaşar Nuri Öztürk, *a.g.e.*, s. 188.

<sup>305</sup> *Mesnevî*, c.III, s.70, b.1848.

<sup>306</sup> *Mesnevî*, c.III, s. 88, b. 2312.

<sup>307</sup> *Mesnevî*, c.III, s. 71, b. 1859.

<sup>308</sup> *Mesnevî*, c.III, s.123, b.3232.

kavuşma gününe kadar İlahî rızaya göre yaşayarak sabretmelidir. Aksi takdirde, Hakk'tan ayrı düştüğü için acılara mübtela olur, iyiliklerden mahrum kalır.<sup>309</sup>

Kanaatimizce insan her türlü konuda sabırsızlık içine girdiği zaman psikolojik açıdan da kendini çok iyi hissedemez. Bunun sonucunda da normal bir zamanda yapmayacağı yanlışlara düşer. Sabır gösterilmesi gereken bir durumla karşılaştığı zaman bize göre, ilk yapılması gereken, sağlıklı düşünmeye, doğru karar vermeye çalışmaktır. Nitekim Mevlânâ 'zihni karışıklık saatinde sabrı tavsiye etmektedir.'<sup>310</sup> Bu aşamayı başarıyla tamamlayan kişi artık daha güçlü ve daha cesaretli olacaktır.

Mevlânâ'nın sabrın hikmeti konusundaki, Kur'ânî bir örneği, 103. sure olan Ve'l-Asr suresidir. İmam Şafii'nin; "Başka bir şey nazil olmasaydı, Kur'ân'dan bu sure yeterdi" dediği,<sup>311</sup> Ve'l-Asr, Kur'ân Kerim'in bütün nasihatlerini özetler mahiyettedir. Mehmet Akif Ersoy surenin önemini şu mısralarla belirtir:

“Hani Ashab-ı Kiram ayrılalım derlerken  
Mutlaka sure-i Ve'l-Asr'ı okurmuş bu neden  
Çünkü memkûn o büyük surede esrar-ı felah  
Başta iman-ı hakiki geliyor sonra salah  
Sonra hak sonra sebat, işte kuzum insanlık  
Dördü birleşimi yoktur sana hüsrân artık”<sup>312</sup>

<sup>309</sup> Şefik Can, *Mesnevî Tercümesi*, c. 5-6, s.449, b. 1417.

<sup>310</sup> A. Reza Aresteh, *Aşkta Ve Yaratıcılıkta Yeniden Doğuş*, Kitabiyat Yay., Ankara 2000, s. 96.

<sup>311</sup> bkz. Alusi, Şihabüddin, *Ruhu'l Meani*, c.XXX, Beyrut 1405/1985,ss. 227-9.

<sup>312</sup> Yeniterzi, *Kubbe-i Hadra'nın Gölgesinde*, s. 100.

Mevlânâ ‘nın bu sureyle ilgili ifadeleri “Sabır Hakk’ın adıyla beraber geçiyor. Ve’l-Asr suresinin sonunu oku da gör. Cenab-ı Hakk’ın yüz binlerce kimya yarattı ama sabır kimyasına benzer var mı yaa?”<sup>313</sup> şeklinde geçer.

Sabır olgun insanların gösterdiği bir davranış şeklidir. Unutulmamalıdır ki; Cenab-ı Hakk’ın güzel isimlerinden birisi de ‘Sabur’ dur, ancak bu ismin Esmâ-ı Hüsnâ’nın en sonda yer alması bu hasletin zorluğuna, herkesin bu meziyete kolayca sahip olamayacağına işaret eder. Kamil imana sahip“ Lütfun da hoş kahrın da hoş” diyebilmenin yüceliğine ulaşan insanlar sabrın güzel örneklerini sergiler.<sup>314</sup> Bu konuda Erzurumlu İbrahim Hakkı şunları söyler;

“Sen adli zulüm sanma

Teslim ol oda yanma

Sabret sakın usanma

Mevla görelim n’eyler

N’eylerse güzel eyler

Deme şu niçin öyle

Yerincedir ol öyle

Bak sonuna sabreyle

Mevla görelim neyle

N’eylerse güzel eyler”<sup>315</sup>

Nihayetinde insan, geçmişinin ve yaşadıklarının güçsüz esiri değildir. Büyük bölümüyle, varlığının geçmiş modeli ne ölçüde gerçekse, gelecekte gerçekleştirmeyi

<sup>313</sup> *Mesnevî*, c.III, s. 71, b. 860–1861.

<sup>314</sup> Yeniterzi, *Kubbe-i Hadra’nın Gölgesinde*, s. 99–100.

<sup>315</sup> Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 530–531.

ümit ettiği düşüncelere doğru, geçmişin sınırlarının ötesine aşabilmek de o ölçüde gerçektir. Şu kadar var ki, geleceğe doğru olumlu bir yöneliş için geçmişin kabul edilmesi, kendine mâledilmesi gerekir.<sup>316</sup> Bu da ancak güçlü bir tevekkül anlayışıyla mümkün olabilmektedir.

Mevlânâ sabrın bu yönünü *Mesnevî*'sinde, Lokman isimli fazilet sahibi bir kölenin davranışlarına dikkatleri çektiği bir hikayede ele almıştır. Hikayeye göre, ne zamanki köle olan Lokman'ın efendisine yemek getirseler, efendisi Lokman'ı çağırır, önce o yemeğe Lokman el sürer, efendisi de ondan sonra yemiştir. Bu surette ondan kalanları daha sonra efendisi afiyetle yer, bundan zevk alır, onun yemeğini ise dökermiş. Hatta yese bile gönülsüz iştahsız yemiştir. Bir gün Lokman'ın efendisine hediye olarak bir karpuz getirilir. Hizmetçisine Lokman'ı çağırır. Lokman gelince efendisi karpuzu kesip ona bir dilim verir. Lokman, o dilimi tatlı bir şey gibi yer. Hem de öyle lezzetli yer ki Lokman'ın efendisi ikinci dilimi de kesip verir. Bu şekilde karpuzun tamamını yer bitirir. Sadece bir dilim kalır ve efendisi bunu da ben yiyeyim; bir göreyim, bakayım, nasıl bir şey, herhalde tatlı bir karpuz diye düşünür. Çünkü Lokman öyle lezzetle, öyle zevkle, iştahla yemiştir ki, görenlerin iştahı açılır. Efendi o dilimi yer yemez karpuzun acılığından ağzını bir ateştir sarar, dili uçuklar, boğazı yanar. Acılığından adeta kendisini kaybeder. Sonra da Lokman'a , “A benim canım efendim, böyle bir zehri nasıl oldu da tatlı tatlı yedin? Böyle bir kahrı nasıl oldu da lütuf saydın? Bu ne sabır? Neden böyle sabrettin? Sanki canına kastın var? Niye bir şey söylemedin, niye biraz sabret şimdi yiyemem demedin?” diye söylendiğinde Lokman; “ senin nimetler bağışlayan elinden o kadar rızıklandım ki

---

<sup>316</sup> Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, TDV Yayınları. s.181.

utancımdan adeta iki kat oldum, elinle sunduğun bir şeye bu acıdır demeğe utandım.”  
der.<sup>317</sup>

İşte insan da karşılaştığı bir durumdan dolayı incinir, memnuniyetsizliğini gösterir ve üzülrse, bu da bir tür sabırsızlıktır, şikayettir. Gerçek anlamda sabrı idrak edebilmek için kişinin hem rahatta hem de sıkıntı zamanında sabrı olmalıdır.<sup>318</sup>

İnsanoğlunun yapısına göre, sabrın en güç çeşidi “mazinin insana Allah’ı unutturucu tesirinden kurtulmak” manasında olan sabırdır. Sabrın bu tür değerlendirmesini pratik hayata adapte edecek olursak şunları söyleyebiliriz:

‘Bir insan, geçmişte kalmış, olmuş-bitmiş bir işe gece-gündüz kafasını yorarak onunla meşgul olsa eline geçecek olan nedir? Her hadiseyi düşünüp taşınmakla, zamanı film şeridi gibi geri getirip, olayın seyrini değiştirmek mümkün müdür? Ok yaydan çıktığına ve hadiseler hükmünü icra ettiğine göre, insanın onlara zihnen ve fikren meşguliyeti boşuna bir emek, lüzumsuz bir gayret, yersiz bir sıkıntı ve stres olmaktan öteye gidemez. Gönül dünyamızı bu ağır darbelerin tersiyle tar-ü mar etmek, huzur ve sükûnetimizi bozmak bize ne kazandıracak? Ne ölen dirilecek, ne yanan ve kaybolan yeniden yerine avdet edecektir. Öyle ise bu tür bir davranış, maddî ve ma’nevî sağlığımızı yıpratmaktan başka bir işe yaramayacaktır. Mehmet Akif merhumun: “Ağlamak fayda verseydi babam kalkardı mezardan” diye açıkladığı faydası olmayan feryadü figan, stres ve sıkıntılardan kurtularak, mazinin üzerimize çökerttiği karabulutlardan sıyrılarak, gönül dünyamızı Allah’a vermek,

---

<sup>317</sup> *Mesnevî*, c. II, b. 1510-25.

<sup>318</sup> Eşrefoğlu Rumî, *Müzekkin-Nüfus*, Salah Bilici Kitabevi Yay., İstanbul 1979., s. 250.

yalnız O’nu düşünmek “Neylerse güzel eyler” diyerek kaderin hükmüne râm olmak yapılacak en şu’urlu bir hareket ve akıllıca bir iş olsa gerektirir.’<sup>319</sup>

Geçmişin değiştirilmesi imkânsız takdir ve tecellilerini, “hakkımızda hayırlısı olan buymuş” diyerek, getirdiği bezginliği sabırla silmek, üzerlerine sünger çekerek onların ilgi çekici ve dikkat dağıtıcı tesirlerinden kurtulmaya çalışmak gerekir.<sup>320</sup>

İnsanın ego veya nefsi, aşağı katmanlara doğru indikçe tevhid şuurunun kapısı olan ‘an’ bilincinden biraz daha kopar. Yapısını ayakta tutmak için geçmişi bu ânın üzerine giydirir, yok olmaktan korktuğu için de hep geleceği tasarlar. Oysa, geçmiş ve gelecek bir hayal ürünü olduğu için, ego gerçek anlamda zaten ölüdür.<sup>321</sup>

Böyle bir sabır anlayışına, hayatta saadet ve gönül huzuru arayan günümüz insanın da çok ihtiyacı vardır. Pek çok rahatsızlığın, yaşanan olaylarla gelen psikolojik buhranlardan kaynaklandığı, mazi ile ilgili gerilimlerden meydana geldiği dikkate alınırsa, günümüzde sabrın ne kadar önemli olduğu daha iyi anlaşılır.<sup>136</sup>

Mevlânâ bu görüşü *Mesnevî*’de şu hikayeyle dile getirmektedir;

“Adam Mısır’a vardı, geceleyin dilenmek için sokağa çıktı. Bekçi adamı tuttu. Adam, bekçiden bir hayli dayak yedikten sonra muradına nail oldu. “Öyle şeyler vardır ki onları hoş görmezsiniz ama size hayırlıdır.” Ulu Allah, “Allah, güçlükten sonra insana kolaylık ihsan eder” ve “Şüphe yok ki güçlülle beraber bir de

<sup>319</sup> İrfan Gündüz, “*Tasavvufî Tefekkür Işığında Sabır, Rıza, Tevekkül Üzerine Düşünceler*”, İslam, Eylül 1984, s. 45.

<sup>320</sup> İrfan Gündüz, *a.g.m.*, s. 45.

<sup>321</sup> Mustafa Merter, *Dokuz Yüz Katlı İnsan, Tasavvuf Ve Benötesi Psikolojisi (Transpersonal Psikoloji)*, s.123.

<sup>136</sup> İrfan Gündüz, *a.g.m.*, s. 45

kolaylık vardır.” buyurmuştur. Peygamber aleyhisselâm da “Ey eziyet ve rahmet, şiddetten açılırsın” demiştir. Bütün Kur’ân ve gökten inen kitaplar, bunu anlatır.”<sup>322</sup>

Sonuç olarak diyebiliriz ki, her insana ömrü boyunca yetecek miktarda sabır verilmiştir. Ama insan günlük hayatında, bu sabrı doğru yerde, doğru bir şekilde kullanamadığından, sıkıntı anında sabır göstermesi zorlaşır. Oysa ki, sahip olunan sabır potansiyeli gereksiz yerlere sarfedilmemiş olsa, ihtiyaç halinde sabırlı olmak daha kolay olacaktır. Neticede sabırlı insan Hakk’ın indinde yüksek derecelere, bir çok kerametlere ve hesapsız ecir ve sevaplara nail olur. Zaten dünya ve ahiret hayatının hayırları da ancak sabırla kazanılabilir. Mevlânâ da, *Mesnevî* adlı eserinde sabır konusunu detaylı bir şekilde işlemiş, musibetlere sabır konusu üzerinde daha çok durarak, dert kavramına yeni açılımlar getirmiş, tevekkülün ancak gönül hoşnutluğu içeren bir sabırla mümkün olabileceğini belirterek; bunun da ancak, hayatın sıkıntılarına karşı doğru bir tavır takınarak gerçekleştirebileceğini ifade etmiştir.

#### 4. Tevekkül-Şükür İlişkisi

Sözlüklerde açmak, açığa çıkarmak, izhar etmek, nimetlerin dil ile sayılıp zikredilmesi ve yayılması olarak ifadelendirilen şükür, nimeti vereni düşünüp, nimet itiraf ve ikrar ederek, Hakkın bu lütfundan dolayı ona teşekkür etmek manasındadır.<sup>323</sup> Yapılan iyiliği dile getirmek ve sahibini övmek anlamlarına da

<sup>322</sup> *Mesnevî*, c. VI, b. 4255’den önceki başlık.

<sup>323</sup> Cürcani, *Ta’rifat*, s. 145; İsfehani, *Müfredat*, s. 265; Ebül-Beka, *el-Külliyat*, s. 534.

gelir.<sup>324</sup> Tasavvuf terminolojisiinde ise şükür; Allah'ın verdiği nimetleri ve kendisinden uzaklaştırdığı sevimsiz şeyleri, gereği gibi düşünmesi<sup>325</sup>; nimetleri günah ve masiyetlerde değil, ibadet ve taatlarda kullanması<sup>326</sup> şeklinde tarif edilmektedir. Ebu Talib-i el Mekki'ye göre şükür, kalbin şükredenini tanımasıdır.<sup>327</sup> İhsanda bulunanın nimetine ona boyun eğerek itiraf etmek de şükür olarak değerlendirilmektedir. Hakiki manada kulun şükür, Allah'ın nimetini dili ile ikrar ve kalbi ile tasdik etmesi demektir.<sup>328</sup> Şükür insanın her haliyle alakalıdır.<sup>329</sup> Tasavvuf ehline göre şükür, ilim, hal ve amel olmak üzere üç türdür. Âlimlerin şükürü dilde, abidlerinki fiilde, ariflerinki de haldedir. Abdülkadir-i Geylani, dil ile yapılan şükürün, nimetin Allah'tan olduğunu kabul edip, onu halka bağlamamakla meydana geldiğini söyler. Kalp ile şükürü de "Sendeki nimetlerin tümünün dışta ve içte, harekât ve sekenatındaki menfaatlerin, lezzetlerin cümlesinin, başkasından değil; ancak Allah'tan olduğuna, sürekli sağlam bir şekilde inanmakla olur"<sup>330</sup> diyerek açıklamıştır. Nitekim Kuran-ı Kerim'de de, "Eğer şükrederseniz nimetimi arttırırım"<sup>331</sup> buyurulmaktadır. Yunus Emre'nin ise konuyla ilgili sözleri şöyledir:

"Sen anun sabr-u şükürini sorarsan

Bulmazsın o vasfile yürürsen

Hamd ü Şükr itdi didi iy Zü'l-Celal

<sup>324</sup> Canbulat, "Şükür", *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, s. 622.; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 615.

<sup>325</sup> Kaşani, *Tasavvuf Sözlüğü*, s.135.

<sup>326</sup> Sühreverdi, *Avarifül-Meârif*, Tasavvufun Esasları, s. 617.

<sup>327</sup> Ebu Talib-i el Mekki, *Kütul-Kulub*, c. 1, s. 413.

<sup>328</sup> Kuşeyri, *Kuşeyri Risalesi*, s.312.

<sup>329</sup> Vahit Göktaş, *Muhammed Es'ad-ı Erbili'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Felsefesi*, (basılmamış yüksek lisans tezi), Ankara 2002, s.186

<sup>330</sup> Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 615.

<sup>331</sup> İbrahim, 14/ 7.

Bin benüm bilgi yaratsan ne muhal”<sup>332</sup>

Mevlânâ’ya göre musibetlere sabretmek ne kadar zorsa, nimete şükretmek, onun hakkını vermek ve sahip olunan imkanları bu şuurda kullanmak da en az onun kadar zordur. Çünkü insan nimet içindeyken bulunduğu durumun önemini tam olarak kavrayamaz. Ancak bunlardan yoksun olduğunda, aslında kendisinin ne kadar zengin olduğunun farkına varır. Bundan dolayı, insandan beklenen önemli bir vazife var ki o da şükür-tevekkül dengesini sağlamasıdır.

Bilindiği gibi, şükür nimetin artmasına sebep olan bir unsurdur.<sup>333</sup> Mevlânâ’ya göre de şükür, nimeti ve elde bulunan kudreti artıran bir unsurdur.<sup>334</sup> Nitekim Kur’ân-ı Kerim’de “Şükrederseniz nimetimi artırırım”<sup>335</sup> buyurulmaktadır. Mevlânâ kainattaki bütün varlıkların şükür halinde olduklarına işaret ederek, çiçeklerin etraflarına koku salmalarını, bitkilerin rüzgarda sallanmalarını, neşeden dans eden kadınlara benzeterek, onların bu hallerini baharın gelmesine şükür olarak yorumlar ve her bir meyveyi, hiçbir erkek kendisine yaklaştırmaksızın Hz. İsa’ya gebe kalan Hz. Meryem’e benzetmektedir.<sup>336</sup> Mevlânâ kâinattaki diğer varlıkları bu şekilde örnek göstererek, insana da şükretmesini öğütler. O’na göre şükür, nimetin devamlılığının ve artmasının belirtisidir;

“Ey hakikati seven, sözlerine güvenilir kişi! Cenab-ı Hakk’a çok, pek çok şükredinîz ki, nimetler içinde nimetlere, ihsanlar içinde ihsanlara kavuşasınız.”<sup>337</sup>

<sup>332</sup> Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 615.

<sup>333</sup> Cebecioğlu, “*Seyyid Burhaneddin Muhakkık-ı Tirmizi’nin Bazı Tasavvufî Kavramlara Getirdiği Metaforik Yaklaşımlar*” , AÜİFD, C.XXXVIII, Ankara 1998, s.137.

<sup>334</sup> *Mesnevî*, c. I, s. 939.

<sup>335</sup> İbrahim 14/7.

<sup>336</sup> *Mesnevî*, c. I, b. 4544–49.

<sup>337</sup> *Mesnevî*, c. III, b. 4550., Şefik Can, *a.g.e.*, c.5–6, b.4550.

Mevlânâ'ya göre tevekkül sahibi bir insan şükür ehlidir. O her durumda vaziyetinden memnundur ve Allah'a tevekkülü sağlam olduğundan, ihtiyaçlarını kimseye söyleme gereği duymaz. Şükür, Mevla'nın nimetlerini avlamak için bir tuzak olarak gören Mevlânâ, insana şükür ehli olup, çevresindekilere ihtiyaçlarını arzetme hastalığından kurtulmasını öğütler;

“Nimete şükretmek, nimetten daha hoştur. Şükreden kişi, hiç şükretmeyi bırakır da nimet sevdasına düşer mi? Şükür nimetin canıdır, nimetse deriye benzer. Çünkü seni sevgiliye kadar ulaştıran şükürdür. Nimet, insana gaflet verir, şükürse uyandırır. Padişahın şükür tuzağıyla avlanmaya gör! Şükür, nimetin gözünü doyurur. Seni bey yapar. Bu Suretle de yoksullara yüzlerce nimet bağışlarsın. Allah yemeğinden ye, doy da senden oburluk, tamah ve şuna buna ihtiyacını arzetme illeti geçsin.”<sup>338</sup>

Mevlânâ nimete şükretmeyenlerin, o nimeti çabuk kaybedecekleri anlayışını taşır ve nankörlüğün, tembellik ve mahrumîyete sebep olacağını belirtir.<sup>339</sup> Nimetin gereğinin yerine getirilmemesini şükürsüzlük olarak gören<sup>340</sup> Mevlânâ bu konuda, kendilerine verilen onca nimete rağmen şükretmemekte ısrar eden Sebe halkını örnek verir;

“Oraya tam on üç peygamber gelmiş, sapıklara yol göstermek istemişlerdi. ‘Nimetleriniz çoğalıp durmakta, fakat şükür nerde? Şükür merkebi yatıp uyusa bile siz onu uyandırın, kaldırın! Nimet verene şükretmek aklen de lâzım. Şükretmeyen

---

<sup>338</sup> *Mesnevî*, c. III, b. 2895–2899.

<sup>339</sup> *Mesnevî*, c. I, s. 918.

<sup>340</sup> Bkz. *Mesnevî*, c. III, b. 365-7.

kendisine ebedi hışım kapısını açar. Kendinize gelin de şu kereme bakın; bir şükre bedel bu kadar nimeti kim verir?”<sup>341</sup>

Bu beyitlerde Mevlânâ, nimeti verene karşı şükretmek, yani O’nun emir ve yasaklarına göre yaşamının, akıl sahibi olmanın gereği olarak ifade eder. Halbuki Sebeliler, kendilerine bu kadar nimet verilmişken şükredecekleri yerde, kendilerine gönderilen on üç<sup>342</sup> peygamberi inkar edip, nimete karşı büyük nankörlük etmişlerdir.

Cenab-ı Hakk’ın, yarattığı her bir uzuv için ayrı bir şükürün gerekliliği üzerinde duran mutasavvıflar, her nefes için bile şükürün gerekli olduğundan bahsetmişlerdir.<sup>343</sup> Gözün şükürü, Hakk’ın kudretini temâşa ve haramlara ve neyhedilen şeylere bakmağa sakınmakla; kulağın şükürü, iyilik ve güzellikleri işitip, kötülük ve çirkinliklere kulak tıkamakla olur denilmektedir.<sup>344</sup> Mevlânâ da aynı düşünceyi “Allah, insana baş verir, şükür için secde ister... Ayak bağışlar, şükür için bir oturma diler,’ dediler”<sup>345</sup> şeklinde ifade eder.

Allah mahlukatına, özellikle de insanlara verdiği el ve ayağı, mutlaka bir vazife görmeye alet olması için yaratmıştır. Bunun gibi aklı da, insanlara, yüce bir vazifeye alet olsun diye vermiştir. Böyle olunca, insan bütün bu aletleri, bütün bu vasıtaları, nasıl olur da paslı bırakır veya paslanmaya terkedilebilir. İnsan Allah’ın kendisine verdiklerinin hakkını vererek, o işarete vefasını göstermelidir. Çünkü o, ne ölçüde vefalı olursa, ona İlahî sırların işaretleri de o ölçüde verilir. Fakat böyle yapmaz ve cebir yoluna sapar, cebrîliğe baş vurursa, elindeki bütün nimetleri

<sup>341</sup> *Mesnevî*, c. III, b. 2659–62.

<sup>342</sup> Bursevi, *Ruhu'l-Beyan*, c.IV, haz.: Heyet, Erkam Yayınları İstanbul 2005, ss. 511-2.

<sup>343</sup> Kuşeyri, *Kuşeyri Risalesi*, s. 312.

<sup>344</sup> Ankaravi, *Ankaravî Şerhi*, c. III, s. 438.

<sup>345</sup> *Mesnevî*, c. III, b. 2663.

kaptırır. O halde insan, kendini Allah'a şükürle vazifeli bilmelidir. Sonra çalışıp, çabalamalı ve tevekkül etmelidir.<sup>346</sup>

Mevlânâ, bahşedilen her türlü nimete şükretmeyenlere karşı çok olumsuz bir tavır takınır. Şükür ehli insanların ahlakını peygamberlere benzetirken, şükürsüzlük ahlakını maymuna benzetir. Bunu şu şekilde ifade eder;

“Nimetlere inkâr eden maymun huylulardan saman bile esirgenir. Fakat peygamber huylu kişilere güneş ve bulut, saçı olarak saçılır. O küfür inadı, maymun adetidir. Şu hamd-ü şükürse peygamberin yoludur.

Mevlânâ'nın şükretmeyenlere bu kadar sert tavır takınmasının sebebi, ona göre, şükretmeyenlerdeki bütün güzelliklerin onlardan gitmesidir. “Şükür etmeyenden güzellik de kaybolur, hüner ve sanat da. Artık bir daha ondan bir eser bile göremez. Akrabalık, akraba olmayış, şükür ve sevgi, öyle bir gider ki daha aklına bile gelmez.”<sup>347</sup> diyerek. bu düşüncesini ifade eder.

Mevlânâ'ya göre nimetin şükürü konusunda en ufak bir gaflet dahi o nimetin artmasına veya eksilmesine sebep olabilmektedir. Bununla ilgili olarak emrine rüzgar verilen<sup>348</sup> Hz. Süleyman'ın, nimetin şükürüne layık olmayan küçük bir şeyi aklından geçirmesi üzerine, başındaki tacın eğrildiğini anlatır. Hikayeye göre, Hz. Süleyman'ın tahtına esen rüzgar onun tacını eğiltmiştir. Hz. Süleyman ne kadar doğrultsa da rüzgar tekrar eğiltmiştir. Rüzgarla konuşabilme yeteneğine sahip olan Hz. Süleyman, rüzgarın, kendi kalbindeki eğrilik yüzünden tacını eğiltiğini öğrenir.<sup>349</sup> Mevlânâ hikayenin sonunu “Süleyman, bunun üzerine kalbini doğrulttu..gönlündeki

<sup>346</sup> Kenan Rıfai, Şerhli *Mesnevî-i Şerif*, İstanbul 1973, s. 156-158.

<sup>347</sup> *Mesnevî*, c. V, b. 996-7.

<sup>348</sup> Sad,38/36.

<sup>349</sup> *Mesnevî*, c.IV, b.1897-1905.

şehvetten soğudu...Tacı da derhal doğruldu... Nasıl istiyorsa başında öyle durdu.<sup>350</sup> diyerek tamamlar.

Mevlânâ "Altınlara bezenmiş kaftanlara bürünen beyler, padişahlar azgın kişilerdir. Abaya sarınan yoksul yok mu...şükreden olur işte. Mal, mülk, devlet ve millet sahipleri hiç şükrederler mi? Şükür mihnetten ve meşakkatten biter, gelişir"<sup>351</sup> derken, şükürün apayrı bir boyutuna dikkatleri çekmektedir. İnsanın rahata erdiği zaman şükürden uzaklaştığı bu boyuta şu ayet de işaret etmektedir; "İnsanoğlu kendini müstağni sayarak azgınlık eder."<sup>352</sup> İnsanın kendisine verilen nimetler karşısında kibirlenmesi yerine şükretmesini öğütleyen Mevlânâ "Şükret, mağrur olma, ululanma, kulak as ve hiç kendini görme" uyarısında bulunur. "Hem şükret, hem şükredenlere kul ol. Onların huzurunda ölerək ebedi hayat kazan!"<sup>353</sup> diyerek şükürün önemini birkez daha dile getirir.

Mevlânâ'nın hayattan kopuk olmayan aksiyoner tavrı, şükür anlayışına da yansımıştır. Bu nedenle ona göre şükür, sadece dille yapılan bir ifade edişten ibaret değildir. Ona göre şükretmek, verilen nimetin gereği ne ise onu yerine getirmektir.<sup>354</sup> İnsan Allah'tan gelen herşeye gönül huzuru ile şükretmelidir. Bu görüşünü şu şekilde dile getirir:

"Allah'a şükretmek herkesin boynunun borcudur. Kavga etmek, suratını ekşitmek, şükür değildir. Şükretmek surat ekşitmekten ibaretse sirke gibi şükreden hiç kimse yok!"<sup>355</sup>

<sup>350</sup> *Mesnevî*, c.IV, b.1906-1907.

<sup>351</sup> *Mesnevî*, c. III, b. 3012-13.

<sup>352</sup> *Mesnevî*, c. III, b. 3012-13.

<sup>353</sup> *Mesnevî*, c.I, b. 443.

<sup>354</sup> Küçük, *Fîhi Ma Fih Ekseninde Mevlânâ'nın Tasavvufî Görüşleri*, s. 145-146.

<sup>355</sup> *Mesnevî*, c. I, b. 1525-26.

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere, şükür eylemsel boyutta yaşamalıyız. Şükür; öğrendiğimiz bilgileri paylaşmak, kazandığımız parayı ihtiyaç sahipleriyle paylaşmak, deneyimlerimizi paylaşmak<sup>356</sup>, kısacası elimizde bulunan bütün nimetleri çevremizdeki insanlarla paylaşmaktır.

Sonuçta Mevlânâ'ya göre şükür, insanın sahip olduğu bütün nimetlerin farkına vararak, kendisini nankörlüğün olumsuz bakış açısından koruması demektir. Bu durum, nimeti bağışlayan en yüce makama karşı minnettarlığı da beraberinde getirecektir. Dolayısıyla her durumda şükretmek insanı kibirden ve gururlanmaktan koruyacak, Alah'a olan güvenin zedelenmesini engelleyecek ve tevekkül etmesini kolaylaştıracaktır.

## 5.Tevekkül-Rızık İlişkisi

İnsanı telaşa ve endişeye sevk eden, çoğu zaman tevekkülsüzlüğe sürükleyen rızık meselesi, aslında üzerinde iyice düşünüldüğünde tevekkülü kuvvetlendiren ve Allah'a itimadı güçlendiren bir husustur. Rızık konusu *Mesnevî*'de, Mevlânâ'nın tevekkülü açıkça işlediği konulardan biridir. Mevlânâ, açlık korkusundan ve gelecek endişesinden kurtulmanın en büyük silahı olarak tevekkül bilincini görür. Ona göre rızık konusunda insanın Allah'a güveni eksiksiz ve kamil ölçüde olmalıdır. "Kendine gel; Allah'a tevekkül et, O'na güven de, açlık korkusu ile elin ayağın titremesin!"<sup>357</sup> diyerek bu konuda açık bir şekilde muhataplarını tevekküle davet eder. Mevlânâ'nın rızık endişesi karşısında bu kadar sakin olmasının sebebi, ona göre her varlığın

<sup>356</sup> Öznur Özdoğan, *İsimsiz Hayatlar*, s.186.

<sup>357</sup> *Mesnevî*, c.V, b. 2851. , krş. Şefik Can, *Açıklamalarına Göre Mesnevî Tercümesi*, c. II, s.634.

rızkının zaten sahibine aşık olmasında yatmaktadır. İnsanın bu konudaki endişeleri, kendi sabırsızlığından kaynaklanır.<sup>358</sup> Mevlânâ “Ey rızkının geç kaldığından korkan zavallı! Sabrın olsaydı, rızkın gelir, aşık gibi sana sarılırdı! Açlık korkusundan ne diye böyle titriyorsun? Allaha tevekkül ile pekâlâ tok yaşanabilir” derken insanın rızık konusunda elinden geleni yaptıktan sonra Allah’a tevekkül etmesini tavsiye eder ve bu konudaki kaygıların boşa olduğunu ifade eder.

Bir çok insan, güya hayatlarını kazanmak, rızıklarını elde etmek için maişet derdine kendilerini kaptırarak Allah’ı unuturlar. Kendilerinin ve etrafındaki insanların rızık onlara aitmiş gibi büyük bir aç gözlülük ve tedirginlikle sebeplere adeta ulûhiyet verirler. İnsan, şimdiki halini ve geçmişte geçirdiği aşamaları düşündüğünde, türlü rızıklarla beslenişinin, aslında tevekkülün en büyük gerekçesi ve vesilesi olduğunu anlar.<sup>359</sup>

Mevlânâ, insanın bu açgözlülüğü ile ilgili *Mesnevî*’sinde yeşilliklerle dolu bir odada yaşayan bir öküzün hikâyesini verir. Hikayeye göre, adada yalnız olan bu öküz akşama kadar bütün yazıyı yalar, doyar, semirip şişer. Gece olduğunda ise yarın ne yiyeceğim diye düşünceye dalar, bu düşüncenin derdinden zayıflayıp ince bir kıla döner. Ertesi gün tekrar yazıyı baştan sona kadar otlar bitirir. Tekrar bedeni yağlanır, şişer, güçlü kuvvetli bir hale gelir. Akşam olunca tekrar aynı düşünce yüzünden zayıflar. Yıllarca bu öküz, öküz açlığına tutulmuş bir şekilde yaşayıp gider. Hiçbir gün rızık azalmadı diye düşünmez bile. Her akşam tekrar rızık bitti diye diye zayıflar.<sup>360</sup> Mevlânâ “İşte nefis, o öküzdür, yazı da dünya. Nefis ekmek korkusuyla daima zayıflar durur.” diyerek insan nefisini hikayedeki öküze benzetir. Ve “Yıllardır

<sup>358</sup> Bkz. *Mesnevî*, c.V, b. 1552-3.

<sup>359</sup> Abdülaziz Hatip, “*Tevekkül mü, Tembellik mi?*” Nesil yay., İstanbul 2006, s. 36.

<sup>360</sup> *Mesnevî*, c. V, b. 2855-65.

yedin, yiyeceğin eksilmedi. Artık biraz da gelecek düşüncesini bırak da geçmişe bak. Yediğin rızıkları hatırına getir geleceğe bakma da az sızlan.”<sup>361</sup> ifadeleriyle insanın geçmişinden ders alarak gelecekle ilgili endişelerinden kurtulabilmesinin yollarını gösterir. Ve Hakk’a tevekkül etmeye çağırır.

İnsanın rızık konusunda Allah’a tevekkülünü kuvvetlendiren, O’na karşı hüsn-ü zannını artıran hususlardan en önemlisi, rızık konusunda endişeye kapılmanın, Allah’tan ümit kesmenin, şeytanın bir telkini olduğu bilincidir. Bu konuyla ilgili Bakara suresinde şöyle bir ayet geçmektedir; “Şeytan size fakirliği vaat eder ve hayasızlığı emreder. Allah ise, kendinden bir bağışlama ve fazl vaat eder.”<sup>362</sup>

İnsan yapısı itibarıyla şeytanın ve kötü arkadaşların bu tür telkinlerinden etkilenmeye çok yatkındır. Bu yapısına kişinin korkaklığı, inanç zayıflığı ve dünya sevgisi kalplerini sarmış insanlarla oturup kalkması da eklenince Allah hakkındaki suizanı artar, tevekkül duygusu bütünüyle kaybolur. Mevlânâ bu durumu “Bize kök söktüren bu gamlar ve endişeler ömrümüzün orağına benzer. Bu böyle oldu, şu şöyle oldu kuruntuları da (şeytanın) vesveseleridir.”<sup>363</sup> ifadeleriyle dile getirir.

Mevlânâ’ya göre, insanın sahip olduğu şeylerin hepsi, buhar ve rüzgar kadar değişkendir. Varlığı sabit olmayan bu sözde sahipliklerle ilgili, insanı üzecek olaylar hayatta daima var olacaktır. Gönlü sürekli bunlarla meşgul olan insanın ise endişeleri hiç bitmeyecektir. “Tevekkül bilincinin alt unsurlarından biri olarak kabul edilebilecek; bütün mahlukatı rızıklandıran bir Rezzak’ın olduğu bilici; Mevlânâ’ya göre insanı gam ve kederlere karşı zihnen adeta sigortalamaktadır. Bu bilinç, rızık endişesi ile girişilecek muhtemel kötülöklere, şeytanın hilelerine karşı insanı güçlü

---

<sup>361</sup> *Mesnevî*, c. V, b. 2855–69

<sup>362</sup> Bakara, 2/268.

<sup>363</sup> *Mesnevî*, c. I, b. 2297.

kılmaktadır.”<sup>364</sup> Mevlânâ bu düşüncesini “Gönlümüzdeki bütün bu gamlar, heva ve hevesimizin, varlığımızın tozundan, dumanından meydana gelir.”<sup>365</sup> ifadeleriyle dile getirir.

Halbuki insan tabiattaki güçsüz ve korumasız canlılara baksa, küçücük yavruların nasıl rızıklandıkları üzerine tefekkür etse, bütün mahlukatın nasıl hiç ummmadıkları yerden beslendiğini görür. Bu olayları ibret gözüyle okuyabilmek, insanın Allah’a güvenini artıran önemli bir unsurdur. Mevlânâ, bu konuda muhataplarını mahlukatı izlemeye çağırır ve Allah’ın, en değersiz hayvan olarak görülen domuzlardan ve köpeklerden bile rızkını esirgemediğini şu şekilde ifade eder;

“Allah ekmeği domuzlardan, köpeklerden bile esirgemiyor. Şu bulut ve yağmur insanların kazancı değil ya”<sup>366, 367</sup>

Hayatı veren hayat sahibi, her varlığı yokluk karanlığından çıkarıp aydınlık olan varlık sahasına gönderirken, rızıklarını da garanti altına alıp öyle gönderir. Hayatta kaldıkları sürece de rızıklarını vereceğini de taahhüt eder. Yeryüzü bir ordugahtır. Sayıları milyonları bulan bitki ve hayvan türlerini her birisi bir ordu niteliğindedir. Bu ordunun askere alınışı, donanımının verilmesi, talimi, askerlik süresinin tayini ve terhisatı bir tek komutan tarafından yapıldığı gibi, her birisinin kendisine uygun rızıklarla beslenişi de yine o tek komutan tarafından sağlanmaktadır.

<sup>364</sup> Küçük, *Fîhi Ma Fih Ekseninde Mevlânâ’nın Tasavvufî Görüşleri*, s. 323-24.

<sup>365</sup> *Mesnevî*, c. I, b. 2296.

<sup>366</sup> Bulutlar, yağmurlar Allah’ın lütfü ve ihsanıdır; insanların kazandığı nesneler değildir; domuzları ve köpekleri bile aç bırakmayan Allah, insanları aç bırakır mı? Takdir edilen rızık, her ne miktarsa gelip sahibini bulacaktır; rızık elde etmek için için de, insanın gayret sarfetmesi, çalışması yine Allah’ın bir takdirdir. (bkz. Şefik Can, *Mesnevî’den Seçmeler*, s.634, (çevirenin notu)

<sup>367</sup> *Mesnevî*, c.V ,b. 2399.

Kan, idrar , dışkı arasından saf sütü, sert taşlardan nefis cevherleri, zehirli bir böcek olan arıdan balı, elsiz bir böcekten ipeği, sedef kabuğundan inciye bahşetmek de O'nun lütufları arasındadır.<sup>368</sup> “Böylece sivrisinekten tut da file kadar bütün mahlukat Allah ailesidir; Hak da ne güzel aile reisi.”<sup>369</sup> diyerek Mevlânâ, mecazi bir anlatımla bu hayatta insanın başıboş yaşamadığını dile getirmiştir.

Mevlânâ'ya göre tevekkül bilincinin yerleşmesini sağlayan en önemli hususlardan biri, kanaat bilincidir. Mevlânâ, tevekkülün bu düzlemdeki boyutuna erişmenin, insan için gizli bir hazine olduğunu, “Peygamber, kanaate gizli hazine demiştir. Gizli hazineyi herkes elde edebilir mi?”<sup>370</sup> diyerek bu konuyla ilgili hadise de atıfta bulunarak ifade eder. Mevlânâ kanaatle ilgili düşüncelerini şöyle devam ettirir;

“Kanaatten hiç kimse ölmedi, hırsla da hiç kimse padişah olmadı. “Sen nasıl rızka düşkün bir aşıksan, rızık da rızık yiyene öyle düşkün bir aşıktır.”<sup>371</sup> “Sen rızkın peşinde koşmasan da, o senin kapına gelir. Fakat sen, onun peşinde koşarsan, başına dert olur, sana ızdırap verir.”<sup>372,373</sup>

Bu ifadelerden de anlaşılacağı gibi Mevlânâ'ya göre, insanın zaten kapısında kendisi için hazırlanmış bir şey için, özellikle İlahî kudreti gazaplandırarak yanlış çabalar içine girmesi kendi başına dert ve ızdırap olur.

<sup>368</sup> Hatip, *Tevekkül mü, Tembellik mi?*, s.38

<sup>369</sup> *Mesnevî*, c. I, b. 2295.

<sup>370</sup> *Mesnevî*, c.V, b. 2395.

<sup>371</sup> *Mesnevî* c.V, b.2398-2400.

<sup>372</sup> Hadis-i şerifte şöyle buyruluyor: ”Rızık kulun onu arayışından daha fazla kulu arar!” Hz.Mevlânâ peygamberimizin bu düşüncesi ayrı bir *Mesnevî* cildinde şu beyitte buyurur: “Dünyada yalnız susuzlar su aramazlar su da susuzları arar! (bkz. Şefik Can, a.g.e, s. 634-5, (çevirenin notu)

<sup>373</sup> *Mesnevî*, c. V, b. 2401.; krş., Şefik Can, a.g.e, s. 634, b. 2401.

Mevlânâ'ya göre Hakk'a güven bilincinden kaynaklanan, insandaki halis tevekkül inancı, hiçbir zaman Allah tarafından zayi edilmez.

“Hırsınızın yüzünden şunu yakinen bilmediniz mi ki rızık verici benim, rızık verenlerin hayırlısı benim. Buğdaya güneşle rızık veren Allah, senin ona dayanmanı nasıl olur da zayi eder? Buğday için gökyüzünden buğday gönderenden ayrıldın ha!”<sup>374</sup>

“İnsanoğlu anne rahmindeyken, doğumundan hemen sonra, son derece aciz ve muhtaçken unutmayan, aslan ve kaplan gibi yırtıcı canavarları zayıf yavrularına şefkat bağıyla hizmetkar eden, korkak tavuğu yavrusunu koruma yolunda kahraman yapan, yavrusunu kaptırmamak için başını köpek ve tilki gibi düşmanlarına kaptıracak kadar şefkatli hale getiren Allah, güç ve kuvvetimizin zirvesine eriştikten sonra bizi unuttur mu, rızığımızı ihmal eder mi? O halde tevekkülsüzlük ve Allah'a itimatsızlık son derece yersiz ve çirkindir.”<sup>375</sup>

Mevlânâ'ya göre bu tevekküzlük hali Allah'a güven eksikliğinden kaynaklanır. “Kötü kişinin, rızık veren Allah'a güveni yoktur. Gayıptan ona rızıkının cömertçe saçıldığına inanmaz. Gerçi zaman zaman ona bir açlık verdi ama Allah ihsanı, şimdiye kadar onu rıziksız bırakmadı.”<sup>376</sup> diyerek insanın tevekkülsüzlüğüne rağmen Allah'ın yine onu aç bırakmadığını ifade eder.

Mevlânâ'ya göre insanın rızık konusunda endişe göstermesi ve tevekkülsüzlük göstermesi boşunadır çünkü zaten Mevlana'ya göre açlık, Allah'ın sevgili ve has gıdasıdır. Mevlânâ, “Ekmek derdi ile yanıp yakılıyorsun; sabır ve tevekkül gözünü yummuşsun! Merak etme! Sen o yüce nazeninlerden, Allah'ın has

<sup>374</sup> *Mesnevî*, c. III, b. 429-431.

<sup>375</sup> Hatip, *Tevekkül mü, Tembellik mi?*, s. 42

<sup>376</sup> *Mesnevî*, c. II, b. 2827-28.

kullarından değilsin ki, seni cevizsiz, kuru üzümsüz bıraksınlar! Çünkü açlık, Allah'ın sevgili ve has kullarının gıdasıdır, rızkıdır! Böyle bir rızık, senin gibi ahmak bir dilenciye hiç nasip olur mu?" ifadeleriyle bunu dile getirir.

Ona göre midesine düşkün oburlara bu dünyada kase üstüne kase, ekmek üstüne ekmek verilir. Kişi rızık hiç kesilmediği halde, bu sevdıyla ölüp gider. Öldükten sonra ise peşinde koştuğu rızık onun üzerine eğilir<sup>377</sup> ve "İşte sen göçüp gittin, öldün; ekmeğin kaldı! Haydi, kalk da, haydi kalk da uğrunda can verdiğin ekmeği al bakalım!"<sup>378</sup> der.

Dünya nimetlerinin insana süslü gösterilmesi, Mevlânâ'ya göre insanı kendiliğinden heva ve heves lezzetlerinin peşine sürükler. Halbuki heva ve hevesler insanın ihtiraslarını arttırarak, Hakk'a olan tevekkülüne engel olmaktadır. Mevlânâ bu durumu şöyle dile getirir;

"Heva ve heves yüzünden bütün bir alemini tuzağa tutulmuş gör. İlaç rengindeki yaralara karmış bil."<sup>379</sup> "Heva ve heves lezzetlerinin hepsi hiledir, riyadır. Her lezzet etrafı karanlıklarla çevrilmiş şimşek ışığına benzer. Derhal gelip geçen şimşek nuru, yalan ve geçici bir şeydir. Çevresinde karanlıklar var, yolunsa uzaktır senin."<sup>380</sup>

Mevlânâ'ya göre insanın heva hevesinden kaynaklanan bu tevekkülsüzlük hali, insanın fakir düşeceği endişesini arttırarak, onu kötülöklere sürükleyecektir. Mevlânâ bize şu uyarılarda bulunmaktadır;

<sup>377</sup> *Mesnevî*, c. V, b. 2847-49.

<sup>378</sup> *Mesnevî*, c. V, b. 2849-50, krş.; Şefik Can, *a.g.e*, s.633, b.2849-50.

<sup>379</sup> *Mesnevî*, c. VI, b. 4078.

<sup>380</sup> *Mesnevî*, c. VI, b. 4094-95.

“Gönlüne geçim kaygısını az koy, sen kapıda oldukça rızkın azalmaz. Bu beden bu ruha bir otağdır. Yahut da Nuh’un gemisine benzer. Türk sağ oldukça mutlaka kendisine bir otağ bulur, hele hak kapısının azizi olursa.”<sup>381</sup>

“Eşeğin oldukça semer de mutlaka bulunur. Canın oldukça ekmeği mutlaka az çok gelir. Eşeğin sırtı hem dükkandır, hem mal, hem mal kazanılacak yer. Kalbinin incisi, yüzlerce kalbe sermayedir.”<sup>382</sup>

Mevlânâ, *Mesnevî*’sinde heva ve hevesinden dolayı hakiki bir tevekkül anlayışına erişemeyen insan yapısını, tilki ile eşek hikâyesinde ifade eder. Hikayede eşek, tevekkülü temsil eden taraf iken, tilki ise bunun tam tersine, rızkı için çalışma ve gayretin gerekir aldığı fikrini savunmaktadır. Mevlânâ hikâyede, temeli aslında tembelliğe dayanan, içi boş tevekkül anlayışını, hikâyenin başında eşeğin tembellik sıfatına değinerek, eşeğin dilinden şöyle ifade eder;

”Bir çiftçinin bir eşiği vardı. Beli yaralı, karnı bomboş, tamimiyle arık bir haldeydi. Gündüzün, ta gecelere kadar otsuz kayalıklarda gıdasız, koruyucusuz aç bi ilaç dolaşır dururdu.”<sup>383</sup> Eşek dedi ki: İster gamda olayım, ister cennette.. Kısmetimi Allah veriyor, ona şükretmedeyim. Dosta hayır zamanında da şükrederim, şer zamanında da. Çünkü kaza ve kaderde beterin beteri var. Mademki rızkı, taksim eden o, şikayet küfürdür. Sabır gerektir. Sabır genişliğine ulaşmanın anahtarıdır.”<sup>384</sup>

Mevlânâ’ya göre eşeğin bu sözleri hakiki bir tevekkülünden değil de istediğine ulaşamamaktan kaynaklanan, zorunlu söylenen ve içi boş ifadelerdir.

---

<sup>381</sup> *Mesnevî*, c. II, b. 454-456.

<sup>382</sup> *Mesnevî*, c. II, b. 725-726.

<sup>383</sup> *Mesnevî*, c. V, b. 2326-27.

<sup>384</sup> *Mesnevî*, c. V, b. 2356-58.

Bunun karşısında çalışmaya ve helal rızık aramak gerektiğine, tilkinin karakteriyle şöyle ifade eder;

“Tilki dedi ki: Allah emrine uyup helal rızık aramak farzdır.

Bu alem, sebepler alemidir. Sebepsiz hiçbir şey elde edilmez. Şu halde mutlaka dilemek lazımdır. Allah “Allah’ın ihsanını dileyim “diye emretti. Kaplan gibi kaçmak caiz değildir. Peygamber, rızık için “Kapısı bağlıdır, kapısında da kilit var” buyurmuştur. O kilidin anahtarı bizim hareketimiz, gelip gitmemiz ve kazancımızdır. Bu kapının anahtarsız açılmasına yol yok. İstmeden emek vermek, Allah’ın adeti değildir.”<sup>385</sup>

Diyaloğun devamında eşek tilkinin sebeplere sarılmasını Allah’a güveninin eksik oluşu olarak yorumlar ve içi boş tevekkül anlayışını tilkiye karşı savunmaya devam eder;

“Eşek : O senin dediğin, Allah’a dayanmanın zayıflığından. Yoksa can veren, ekmek de verir.” Rızık verici Allah, herkese kısmetini vermededir. Herkesin kısmetini önüne koymadadır. Kim sabrederse rızık gelir, yetiştir. Çalışıp çabalama zahmetine düşmen senin sabırsızlığındandır dedi.”<sup>386</sup>

İfadelerden de anlaşılacağı gibi Mevlânâ, çalışıp çalışmayı sabırsızlık ve tevekkülsüzlük olarak gören zihniyetin düşüncesini hikayedeki tilkinin dilinden ifade etmiştir. Ona göre bu sözler ne kadar güzel olursa olsun, taklitten öteye geçmeyen bir tevekkül anlayışıdır;

“Eşek tilkiye sırlar söyledi ama serserice söyledi, mukallitçe söyledi.

Suyu övdü, fakat iştiyakı yoktu.Yüzünü, elbisesini yırttı fakat aşık değildi. Münafığın özü kabul edilmez. Çünkü o özür, dudağındadır, kalbinde değil. Elma

<sup>385</sup> *Mesnevî*, c. V, b. 2382-87.

<sup>386</sup> *Mesnevî*, c. V, b. 2388; 2391-2.

kokusuna sahiptir ama elmaya değil. O koku, onda ancak zarar vermek için vardır. Bütün kadınlar, savaşta saf yarmazlar, feryat ve figan ederler. Onu saf içini aslan gibi görürsün, eline kılıcını almıştır ama eli titrer durur.”<sup>387</sup>

“Eşek tilkiye iki üç kere bahiste bulundu. Fakat mukallitti, tilkinin hilesine kapıldı. Görgü ve anlayışı olmadığından tilkinin hilesi onu kandırdı. Yemek hırsı onu öyle bir alçalttı ki beş yüz delili olmakla beraber tilkiye zebun oldu.”<sup>388</sup>

Mevlânâ'ya göre insan, rızkını elde etme çabasında, kendi planlarının dışında bir seyir içine girebilir, yıllarca emek verdiği bir durumdan değil de Allah'ın takdiriyle hiç tahmin etmediği yerlerden rızık kazanabilir. İlâhi kudretin üzerimizdeki etkisi, rızık alanında da bu şekilde tecelli edebilir. Bu durum da, tevekkül inancını kuvvetlendirir. Mevlânâ bunu şu şekilde örneklendirir:

“Ey bir yere sıkıca bağlanan, maksadını oradan uman, o yüce ağaçtan meyva elde edeyim diyen! O maksadın oradan olmaz da, Allah onu başka bir yerden verir. Peki o şeyi sana umduğun taraftan vermiyecekti de neden o tamahı sana verdi? Gönlüne bir hayret gelsin diye bir hikmet bir kudret göstermek için. Ey fayda dileyen muradım acaba nerden meydana gelecek diye gönlün hayran olsun diye. Bu suretle kendi aczini bilgisizliğini bilersinde gayba olan inanın büsbütün fazlalaşır. Gönlüm de menaaftat gelecek yerde hayrete düşer. Acaba bu tamahtan bu ümitten ne hasıl olacak dersin. Terzilikten rızık umarsın, sağ oldukça terzilikle geçinir giderim dersin. Derken rızkın kuyumculuktan meydana geliverir. Halbuki o vehmine bile gelmemiştin senin. Peki o rızık oradan meydana gelmeyecekti de terziliğe tamahın nedendi? Allah bilgisindeki eşsiz örneksiz bir hikmet

---

<sup>387</sup> *Mesnevî*, c. V, b. 2455-59.

<sup>388</sup> *Mesnevî*, c. V, b. 2494-96.

yüzündendi.Allah onu ezelde öyle yazmıştı. Düşüncen, şaşırırsın, bütün hünerin işin gücün hayranlıktan ibaret olsun diye Allah bu hikmeti halketti.”<sup>389</sup>

Mevlânâ'nın "Dileğinin, Allah tarafından, kendi vehminde bile olmayan başka bir taraftan ve başka bir iş yüzünden verileceğini bilse bile, bir iş için çalışıp çabalayan kişinin yine bütün vehmi ve ümidi o muayyen yola bağlıdır. O kapının halkasını çalar durur Fakat Ulu Allah o rızkı hiç düşünmediği bir başka kapıdan da verebilir. "Kulu, hesaplamadığı yerden rızıklandırır." "Kul tedbirde bulunur Allah takdir eder" olabilir ki kul bir kulluk vehmine düşer der ki: Ben bu kapının halkasını vuruyorum ama Allah dileğimi başka bir kapıdan da verebilir. Ulu Allah onu bu kapıdanda rızıklandırır başka kapıdan da. Hasılı bütün bu kapılar, bir konağın kapılarıdır.”<sup>390</sup> ifadeleri de konuya daha da açıklık kazandırır.

## 6. Tevekkül- Tedbir İlişkisi

Tedbir işi idare etmek sonunu düşünerek bir iş yapmak gibi anlamları bulunan arapça bir kelimedir.Hayırlı olduğunu bilmekle birşeyin sonu üzerinde düşünmek, işleri sonlarını bilmek suretiyle yapmaya çalışmak manalarına gelir.Allah hakiki tedbir sahibi, kul ile mecazen tedbir sahibidir. Takdire yapışmanın, tedbiri terketmekten ziyade, en yüksek tedbire sırt dayamak şeklinde yorumlanması gerekir. Avamın maddî tedbiri ile havassin manadaki tedbiri arasında, önemli nitelik farkı vardır. Sufiyyenin tedbiri terk eylemek sözünden, avamın anladığı manadaki tedbiri terk etmek anlaşılmamalıdır. Zira sufi, Hz.Peygamber (s)’in yolundan giden ve ona

<sup>389</sup> *Mesnevî*, c. VI, b. 4190-4200

<sup>390</sup> *Mesnevî*, c. VI, b. 4175’den önceki başlık

sımsıkı bağı kalan kişidir. Onun tavsiye ve öğretisine rağmen tedbirden uzak kalması düşünülemez. "Kim Allah için olursa (yani onun rızasını kazanmak üzere çabalarsa) Allah da onun lehinde (yani umürünü üzerine alır.) olur." hadisi kanaatimizce bir tür tedbiri içermektedir. Sufiyyenin tedbiri terkten neyi anladıkları üzerinde biraz daha düşünmek ve yorum yapmak gerekir. Ancak tedbir her halükarda esastır, terk edilemez.<sup>391</sup> Yunus Emre bu konuda şunları söyler;

Dün ü gün çeçürüb bişürmedün iş  
Güman tedbir ile kaldı yaz u kış.<sup>392</sup>

Niyazi Mısri ise şunları söylemektedir;

Dil derdinî dildarına takrir ideyindir  
Hal-i dili arz itmeğe tedbir ideyindir.<sup>393</sup>

Yüce Allah Kur-an-ı Kerim'de "Tedbirinizi alın"<sup>394</sup> buyurmaktadır. Yine savaştaki korku namazı sırasında "Silahlarını yanlarına alsınlar"<sup>395</sup> buyurmaktadır. Düşmana karşı güçlerinin yettiği kadar savaş hazırlığı yapmaları müminlere emredilir.

Yine Cenab-ı Hakk Hz. Musa'ya tedbir olması için ümmetini geceleyin yola çıkarıp Firavundan kurtarmasını emretmiştir. Yüce Allah bir mucize eseri olarak Hz. Meryem'e hurma dalını meyve ile donatmış buna rağmen Hz. Meryem'den, kalkıp silkelemesini istemiştir. Bütün bu ayetlerle Cenab-ı Hakk sebeplere başvurma'nın önemine işaret buyurmuştur.

Hz. Peygamber huzuruna gelen bir bedeviye, devesini bağlayıp Allah'a öyle

<sup>391</sup> Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 642.

<sup>392</sup> *Aynı eser*, s. 642.

<sup>393</sup> *Aynı eser*, s. 642.

<sup>394</sup> Nisa, 4/71.

<sup>395</sup> Nisa, 4/72.

tevekkül etmesini istemiştir. Bizzat kendisi de, Mekke'den Medine'ye hicret ederken geceleyin yola çıkmış düşmanı yanıltmak için ters istikameti tercih etmiş ve mağarada gizlenmiştir.<sup>396</sup> Bütün bu örnekler gösteriyor ki; tevekkül, tedbiri ve sebeblere başvurmayı terk etmek değildir.

Hakiki anlamda mütevekkil olan, çalışmadığında kazanılamayacağını, ekilmeden biçilemeyeceğini, ibadetsiz, itaatsiz ve amelsiz cennete girmenin mümkün olamayacağını, ihlassız ve kulluk şuurundan uzak bir tavırla Allah'ın rızasına nail olunamayacağını bilir.<sup>397</sup>

Mevlânâ'ya göre de tevekkül konusu yanlış anlaşılmamalıdır. İnsan gerekli tedbirleri aldıktan sonra Cenab-ı Hakk'ın yardımına güvenir. Sebeplere sarılmadan tevekkül etmenin rastgeleliğini, tavla oyununa benzetmektedir;

“Basiretsiz aklının dolaşmaya gücü olmadığından o hep tevekküle kör gibi yürür. Sade tevekkülle savaş olur mu? Bu tavla oynayanların tevekkül etmesi gibi olur.”<sup>398</sup> Mevlânâ'nın tevekkül anlayışı bu temele oturur.<sup>399</sup>

Gazali ihya adlı eserinde bu konuya şöyle değinmiştir:

“Allah'ın kudret ve ifadesiyle ve kesin olarak müsebbebi yani neticeyi bağladığı, onsuz neticeyi vermediği sebepler vardır. Mesela çocuk sahibi olmak için, güç ve kuvvet sahibi olmak için yemek yiyip su içmek buna örnektir. Bir insan bu sebeplerle başvurmayıp neticelerin meydana gelmesini beklerse delilik etmiş olur. Bu gibi sebepler karşısında tevekkül fiile değil ilim ve hal iledir. İlimle tevekkül "yiyeceği, o yiyeceğe uzanan elini, çiğneyen dişlerini sindirmek için kuvvet ve

<sup>396</sup> M. Asım Köksal, *Hiz. Muhammed Ve İslamiyet, Mekke Devri*, Şamil Yayınevi, İstanbul 1981, s. 404-412., İbrahim Sarıçam, *Hiz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, DİBY, Ankara 2004, s.122.

<sup>397</sup> *Şamil İslam Ansiklopedisi*, c.8, s.77.

<sup>398</sup> *Mesnevî*, c. V, b.2921-2922.

<sup>399</sup> Yeniterzi, *Kubbe-i Hadra'nın Gölgesinde*, s.105.

hareketi yaratanın, yedirenin içirenin Allah olduğunu bilmek”tir. Hal ile tevekkül ise bütün bu noktalarda kendi bileğinin gücüne, vücudunun sıhhatine, vücudundaki sindirim organlarının faaliyetine değil, bunları yaratan vazifelerinde istihdam eden güç ve enerjilerini sağlayan Allah'a güvenmektir. İnsan böyle bir bilgi ve manevî hak sahibi olduktan sonra çalışıp o yiyeceği kazanması, yemesi içmesi hiçbir şekilde tevekküle ters olmadığı gibi bilakis tevekkülün gereğidir. Hastalığa karşı tedavi almak düşmana ve tehlikelere karşı tedbir almak da böyledir.”<sup>400</sup>

Mevlânâ'nın hayata bakışının merkezinde Allah bulunmaktadır. O, bütün olay ve olguları Allah'ı özel kılarak yorumlamaktadır. “Bu yönüyle o bir şeyin meydana gelmesini ne subjeye ne objeye nede bu ikisinin etkileşimine bağlar. Ona göre subje ile obje arasındaki etkileşimde aradaki bağlantıyı sürekli olarak sağlayan Allah'tır.”<sup>401</sup> Mesala ateşin yakma vasfı Mevlânâ'ya göre, onun sürekli ve devamlı bir sıfatı değildir. Yanma için gerekli olan bütün şartlar oluştuktan sonra, İlahî kudretin müdahalesiyle yanma gerçekleşir. “Dinlerdeki mucize Allah'ın olaya olağan dışı yapılan müdahalesi olmayıp kudretini meydana getirmek istenen şeye katmamasıdır. Bu da o şeyin olmaması ile sonuçlanacaktır. Çünkü ona göre Allah'ın bir an olsun ölemden istediklerini çekmesi alemdeki tüm oluşların durması anlamına gelir. Hz. İbrahim'in ateşte yanmamasına ilişkin anlatılan mucize bunun bir örneğidir.”<sup>402</sup> Mevlânâ, bu konuyla ilgili şunları söyler;

“Çakmak taşını demire vurduğın zaman çıkan kıvılcım senin vuruşunla değil Allah'ın emri ile dışarıya ayak basmaktadır. Ey Allah'ın iyi kulu taş ile demir kıvılcımın doğmasına meydana gelmesine sebeptir ama sen daha yukarısına bunun

<sup>400</sup> Gazali, *İhya'ü ulûmid'din*, c. IV, trc. Ahmed Serdaroğlu, İstanbul 1975, s.347-352.

<sup>401</sup> Küçük, *Fîhi Ma Fih Ekseninde Mevlânâ'nın Tasavvufî Görüşleri*, s. 56.

<sup>402</sup> Aynı eser, s. 56.

da üstünde olan sebeplere bak.<sup>403</sup>

Bu sebebi iş görür hale getiren o sebeptir. Bazen de o hakiki sebep zahiri sebep iş gördürmez hale sokar. Bu zahiri sebeplere akıllar mahremdir. Hakiki sebeplerin mahremi ise peygamberlerdir.”<sup>404</sup>

Çünkü Allah bu sebebi, başka bir sebepten meydana getirmiştir. Hakiki bir sebep olmadıkça zahiri bir sebep kendiliğinden nasıl ortaya çıkar. Peygamberlere yol gösteren hakiki manevî sebepler ise, bu zahiri sebeplerden çok daha üstündür.

Hiç değişmez bir kanun olarak ve kesin bir sebep sonuç ilişkisiyle değilse de, genel olarak neticeyi meyve veren umumiyetle onsuz neticenin elde edilemediği sebepler vardır. Bu durumda da sebeplere başvurmak yine dinin emridir. Sebeplere başvurmadan neticeyi bekleyen günahkar olur. Mesela umumiyetle yılın belli aylarında belli tohumlar ekilir, karlı bir ticaret için belli dönemler vardır. Bir öğrenci belli zamanlarda yapılan imtihanlara o dönemler içinde çalışmak ve hazırlamak durumundadır. Bazı nadir ve istisnai durumlarda bu kaideler bozulursa ve bu mevsimler değişse bile umumiyetle kural öyle istediği için, buna riayet etmek tevekküle ters olmak şöyle dursun aksine dinin emridir. Tevekkül ediyorum diye bunlara riayet etmeyen günahkar olur. Bu durumlarda tevekkül ediyorum diye sebeplere başvurmayı terk etmek İlahî hikmete karşı gelmektir. Allah'ın kanununu

<sup>403</sup> *Mesnevî*, c. I, b. 840; 842.; Hz. Mevlânâ Divan-ı kebirde bu konuya çok temas eder. Mesela VI. cildin 1751 numaralı beyitinde aynen şöyle buyurur; “Sebepleri meydana getireni bulurum ümidi ile ben sebepler kervanlarının yollarını kesmekteyim.” (bkz. Şefik Can, *Konularına Göre Mesnevî Tercümesi*, c.1-2, s.65, (çevirenin notu).

<sup>404</sup> *Mesnevî*, c. I, b. 845.; krş. Şefik Can, *Konularına Göre Mesnevî Tercümesi*, c. 1, b. 845., s. 66. Akıllar mahremdir demek, akıllar o sırrı bilir, anlar, bu zahiri sebeplere kapalı değildir. Şöyle ki; ateş aslında yakıcı değil, Allah'ın izniyle, onun koyduğu fiziki kanun gereğince yakar. İnsanın karnını ekmek vasıtasıyla Hakk doyurur. İlaç deva, şifa vermez. Allah şifa verir. Zehir öldürmez, zehir Allah'ın emri ile öldürür. (bkz. Şefik Can, *a.g.e.*, s.66, (çevirenin notu)

bilmemektedir.<sup>405</sup>

Bu konuda Mevlânâ sebep sonuç zincirine bağlı hayatı ciddî oynanması gereken bir satranç oyununa benzetir ve “Ey oğul her taş sürmenin neticesini ondan sonrakinde gör. Sebebi sebep içinde idrak et.Gözünü etraftan çevirde mat edip oyunu kazanıncaya kadar ne oyunlar oynayacaksan hepsini gör.Laf olsun diye Allah'a tevekkül ettim deme. Bu tavla oynayan acemilerin ‘Allah'a dayandık’ demelerine benzer.<sup>406</sup> şeklinde ifade etmektedir.

Hakiki tevekkül kişinin üzerine düşen her şeyi yaptıktan sonra sonucu Allah'tan beklemesidir. Gerçekten son söz Allah'ındır. Ben herşeyi yaptıktan sonra Allah'a güvenip güvenmemenin ne önemi var? diye bir soru hatıra gelebilir. Böyle düşünmek hatta en iyi hekimi bulmak verilen ilaçları kullanıp yapılan tavsiyeleri dikkatle yerine getirmektir.Tevekkülün buradaki rolü şudur: Bütün bunları yaptıktan sonra sonucu yani iyileşmeyi Allah'tan beklemek O'na güvenmektir.Zira inancımıza göre şifanın asıl kaynağı Allah'tır. Bu böyle değilse en iyi hekimlere ve gelişmiş tedavi vasıtalarına başvurulduğu halde iyileşmeyen hastalıklar için ne diyeceğiz?<sup>407</sup>

Evet iyileştiren Allah olduğu halde o bu sonucun gerçekleşmesini hekim gibi ilaç gibi bazı sebeplere bağlanmıştır. Sebeplerin gereğini en iyi şekilde yerine getirmek bizim kulluk görevimizdir.<sup>408</sup>

Aslında her netice kendisini meydana getiren sebepten daha fazla şeyler ihtiva eder yani ücret hizmetten daha fazla olur.<sup>409</sup> Mevlânâ “Okumaz mısın Kur-an ın şu ayetini: “Mallarını Allah yolunda harcayanların durumu her başağında yüz

<sup>405</sup> Hatip, *Tevekkül mü Tembellik mi?*, s. 24.

<sup>406</sup> Mehmet Aydın, *İslam Felsefesi Yazıları*, Ufuk Kitapları , 2.baskı, İstanbul 2000, s.102

<sup>407</sup> Mehmet Demirci, *Mevlânâ'dan Düşünceler*, Akademi Kitabevi, İzmir 1997, s.92.

<sup>408</sup> *Aynı eser*, s. 92-93.

<sup>409</sup> Aydın, *a.g.e.* ,s. 97 177.

dane olmak üzere yedi başak veren bin dönemin durumu gibidir.Allah dilediğinde kat kat verir.Allah lütfu geniştir, O bilendir.”<sup>410</sup> “Adam bir rukû yahut sücud etti mi onun rûku ve sücudu o alemde bağ bahçe olur.”<sup>411</sup> demektedir.

Mevlânâ hem dünya işlerinde hem de ahiret işlerinde, ihtiyatlı davranmayı tavsiye eder ve tevekkül konusunda sebeplere sarılmanın ve ihtiyatta olmanın önemine binaen ihtiyatı, iki tedbir arasında tereddüde düşmeyip hangisi insanı sürçtürmeyecekse onu yapmaktır<sup>412</sup> şeklide tarif eder. İhtiyata örnek olarak ise;

“Birisi, “Bu yedi günlük yolda hiç su yoktur. Bütün yol ayakları yakıp kavuran kumluk dese, öbürü de: “Yalan..yürü de bak, her gece bin akan kaynak görürsün” dese, ihtiyat korkundan kurtulmak ve doğruya ulaşmak için yanına su alıp yola düşmendir.”<sup>413</sup> örneğini verir.

Bu durumda tevekkül, Allah'ın kainata koyduğu kanunlara riayet etmek, fakat sebepleri tesir sahibi görmemek, sebeplere başvurduktan sonra da onlara değil, Müsebbibü'l Esbap olan Allah'a itimat etmektir. Mevlânâ bu konuda Arapça'da ‘sebepe’ kelimesinin farsça karşılığının ip manasına geldiği bilgisini vererek, bu ipin dünya kuyusunda işe yaradığını belirtir.<sup>414</sup> “Kuyu çıkırgının, dönüşü ipin sarılıp çözülmesine sebeptir.Ama, asıl çıkırgı döndüreni görmemek kötü bir şeydir.”<sup>415</sup> diyerek asıl müsebbibin Hak Teâlâ olduğu vurgusunu yapar.

Bazı sebepler de vardır ki bizi neticeye ulaştırması son derece düşük bir ihtimaldir. Hatta neticeyi temin ettiği, bir vehimdir.Bir neticenin elde edilmesi için

---

<sup>410</sup> Bakara, 2/261.

<sup>411</sup> *Mesnevî*, c.III, b.3457.

<sup>412</sup> *Mesnevî*, c.III, b.2842.

<sup>413</sup> *Mesnevî*, c. III, b.2843-45.

<sup>414</sup> *Mesnevî*, c.I, b.846., krş. Şefik Can, *a.g.e.*, c. I, b. 846.

<sup>415</sup> Mevlânâ, *Konularına Göre Mesnevî Tercümesi*, haz: Şefik Can, c. I, b. 846-47.

bu gibi vehmi birtakım sebeplere başvurmak veya meşru yollarla olsa bile aşırı bir hassasiyet ve hırs göstermek ise, tevekküle zıttır. Mesela bir neticenin elde edilmesi için büyücülere gitmek, üfürücülere başvurmak, ‘zarar edeceğim’ veya ‘bir tehlikeyle karşılaşacağım’ diye teşebbüs ve ticaretlerinde aşırı titizlik göstermek vs. hep bu tür tevekkülsüzlüğe örnektir. Cemiyette öyle kimseler görürüz ki, uçağa, gemiye binmekten korkar, fal baktırır, bir şey alacağı veya satacağı zaman çok aşırı bir hassasiyet gösterir, zarar etmekten/ kar edememekten son derece çekinir. İşte bütün bunlar bir psikolojik rahatsızlık sonucu değilse, tipik birer tevekkülsüzlük örneğidir. Bu, neticenin mübah ve helal olması kaydıyla. Eğer elde edilmek istenen netice haram ve yasak ise, iki katlı bir günahtır.<sup>416</sup>

Nimeti veren hakiki nimet sahibi Allah'tır. Nimetler, sebeplerden değil Alah'tan beklenmelidir. Ayrıca kendisinin, çoluk çocuğunun geçimi veya fakir ve yoksullara yardım için çalışarak sebeplere teşebbüs eden kimse, sebepleri tesir sahibi görmemek şartıyla mütevekkildir.<sup>417</sup> Mevlânâ bu konuda şunları söyler;

“Sebebi yaratan Allah, ne dilerse yapar, dilediğini meydana getirir. Mutlak olan kudret, sebepleri de yırtar, ortadan kaldırır. Fakat arayan muradına erişsin diye, çok defa yaptığı işleri sebeple yapar, sebeple yürütür. Sebep olmazsa, mürid nasıl yol alabilir? Şu halde yolda sebeplerin görünmesi lazımdır.”<sup>418</sup>

Mevlânâ bu ifadeleriyle bütün sebeplerin mutlak olan yüce kudrete bağlı olduğunu, O'nun dilediğini yapma hakkına sahip olduğunu ancak arayan insanlar muratlarına erişsinler diye çok defa yaptığı işleri sebeple yaptığını dile getirmektedir.

Neticede “sebeplerin, aynı sonuçları doğurmadığı bir hayatta, düzenden değil

<sup>416</sup> Hatip, *Tevekkül mü Tembellik mi?*, s. 25.

<sup>417</sup> *Aynı eser*, s.25.

<sup>418</sup> Mevlânâ, *Konularına Göre Mesnevî Tercümesi*, Haz. Şefik Can, c. V, b.1546 vd.

ancak kaostan söz edilebilir. İnsan varlık muammasını ancak sebep sonuç ilişkilerini keşfederek bulabilir ve medeniyetini geliştirebilir. Sebeplerin değersizliğinden, sadece İlahî kudretle mukayese edildiklerinde söz edilebilir. Bizlere göre ise sebepler; varlığı okumak için sahip olduğumuz yegane formüllerdir. Formül önemsiz sayılarak sonuca gidebilmek hiç mümkün müdür? Aksi takdirde insanın sahip olduğu iradenin dolayısıyla sorumluluğunun temellendirilmesi mümkün olamaz. İşte Mevlânâ'nın işaret ettiği gerçek, formüller görüldükten sonra bakışın sadece formülde kalmayıp bu formülü yapanı da görmesi gerektiğidir.”<sup>419</sup>

Çünkü, Mevlânâ'ya göre insanın büyük bir güvenle sarıldığı sebepler, onları yaratan kudret tarafından çok kolay bir şekilde işlevleri değişebilir hale getirilebilirler;

“Dünyadaki şu sebep iplerini sakın ha sakın şu başı dönmüş felekten bilme. Bilme de felek gibi eli boş, başı dönmüş bir halde kalma, özsüzlükten çıra gibi yanma...Gerekirse Hakk'ın emri ile rüzgar ateş olur. Aslında onların her ikisinde Hakk'ın şarabıyla sarhoş olmuşlardır. Evladım baş gözü ile değil de, gönül gözü ile bakacak olursan, su gibi latif olan hilmin ve ateş gibi yakıcı olan hiddetin de Hakk'tan olduğunu görürsün. Eğer rüzgarın canı Hakk'ı bilmeseydi, tanımasaydı Ad kavmini, Allah'a inananlardan ayırt edebilir miydi?”<sup>420</sup> <sup>421</sup>

Mevlânâ'ya göre Yüce Yaratıcı'nın sanatını görmeye layık olmayanlar için,

<sup>419</sup> Küçük, *Fîhi Ma Fih Ekseninde Mevlânâ'nın Tasavvufî Görüşleri*, s. 56.

<sup>420</sup> Ad kavmi Arabistan'da Yemen'in Ahkaf denilen kısmında otururlardı. Hud Peygamber bunları imana davet etti. Hud aleyhisalam'ın davetini kabul etmeyenler, yedi gece, sekiz gün şiddetle esen bir rüzgârla helak oldular. Şiddetli rüzgârların estiği zamanda Hz. Hud kendine inananları bir araya toplamış, onların etrafına bir daire çizmiş, kasırga o daireye gelince, bahar rüzgarı gibi, latif latif esermiş.( bkz. Şefik Can, *Mesnevî'den Seçmeler*, c. II, s. 667, çevirenin notu)

<sup>421</sup> *Mesnevî*, c.I, b. 850 vd.; krş. *Mesnevî'den Seçmeler*, haz. Şefik Can, c.II, s. 666, b. 850 vd.

bu sebepler gözlere birer perde hükmündedir;<sup>422</sup> çünkü her göz onun sanatını görmeye layık değildir.<sup>423</sup> Sebep perdelerini bir insanın yırtabilmesi için mekansızlık alemini anlayabilen bir görüşe<sup>424</sup> sahip olması lazımdır.<sup>425</sup> Babacığım, her hayır, her şer sebebi yaratandan, Müsebbibü'l Esbab'tan meydana gelir; sebepler, vasıtalar diye bir şey yoktur. Bunlar gaflet devri kısa bir müddet yürüyüp gitsin diye Hakk'a giden ana yolun üstünde düşürülmüş hayallerden başka birşey değildir.”<sup>426</sup>

Mevlânâ bu ifadeleriyle, herkesin aynı düzeyde tevekkül boyutuna çıkamayacağına işaret eder. Sebeplerin arkasındaki hikmetlere vakıf olarak, sebeplere sarılmadan tevekkül etmek herkesin kazanabileceği bir edim değildir.

Mevlânâ'ya göre insan çoğu zaman sebepleri yaratandan gafildir. Bu gafleti sebebiyle sebeplere takılarak İlahî iradeye aykırı işler yapabilir. Ancak sebepler, onları yaratan yüce kudret tarafından kaldırıldığında, insan İlahî kudretin farkına vararak pişman olur fakat bu pişmanlığın hiçbir faydası yoktur.

“Sen çocukluğundan, aklın ermediği için sebepleri görüyor sebeplere yapışıyorsun. Sebepleri görüyor da, sebebi sebep edenden, yani sebepleri yaratantan

---

<sup>422</sup> *Mesnevî*, c.V, b.1551.

<sup>423</sup> Sebepler, Müsebbibü'l Esbab'dan gafil olan kimselerin nazarları üstüne birer perdedir. Bu perdeler, onların bizzat büyük Yaratıcının, Yüce Sani'in san'atını görmesine mani olurlar. Çünkü her göz, o büyük ve eşiz Sani'in san'atını görmeye layık değildir. Bunlara bir nimet gelse, yahut bir feleket ve zahmet hasıl olsa, elbette onu sebepten bilirler. Çünkü Müsebbip'ten, sebepleri Yaratandan gafildirler. (bkz. Şefik Can, *Mesnevî'den Seçmeler*, c.II,s. 663, 692.dipnot)

<sup>424</sup> O Yüce eşsiz Sani'in pek mükemmel, üstün sanatını görececek bir göz lazımdır ki, sebepleri, işleri, hadiseleri birer alet, birer vasıta olarak, bile de, sebep perdelerini kökünden söküp ata. Asla, herhangi bir sebep ve onun gözüne perde olmaya, eşsiz gerçek Sani'i, san'atında müşahade eder...Böylece sebeplerden kurtularak mekansızlık aleminde, yalnız müsebbibi göre... “De ki: ‘Herşeyi yaratan Allah’tır.’ ( Rad suresi 16) ayetini düşüncelerine esas tuta! (bkz. Şefik Can, *Konularına Göre Mesnevî Tercümesi*, c.5-6, s. 127, çevirenin notu)

<sup>425</sup> *Mesnevî*, c.V, b.1552-3.

<sup>426</sup> *Mesnevî*, c. V, b. 1554-5.

gaflettesin. Sebepleri yaratan, perde olan sebeplere takılıp kalıyorsun. Sebepler gidince başına vurmaya; ‘Aman ya Rabbi!’ demeye koyulursun. Cenab-ı Hakk da buyurur ki; ‘Haydi yürü, sebep tarafına git, ne acaib şey; sen beni, yarattığım sebepler için andın! O vakit kul; ‘Bundan sonra hep sana bakacağım, sebepler tarafından bakmayacağım.’ der. Allah o kula; ‘Ey tevbesinde ve ahdinde gevşek olan, seni tekrar sebepler alemine gönderirsem yine sebeplere yapışırsın’ diye buyurdu.<sup>427,428</sup>

Nitekim Kur’ân’da Hz Zekeriyya’ya sebepler haricinde çocuk bağışlanacağı müjdelence onunla karısının şaşkınlığı üzerine, Allah’ın sebeplerin ardındaki gerçek güç olduğu hatırlatılmıştır.<sup>429</sup> Mevlânâ’ya göre, Kur’ân-ı Kerim de, sebeplere yapışmaktan ziyade, Müsebbibü’l Esbab olan Allah’a tevekkül etmeyi tavsiye eder.<sup>430</sup> Mevlânâ bununla ilgili olarak, peygamberlerin sebepleri ortadan kaldırmak için geldiklerini söyleyerek<sup>431</sup>, Kur’ân’da geçen bazı peygamber kıssalarını örnek getirir;

Sebeplerin de başka sebepleri var. Sebebe bakma da asıl olana bak! Peygamberler, sebepleri gidermek için geldiler. Mucizelerini ta Zuhal yıldızına kadar ulaştırdılar. Sebep ve vesilesiz denizi böldüler, ekmesizin buğday yığını buldular.<sup>432</sup> Çalışmaları yüzünden kum taneleri un oldu. Keçinin yünlerini çektiler mi ellerinde ibrişim olurdu.<sup>433</sup>

<sup>427</sup> Burada En’am suresinin 27-28. ayetine işaret etmektedir. Ayette kısaca, cehennem ateşi karşısında, tekrar dünyaya gönderilmek için Allah’a yalvaran insanlardan bahsedilmektedir.

<sup>428</sup> *Mesnevî*, c. V, b. 1553-7.

<sup>429</sup> Küçük, *Fihî Ma Fih Ekseninde Mevlânâ’nın Tasavvufî Görüşleri*, s.60 ; anılan olay için bkz. : Al-i İmran 3/40.

<sup>430</sup> Mevlânâ, *Mesnevî’den Seçmeler*, haz. Şefik Can, c. II, s. 667, 577. Başlık.

<sup>431</sup> *Mesnevî*, c. III, b. 2514-5.

<sup>432</sup> Hz. Musa, asası ile Şap Denizi’ne vurmuş, açılan on iki yoldan, İsrailoğulları karşı sahile geçmiştir. Adem (a.s) yeryüzüne inince, buğday mahsülü bulmuş, onunla karnını doyurmuştu. Sonra o tohumları ekmiş, biçmişti. (bkz. Şefik Can , *Mesnevî’den Seçmeler*, c. II, 701. dipnot )

“Kur’ân-ı Kerim, sebeplerden ziyade, Müsebbibü’l – Esbab olan Allah’a tevekkül etmeyi tavsiye eder. Batinen fakir, zahiren yüce olan Ebu Leheb ve onun gibi imansızların helakinden bahseder.”<sup>434</sup> “Ebabil kuşları iki üç taş attılar mı o koca Habeş ordusunu kırıp geçirirler.”<sup>435</sup> Ta yukarılarda uçan kuşun attığı bir taş, fili delik deşik eder. Öldürülmüş adama kesilmiş öküzün kuyruğuyla vur da hemen dirilsin, kefeniyle kalksın. Kesilmiş boğazı yerinden davransın, kanını dökenlerden kanını istesin.<sup>436</sup> Bunlar ve bunlara benzer daha nice şeyler var... Kur’ân , baştan sona kadar sebepleri, illetleri nefy eder vesselam.”<sup>437</sup>

Neticede, Mevlânâ, sebeplerin ardındaki gerçek gücü fark edebilmenin ancak peygamberlerin ve onların yollarından giden bazı insanların, bu dünyada gerçekleştirdikleri manevî yükselişle mümkün olabileceğini ifade eder. Olaylar karşısında bu bakış açısıyla sebeplerin üstünde bir tavır takınırlar. “Çünkü velilere sebeplerin, birer perdeden ibaret olduğu ve sebebi yaratanı bilmelerine ve görmelerine giden bir yol olduğu gösterilmiştir.”<sup>438</sup> Bu düzeye ulaşamayan insanlar için Allah Teâlâ da zaten sebepleri halk etmiş ve onlara uymalarını istemiştir. Bu düzeye ulaşamayan insanların velileri taklit ederek sebepleri terk yoluna gitmesi,

---

<sup>433</sup> İbrahim (a.s) , bir kıtlık zamanında un getirmek için bir dostuna bir adam göndermiş, istenilen kimsede un bulunamadığı için, giden adam boş dönmüştü. İbrahim (a.s) aile efradını avutmak için çuvalı kumla doldurmuştu. Kadınlar çuvalı açınca, has ve beyaz bir un buldular. Onunla ekmek yaptılar. (bkz. Mevlânâ, *Konularına Göre Mesnevî Tercümesi*, haz. Şefik Can, c. III, (çevirenin notu)

<sup>434</sup> *Mesnevî* , c. III, b. 2520.

<sup>435</sup> Habeş valisi Ebrehe’nin ordusu, Ebabil kuşları tarafından bozguna uğratılmıştı. ( bkz. Şefik Can, *Mesnevî’den Seçmeler*, c. II, çevirenin notu)

<sup>436</sup> Bir adam öldürülmüş katili meçhul kalmıştı. Hz Musa İlahî vahiy ile bir sığırı kurban ettirdi. Onun kuyruğu ile ölmüş adama vurunca, ölü dirildi, katilini haber verdikten sonra tekrar öldü. (bkz. Şefik Can, *Mesnevî’den Seçmeler*, c. II, çevirenin notu)

<sup>437</sup> *Mesnevî* , c. III, b. 2516-25.

<sup>438</sup> Küçük, *Fîhi Ma Fih Ekseninde Mevlânâ’nın Tasavvufî Görüşleri*, s. 60.

sonu hüsrân olan neticelere sebebiyet verecektir. “Sebeplere yapışmamak onları görmemek makamı, ruhu, tabayi aleminden kurtulmuş olanındır.”<sup>439</sup>

## 7.Tevekkül- Salih Amel İlişkisi

Sözlüklerte iş, çaba, fiil, çalışma gibi anlamlara gelen amel, canlı olan varlığın yaptığı iş olarak tarif edilmiştir. Ameller, şariat ilkelerine yakınlıkları açısından genellikle taat, masiyet ve mübah şeklinde üç kısma ayrılır. Gerek Kur'an-ı Kerim ve hadislerde gerekse diğer dini kaynaklarda taat sayılan ameller çoğunlukla amel-i salih olarak anılır.<sup>440</sup>

Bu tanımlamalardan da anlaşılacağı üzere, amel genel bir kavram olup, güzel, çirkin, iyi, kötü her türlü fiili içine almaktadır. Ancak Kuran'ın teşvik ettiği amel şüphesiz ‘salih amel’dir.

Salih kelimesine kısaca, bakacak olursak ‘salihat, salihanın cem’idir.Salih aslında iyi uygun, aklen ve naklen müstakim,hayırlı manasına vasf iken, hasene gibi amel-i Salih manasına isim olmuştur ki kalbi, bedeni, mali olmak üzere nev’i vardır<sup>441</sup> Salih kelimesi, İngilizceye en yaygın biçimde ‘dürüst (honest)’ olarak tercüme edilmekte<sup>442</sup> olup, küçük ve büyük bütün iyiliği kapsadığı<sup>443</sup> ifade edilmektedir.

<sup>439</sup> *Mesnevî*,c. II, b. 1843.

<sup>440</sup> Süleyman Uludağ, “*Amel*” maddesi, TDV.İ.A., İstanbul 1991, c.3, s.13.

<sup>441</sup> Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dinî Kur’ân Dili*, 1/274, İstanbul 1971.

<sup>442</sup> Toshihiko Izustu, *Kur’ân’da Dinî Ve Ahlaki Kavramlar*, çev. Selahaddin Ayaz, 2. Baskı, Pınar Yayınları, İstanbul 19991, s. 269.

<sup>443</sup> Mevdudi, *Tefhimu’l Kur’ân*, İstanbul 1993,7/228.

Allah’a tevekkül, insanın salih amel işlemlerini gerektirmektedir. Zira Allah’ın, kişinin yapmış olduğu çalışmaların karşılığını vereceği noktasındaki va’dlerine inanmak ve güvenmek, kişiyi yaptığı işleri ve amelleri daha dikkatli, daha titiz ve daha çok özenle yapmasını gerektirmektedir. Nitekim Kur’ân’da Allah iman edip salih amel işleyenlere sayısız mükafatlar va’d etmektedir.

Bunun yanında tevekkülün bir diğer boyutu olan, kişinin yaptığı amellerin Allah tarafından muhafaza edildiği, zayi edilmeyeceği ve onlarla hesaba çekileceği noktasındaki Allah’a olan inancı ve güveni de kişinin yaptığı amelleri en iyi şekilde yapmasını gerektirmektedir.<sup>444</sup>

Mevlânâ’ya göre böyle bir tevekkül anlayışına sahip bir insan ne amelinden tamamen ümitsizdir, ne de ameliyle gururlanıp kibre kapılabilir. Mevlânâ’ya göre insan, kendisini kurtaracak olanın amellerinin olmadığını; Hakk’ın rahmeti olduğunu bilmelidir. Mevlânâ bu hususla ilgili şu tavsiyelerde bulunur;

“Sana onu anlamaya; onu çağırmaya izin verdiler de o yüzden gönlüne gurur düştü. Kendini Allah ile konuşur gördün, halbuki niceler vardır ki bu şüphe yüzünden ondan ayrı düştüler. Gerçi padişah seninle beraber yerde oturur ama sen kendini tanı, haddinî bil de daha iyi daha edepli otur!”<sup>445</sup>

İnsan içinden geçen gizli açık herşeyi bilen<sup>446</sup> Yaratıcısına karşı amelleri ile övünmenin, iki yüzlülük olduğunu anlamalıdır. Mevlânâ bu konuyu “.....hiç, el, gönülden gizli bir iş yapabilir mi? Allah, ”seni yaratan, düşünceni, en gizli

<sup>444</sup> Hasan Karahasanoğlu, *Kur’ân da Tevekkül Kavramı*, (basılmamış yüksek lisans tezi), Ankara 1998, s. 48.

<sup>445</sup> *Mesnevî*, c.II, 6337-40.

<sup>446</sup> Mülk 67/13-4.

konusunda fısıltında doğruluk mu var, hile mi.... bunu o hiç bilmez mi?” buyurdu.”<sup>447</sup> şeklinde ifade etmektedir.

Hiçbir ibadetin Allah’ın katında O’na layık bir ibadet şeklinde olmayacağını Mevlânâ, Musa ile çoban diyalogunu bize şu şekilde nakleder;

“Bu övüş bana nispettir, yoksa bu övüş,sana bir kınamadır bir hicivdir. Gel de bitlerini kırayım sana süt içireyim, çarığını dikeyim, önüne çevireyim diyordu ya. Fakat Allah, onun bu sözlerinin medih, saydı; sen de merhamet eder, benim sözlerimi medih sayıyorsan şaşılmaz. Anlayışlara acı, kusurludur onlar ey akılların, vehimlerin ötesinde olan Allah!”<sup>448</sup>

Mevlânâ’ya göre dışta olan “Bu namaz, oruç ve savaş da imana şahittir.”<sup>449</sup> “Oruç der ki: bu, halden çekindi, bil ki harama ulaşmasına artık imkan yok. Zekat der ki: Kendi malını bile veriyor, artık, kendisi ile aynı dinde, aynı yolda olandan nasıl çıkar? Fakat bu işleri riya ve tezvirle yaparsa o iki şahit, Allah’ın adalet mahkemesine kabul edilmez”<sup>450</sup>

Son cümleden de anlaşılacağı üzere ibadetin temel şartı, samimiyetle yapılması, dinin emirlerini yerine getiren insanın kulluk vazifesine inanması, ve taklitçi olmadan Cenab-ı Hakk’a tam teslimiyet içinde olmasıdır.<sup>451</sup> Böyle içtenlikle yapılan ibadetler Mevlânâ’ya göre; imana işarettir, bir alamettir. Kişinin yaptığı amellerin, o kişinin imanına bir delil sayılacağı doğrudur. Bu konuda münafıkların amelleri akıla gelebilir ancak onların amelleri içtenlikten uzak, devamlılığı olmayan

<sup>447</sup> *Mesnevî*, c. III, b. 478-9.

<sup>448</sup> *Mesnevî*, c. VI, b. 1090-4.

<sup>449</sup> *Mesnevî*, c. V, b. 183.

<sup>450</sup> *Mesnevî* c. V, b. 189-91.

<sup>451</sup> Yeniterzi, *Kubbe-i Hadra’nın Gölgesinde*, s. 19.

ibadetlerdir. Kısa zamanda yorulurlar, ameli terk ederler. Zaten imanı olmayan kişinin amelleri de Kur'an-ı Kerim'e göre boşa gitmiştir.<sup>452</sup>

Mevlânâ'ya göre, ibadetten maksat Allah'ın rızasını kazanmak, ona yaklaşımdır. Bu yüzden mü'min'in miracı olan namaz, Cenab-ı Hakk'a yaklaşma yolunda en önemli bir adımdır.<sup>453</sup> “Allah'ımız “secde et de yaklaş<sup>454</sup>” dedi.. bedenlerimizin secde etmesi, canlarımızın Allah'a yaklaşmasına sebeptir.”<sup>455</sup> ifadesiyle bunu açık bir şekilde ifade etmektedir.

Buradan da anlaşıldığı üzere, namaz sadece bedenle yapılan bir ibadet değildir. Namaz insanın Rabbiyle vuslata erdiği, kulun miracı olan bir ibadettir. Bu konuda Sühreverdi şöyle der: “Huzur-ı kalb olmadan namaz kılan kendi kendini aldatır. Akli başka şeyde iken namaz kılan, namazından gafildir. Nefsini hudu ve tevazudan uzak tutan boşuna cefa çekiyor demektir.”<sup>456</sup>

Mevlânâ bu düşüncelerini açıklarken, bir yandan da, insanın kulluk şuuruna yalnızca namaz ve zekat gibi ibadetlerle ulaşamayacağı, ibadetlerin temelinde gönülde bir sevgininin bulunması gereğini vurgular<sup>457</sup> Bunu şöyle dile getirir;

“Peygamber, “Allah, suretlerinize bakmaz, kalbe bakar. Kalp işlerinizi düzene koyun” demiştir. Allah, ben sana, bir gönül sahibinden bakarım. Secdene, altın vermene bakmam bile demektir. Sen, gönlünü gönül sandın da gönül

<sup>452</sup> Kehf 105, Tevbe 69,18; Araf 147; Maid e 53; Ali İmran 22; Bakara 217.

<sup>453</sup> *Aynı eser*, s. 19.

<sup>454</sup> Alak, 96/19.

<sup>455</sup> *Mesnevî* c. IV, b. 11.

<sup>456</sup> Sühreverdi, s.339.

<sup>457</sup> Yeniterzi, a.g.e, s. 13.

sahiplerini aramayı bıraktın. Gönül, öyle bir varlıktır ki yedi gök gibi yedi yüz tanesini oraya koysan kaybolur gider”<sup>458</sup>

Hız. Mevlânâ, kalıp dindarlığından kurtulmuş, aşk ile yeni bir potada daha diri bir anlama ulaşmış müstesna bir İslam sufisi ve mütefekkeri olarak, o, katı İslam anlayışının toleransa kapalı kabuğunu kırmış, ötekiyle tanışmış, tanımış tanıtmış ve İslam’ın temel inancından taviz vermeden, ama en iyi, en güzel anlatımlarla İslam’ı tebliğe muvaffak olmuştur.<sup>459</sup>

Mevlânâ gönül kırmanın, insanları incitmenin ne denli bedbahtlık olduğu konusunu, Yunus Emre’nin; “Bir kez gönül kırdın ise bu kıldığın namaz değil” ifadesinin benzerini şu şekilde ifade ederek dile getirir;

“Ahmaklar, mescide (secde edilen yer) hürmet gösterirken, secde edenin kalbini kırmaya çalışırlar. Gerçekteyse ey aptallar; o mecaz, bu hakikattir. Asıl mescit ariflerin gönül evidir. Velilerin gönlü, temiz kişilerin secde ettiği bir mescittir.”<sup>460</sup>

Neticede, insanın her zaman kulluk bilinci içerisinde hareket ederek, amelleri konusunda konusunda gevşeklik göstermemeli, Allah’ın, amellerini kaydedip, onların karşılıklarını ahirette vereceği konusunda şüphe içerisinde olmayarak, kabulü konusunda Allah’ü Teâlâ’ya hüsn-ü zan ederek, O’na tevekkül etmeli, ibadetlerin zahiri şartları yanında, içlerinin de dolu dolu olmasına, bunun yanında gönül kırmayaya dikkat etmelidir.

---

<sup>458</sup> *Mesnevî*, c. V, b. 869-72.

<sup>459</sup> Aynı makale, s.10

<sup>460</sup> Yeniterzi, *Kubbe-i Hadra’nın Gölgesinde*, s. 14.

## 8. Tevekkül-Ahret İlişkisi

Ahret, dünya hayatını takip eden, ona benzeyen fakat daha değişik ve ölümsüz bir hayattan, ebediyet alemine ait çeşitli merhaleler ve hallerden ibarettir. İnsanın ölümüyle başlayan ahiret hayatı; kıyametin kopması, hesapların görülmesi ve hesap sonrası ebedi hayat şeklinde üç derecede ele alınmaktadır.<sup>461</sup>

İslam inançlarına göre insan, bir ruh ve beden bütünlüğü içinde yaratılmıştır. İnsan bu bütünlük içerisinde eceline kadar yaşayacak, tekrar dirilecek, sorguya çekilecek, mükafat ve cezasına göre cennete veya cehennme gidecektir.<sup>462</sup>

Kıyametin kopması Kuran-ı Kerim’de “saat” kelimesiyle ifade edilmiş ve bunun vaktini Allah’ın bilgisinde olduğu, ondan başka hiçbir kimsenin bunu bilmeyeceğine işaret edilmiştir. Kıyametin kopması İsrâfîl’in sura ilk üflemesiyle başlamaktadır. Ahirette hesabın görülmesi ise, insanların hepsinin ölmesinden sonra ikinci defa sura üflemesi insanların yeniden dirilmesi ve mahşerde toplanmasıyla vaki olacak bir merhalelerdir. Ahiret gününde kulun tabi tutulacağı hesabın sonucu Kuran-ı Kerim ifadesinden hareketle tartıları ağır gelenler kurtulacak ve ebedi mutluluğa kavuşacaklar, tartıları hafif gelenler ise hüsrân içerisinde olacaklardır. Kurtuluş ve ebedi mutluluğun mükafatı cennet ve cemelullah, hüsrânla neticelenenlerin hesabının neticesi ise ebediliği uzun tartışmalara konu olan cehennem ve onun azabı şeklinde tezahür edecektir<sup>463</sup>

Mevlânâ’ya göre ahiret amellerin karşılığının alındığı gündür. Bunu “Ne verdimsek burada bulduk şimdi. Bu alem perdedir, o alemse asıl hakiki alem. Ekin

<sup>461</sup> Arpağuş, *Mevlânâ ve İslam*, İstanbul 2007, s. 209.

<sup>462</sup> Aşkar, “*Reenkarnasyon (Tenasüh) Meselesi ve Mutasavvıfların Bu Konuya Bakışlarının Değerlendirilmesi*”, Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, sayı;3, yıl;1 nisan 2000, Ankara s.100.

<sup>463</sup> Bekir Topaloğlu, “Ahiret”, *DİA*, c.I, s. 543-548.

günü ektiğini gizleme günüdür; tohumu toprağa saçma günüdür. Devşirme vaktiyse ektiğinin zuhur ettiği gündür”<sup>464</sup> şeklinde ifade eder.

Mevlânâ, ahiret hayatının ebediliğine “Bilseniz ahiret, ebedi hayat yoludur.”<sup>465</sup> ifadelerinin geçtiği ayetleri tefsir ederek başlamaktadır. Mevlânâ, ahiretin ebediliği yanında dünya hayatının faniliğine de özellikle vurgu yapar. Dünya hayatının geçiciliğini farketmek, insandaki tevekkül inancını kuvvetleştirir. Mevlânâ, dünya hayatını hadisten iktibasla leşe benzetir ve, “O alemin kapısı, duvarı, suyu, testisi, meyvası, ağacı hep diridir. Söz söyler ve söz duyar. Onun için Mustafa aleyhisselam “Dünya bir leştir, onu isteyenler de köpeklerdir” buyurdu. Ahirette dirilik olmasaydı, o da leş olurdu. Leşe ölü olduğundan leş derler, pis kokusundan ve mundarlığından değil.”<sup>466</sup> ifadeleriyle bunu dile getirir. Dünya hayatının faniliği konusunda ise “Bu cihan tamamiyle fanidir, aradığını sebatlı ve kararlı alemde ara; suretin sıfırdan ibarettir; dilediğini mana aleminde dile !”<sup>467</sup> diyerek, bu dünyada insanın her istediğini elde edemeceyeceğini, insanın arzuladığı şeyleri ahiret hayatında araması gerektiğini bildirir. Mevlana, ifadelerine başka bir yerde şu şekilde devam eder;

“Zaten bu alem sizin canlarınızın hapisanesidir; uyanın o tarafa gidin; zira o taraf, sizin sahranız, mesire yerinizdir, “Bu alemin hududu vardır, o alem size esasen hadsizdir. Nakış ve suret, omanaya settir, manidardır”<sup>468</sup>

<sup>464</sup> *Mesnevî*, c. VI, b. 3530-32.

<sup>465</sup> Bkz. Ankebut, 29/64; Mü'min ,40/44.

<sup>466</sup> *Mesnevî*, c. V, b. 3591'den önceki başlık.

<sup>467</sup> *Mesnevî*, c. I, b. 2241; Kenan Rıfai, *Şerhli Mesnevî Şerif*, İstanbul 1973, s. 389.

<sup>468</sup> *Mesnevî*, c. I, b. 525-26.

“O alem bakidir, mamurdur, terkibi zıt olan şeylerden olmadığından başka türlü olmasına imkan yoktur. Yok olma, bitme de zıddın zıddını yok etmesinden ileri gelir, zıt olmadı mı ebedilikten başka bir şey olmaz”<sup>469</sup>

Mevlânâ’ya göre ahiret hayatına imanı sağlam olan bir insanın, Allah’a tevekkülü de kuvvetli olur. Mevlânâ “Nice yüzlerin ağardığı nice yüzlerin karardığı günü düşünün.”<sup>470</sup> ayetine atıfta bulunarak “Allah kırmızı yüzle sarı yüzü gündüz gösterdiğinden kıyamete gün lakabı takdı”<sup>471</sup> ifadesi ile ahireti tanımlar.

Mevlânâ’ya göre kıyamet, “gizliliklerin ortaya çıkacağı gündür”<sup>472</sup> yani o gün herkesin sırrı ve hakikati ortaya çıkacak, insanların muhlis mi, münafık mı olduğu anlaşılacaktır. Bundan dolayı Allah kıyamete gündüz adını vermiştir<sup>473</sup> denilmektedir. Mevlânâ’nın ahiret hayatı ile ilgili başka bir ifadesi de şöyledir;

“Bu alemdir ki bana rüya göründü. Açıklığıyla kolumu kanadımı açtı. O alemle bu alem yolu meydanda olsaydı dünyada pek az kimse, ancak bir lahzacık kalırdı.”<sup>474</sup>

Mevlânâ haşr konusuna “Kıyamette sura üflenecek, ölmüş olanlar dirilip bölük bölük mahşere geleceklerdir”<sup>475</sup> ayetini açıklayarak izah getirir. O’na göre herkes, vücudunda nefsin hangi sıfatı galipse öyle haşredilecektir. Hasetçiler kurt şeklinde, haram yiyenler domuz şeklinde diriltilecektir. Bununla ilgili ifadeleri şu şekildedir;

<sup>469</sup> *Mesnevî*, c. VI, b. 56-7.

<sup>470</sup> Al-i İmran, 3/106.

<sup>471</sup> *Mesnevî*, c. II, b. 292,

<sup>472</sup> Tarık, 86/9.

<sup>473</sup> Tahir’ul-Mevlevî, *Şerh-i Mesnevî*, c. VI, s.103.

<sup>474</sup> *Mesnevî*,c.I, b. 2100-10; Kenan Rıfai, *a.g.e*, s.361; Tahirül-Mevlevî, *a.g.e*, c.IV, s. 1033-34.

<sup>475</sup> Nebe, 78/18.

“Ondan dolayı herkesin yaptığı kötülüğün zararını göreceği gün, hasetçiler, muhakkak kurt şeklinde haşredilecektir. Hırsısla dolu aşağılık ve haram yiyici kişi, o sayı günü domuz şeklinde, zina edenler, avret yerleri kokarak, şarap içenler, ağızları kokarak dirilirler”<sup>476</sup>

Mevlânâ ahiret inancını temelini oluşturan dirilişi ise uykudan uyanan insanların haline benzetir. Sura üflenmesiyle, her bedene ‘kalk’ emir gelir.<sup>477</sup> “Herkesin canı, sabah kalkınca nasıl aklımız başımıza gelirse tıpkı öyle, kendi bedenine girer.” diyerek bunu ifadelendirir.

Mevlânâ her ruhun kendi bedenini bulmasını, küçük kuzuların annelerini bulmalarına benzetir;

“Her can, kendi bedenini tanır, o bedene girer. Kuyumcunun canı nasıl olurda terzinin bedenine girer? Bilgi sahibinin canı, bilgi sahibinin bedenine girer, zulmedenin canı, zulmedenin bedenine. Sabah çağı kuzu anasını, koyunda kuzusunu nasıl tanırsa Allah bilgisi de bedenleri tanıma hususunda ruhlara böyle bir bilgi vermiştir. Ayak bile karanlıkta ayakkabısını tanıırken o güzelim can, kendi bedenini nasıl tanımaz?”<sup>478</sup> diyerek bu konuda hiçbir şüpheyi yer bırakmaz.

Ahirete imanın, inanç esaslarında olduğu Kuran’ı Kerim’de defalarca ifade edilmektedir<sup>479</sup>. Mevlânâ’ya göre hakkında şüphe olmayan, o alem için hazırlık yapılması gerekmektedir. Bu konuda şunları söyler;

“Dünyada elbisen var, zenginleştin; fakat bu alemden gidince nasıl edeceksin? Ahiret içinde bir sanat öğren ki marifet kazancını elde edesin, O cihan da

<sup>476</sup> *Mesnevî*, c. III, b. 1412-14.

<sup>477</sup> *Mesnevî*, c. V, b. 1773-4.

<sup>478</sup> *Mesnevî*, c.V, b.1775-80, İsmail Ankaravi, Ankaravî Şerhi , c.V, s. 407-408.

<sup>479</sup> bkz. Nisa, 4/136.

Pazarla, kazançla dolu bir şehirdir. Zannetme ki kazanmak yalnız bu âlemedir ve bu kazanç kâfidir! Ulu Allah “bu cihanın kazancı, o kazancın yanında çocuk oynucağıdır”<sup>480</sup> dedi. Hani bir çocuk, öbür çocuğun üstüne yürür, onunla konuşuyor birleşiyor gibi hareketlerde bulunur ya ...Çocuklar dükkancılık oynarlar ya... Fakat zaman geçirmeden başka ellerine bir şey girmez. Gece gelip çatar, çocuk evine aç döner. Öbür çocuklar giderler tek başına kala kalır. Bu alem oyun yeridir, ölüm de gece. Geri döner gidersin, fakat kese bomboş, sen de yorgun argın!”<sup>481</sup>

Mevlânâ’nın ahiret anlayışı, onun Allah, kainat ve insan hakkındaki görüşlerinin ayrılmaz bir parçasıdır. Allah’dan varlıklara uzanan devir sistemi içinde hayatın anlamı, ruhun ölümsüzlüğüne bağlanır. O halde ölüm, ebediyetin bir kapısı veya ölümsüzlüğe erişmenin bir geçitidir.<sup>482</sup>

Mevlânâ’ya göre, insan ahirette yaptığı her şeyden sorguya çekilecek, vücut azaları da buna şahitlik edecektir;

“Mahşer günü her gizli şey, meydana çıkar. Her suçu kendiliğinden insanı rezil eder. El ben şöyle çaldım der, dudak şöyle sordum der, ayak ben şehvete koştum, ferç ben zina ettim diye tanıklık verir. Göz der ki; ben harama baktım, kulak der ki; ben kötü söz işittim. Derken sözleri baştan aşağı yalan olur, azası yalanını meydana çıkarır. Nitekim doğru düzgün namazı da yalanı, hayaların şahitliği ile meydana çıktı. Şu halde öyle hareket et ki, o hareketin dilsiz dudaksız, tanıklığını, şahadet ederim demenin ta kendisi olsun. Bütün beden, her uzuv, faydada zararda şahadet erdim desin ey oğul”<sup>483</sup>

<sup>480</sup> bkz. Enam, 6/32, Ankebut, 29/64, Muhammed, 47/36.

<sup>481</sup> *Mesnevî*, c. II, b. 2593.

<sup>482</sup> Küçük , *Fihî Ma Fih Ekseninde Mevlânâ’nın Tasavvufî Görüşleri*, s. 153.

<sup>483</sup> *Mesnevî*, c. V, b. 2211-19.

Mevlânâ ahirette herkesin dünyada yaptığı amele göre diriltileceğini ve hiçbir şeyin gizlenmeyeceğini şöyle ifade etmektedir;

“Kim erliğe hazırlanmamış, er olmamışsa o dişilik, öbür âlem de surete bürünür. O gün adalet günüdür. Adalet her şeyi layık olduğu yere koymaktır. Ayakkabı ayağındır, külah başın. Bu surette her isteyen esirgenmez. Parlaklığın eşi güneştir, suyun eşi bulut”<sup>484</sup>

Hayat anlamsız bir varoluş olmadığı gibi, ölüm de, sonu hiçlik olan bir yok oluş değildir. Aksine, hayat; yararlı ve faydalı işlerin yapılacağı bir alan olarak; ölüm de, bu yaptıklarımızın karşılıklarının bulunacağı ve alınacağı bir sahaya geçişi sağlayan dönüm noktası olarak algılanmalıdır.<sup>485</sup>

İnsanın ölümden sonraki hayata bakış açısı, bu dünya hayatına bakış açısının bir pusulası niteliğindedir. Ölümden sonra hesaba çekileceğine inanan bir insan, ölmeden önce hareket ve davranışlarını kontrollü yaşarken; ölümden sonra yok olacağına inanan insan için ise bu dünya, zevk ve arzularının tatmin edilmesi gereken bir yer olarak anlamlandırılmaktadır. Bu yüzden Mevlana, ahiret inancına olan imanı kuvvetlendirmek için, gayb alemine ait olan bilgileri, günlük hayattan tasvirlerle bizlere aktarmakta ve önemli teşbihler yaparak, başımıza gelebilecek durumları adeta bir tiyatro sahnesi gibi gözümüzde canlandırmaktadır. Şüphesiz ki, bu sayede ahirete imanı güçlenen insanın, başına gelen sıkıntılar ve zorluklar karşısında Allah’a tevekkül etmesi daha da kolaylaşmaktadır. Herşeyin hesabının verileceği, bu dünyada yaşanamayan güzelliklerin ahirette daha büyük mükafatlarla elde edilebileceği bilinci, insanı rahatlatmakta ve Allah’a olan güveni artırarak, tevekkül ehli bir insan olmasını kolaylaştırmaktadır.

<sup>484</sup> *Mesnevî*, c. VI, b. 1886-89.

<sup>485</sup> Mehmet Aktoprak, *Âdem ve Âlem*, Aden Yayıncılık, İstanbul 2006, 2. Baskı, s.72.

## 9. Tevekkül-Kader İlişkisi

Kader Arapça’da K-D-R masdarından gelmekte olup, “bir şeye güç yetip, kadir olmak, miktarını beyan etmek, bir şeyi planlamak, hazırlamak, takdir ve hükmetmek, rızkı taksim etmek, ölçmek”<sup>486</sup> gibi anlamlara gelmektedir.

“İslam inancının temel akidelerinden biri olan kaza ve kadere iman hususunda İslam alemleri uzun tartışmalar, asırlar süren münazara ve münakaşalarla konunun mahiyetini oraya çıkarmak için çalışmışlar ve bir çok farklı mezhep farklı yorumlar ileri sürdürmüşlerdir. Mevlânâ’da, Mutelize ve Cebrîye gibi uç noktalarda düşünceler ortaya koyan mezheplerin düşüncelerini tenkit etmiş ve ehl-i sünnet düşüncesi paralelindeki görüşlerini güncel örneklerle ortaya koymuştur. Bundan başka onun anlatmaları arasında sürekli çalışmayı, gayret ve hareketi savunduğu, insanın yaptıklarından sorumlu olduğunu, ortaya koymaktadır.”<sup>487</sup>

“İnsan kadere iman sayesinde Allah’ın yegane yaratıcı ve hakim olduğunu tanımış, O’nun ilim, irade, kudret ve yaratması dışında alemde hiçbir şeyin meydana gelmeyeceğini, yarattıklarına adalet ve hikmeti gözetmiş bulunduğunu tasdik etmiş olur. Böylece kişi, yüksek manevîyatla ve sağlam bir karaktere sahip olur; hayata büyük bir metanetle atılır, başarıdan başarıya koşar. Çünkü yüce Allah’ın kader ve kazasına razı olan kimse hiçbir şeyden yılmaz, sebeplere sarılmayı da kader ve kazanın bir gereği olarak görür. Bir kişi başarısızlığa uğrasa ‘bunda Cenab-ı Hakk’ın kim bilir ne gizli hikmeti vardır’ diyerek teselli bulur, kazaya rıza gösterir, ümitsizliğe kapılmaz, azmini gevşetmez, duygularından ders almaya çalışır. Çünkü

<sup>486</sup> Sarı, *Mevarid*, s. 605-606.

<sup>487</sup> Arpaguş, *Mevlânâ ve İslam*, s. 177.

Allah’a güvenirse Allah’ın kendisine yeteceğini<sup>488</sup> bilir. Kaderin ve tevekkülün yanlış anlaşılması durumunda ise, kişi başarısız, miskin, tembel, geri düşünceli ve bunalımlı bir yapıya sahip olur, hayatın sıkıntılarına karşı direncini kaybeder ve mücadele azmini ortaya koyamaz.”<sup>489</sup>

“Mesela bir çiftçi, önce zamanında tarlasını sürüp ekime hazırlayacak, tohumu atacak, sulayacak, zararlı bitkilerden arındırıp, ilacını atacak, gerekirse gübresini de verecek, ondan sonra iyi ürün vermesi için Allah’a güvenip dayanacak ve sonucu O’ndan bekleyecektir. Bunların hiçbirini yapmadan, “kader ne ise o olur” tarzında bir anlayışa sahip olmak tembellikten başka bir şey değildir ve İslam’ın tevekkül anlayışı ile bağdaşmaz”<sup>490</sup>

“Tevekkül, müslümanların kadere olan inançlarının bir sonucudur. Tevekkül eden kimse, Allah’a kayıtsız şartsız teslim olmuş, kaderine razı kimsedir. Fakat kadere inanmak da, tevekkül etmek de, tembellik, gerginlik ve miskinlik demek olmadığı gibi, çalışma ve ilerlemeye de mani değildir. Çünkü her müslüman, olayların, İlahî düzenin ve kanunların çerçevesinde, sebep-sonuç ilişkisi içerisinde olup bittiğinin şuurundadır. Yani tohum ekilmeden ürün elde edilemez. İlaç kullanmadan tedavi olunmaz. Salih ameller işlemedikçe cennete girilmez. ....bunlar Allah’ın yaratıklar için takdir ettiği İlahî düzen ve kaderdir.”<sup>491</sup>

Mevlânâ, iman ehlini Allah’ın takdirine teslim olmakla tereddüt etmeyeceğini belirtir. Çünkü ona göre kaza ve kaderin kilidini Allah’tan başkası açamaz, Mevlânâ bu görüşünü şöyle dile getirir;

---

<sup>488</sup> Talak, 65/3.

<sup>489</sup> Saim Kılavuz, *Ana Hatlarıyla İslam Akaidi ve Kelam’a Giriş*, Ensar Yay., İstanbul 2004, 10. baskı, s. 188.

<sup>490</sup> *Aynı eser*, s. 186.

<sup>491</sup> Saim Kılavuz, *a.g.e.*, s. 186.

“Kader kilidi çok büyüktür. Onu ancak Allah açar. Bu sebeple sen O’na teslim ol. O’nun rızasına sarıl. Kainatın her zerresi anahtar olsa, yine bir işe yaramaz. Çünkü kaza ve kader kilidini Allah’tan başkası açamaz. Sen tedbirini, yani kaza ve kadere karşı gelmeyi unutursan, bir işe sarılmayı, bir karara varmayı bırakırsan, kendi pirinden, o genç bahtı elde edersin.”<sup>492</sup>

Allah’a tam teslim olmanın en üst noktasında tedbir terk edilir. Normal bir insanın ise, tedbiri terki yanlıştır. Böyle birşeyi denemeye kalksa, hayatını kaybeder. Ehassü’l- Havas ise tedbiri terk etmelidir.

“Kendi kendin benliğini unutursan seni yad ederler, anarlar; kul olursan o vakit seni azad ederler.”<sup>493</sup>

---

<sup>492</sup> Dikkat edilirse, Hz Mevlânâ her fırsatta kader üzerine durmakta, bu konuyu sık sık tekrar etmektedir. Çünkü bu devirde olduğu gibi o devirde de İslami olmayan Mutezile, İslamiliyye, Batıniyye gibi sapık inançlarla itikatları sarsılan müminleri uyandırmaya çalışmaktadır. Mevlânâ’nın bu beyitlerini de yanlış yorumlamamak gerekir. Nitekim büyük bir Mevlevî şairi olan ve Hz. Mevlânâ’dan dört yüz sene sonra gelen Şeyh Galip hazretleri de , aynen Mevlânâ gibi:

“Tedbirini terk eyle takdir Hüda’nındır

Sen yoksun, o varlıklar hep vehm ü gümanındır”

demişe de bu :”Çalışmayı, sebebe teşebbüs etmeyi terk edin”demek değildir. Hani son devirde yetişen bir divan şairinin yazdığı gibi:

“Hakk’a tefviz-i umur et, ne elem çek, ne keder.

Gelir elbette zuhura, ne ise hükm-i kader.”

(Bütün işlerini hakka bırak,üzülme kaderin hükmü ne ise o başına gelecektir.) diye düşünmek.İslami bir düşünce değildir Çünkü cenabı Hakk:”Çalışmaktan başka insan için bir çıkar yol yoktur.”diye buyurmuş ve bizi didinmeye ve uğraşmaya teşvik etmiştir.Bize irade-i cüz’iyye vermek lutfunda bulunmuştur.İşte o takdirde boyun eğmeli, o takdiri hoş karşılamalı. “Neden böyle oldu?” Yahut; “...olmadı.” diye üzülmemelidir. Hakk’ın kararına teslim olacaksın.Nitekim Hz Mevlânâ da beyitten birkaç beyit sonra 3081 numaralı beyitle adeta bu konuya açıklama getirmektedir. “Kaderim böyle imiş diye’ miskince durma, ihtiyat ve gayret atını ok gibi sür.Yani çalış, gayrette kusur etme.” diye buyurmaktadır . Ariflerden birinin söylediği şu söz , bu konuya ışık tutacaktır: “Takdir-i ezel, gayrete aşiktir.”Bkz: Şefik Can, *Mesnevî’den Seçmeler*, c. II, s.480, (çevirenin notu).

<sup>493</sup> Şefik Can, *Mesnevî’den Seçmeler*, c. II, s. 480, b. 3073-3076.

İnsanın kendi benliğinden geçmesi, kendini unutması, insanı hürleştirir. İnsanın ihtiyaçları, muhtaç olduğu şeylere bağımlı olmasını sağlar. Mesala, insan vücudunun; uyumaya, yemeye ihtiyacı vardır. Bu açıdan insan, uykunun, yemeğin kölesidir. Ama maneviyat büyüklerine baktığımız zaman, bu köleliklerden kurtulabildiklerini görmekteyiz. İşte bu insanlar, benliklerinin ihtiyaçlarından vazgeçmiştir.

Mevlânâ'ya göre, kaza ve kader, herşeyin üstünde İlahî bir tecellidir. Kainattaki herşey, insanların kendilerince planlarına göre çalışmaları bile, kaza ve kaderin icabıdır. Ve başından sonuna kadar herşey levh-i mahfuzda yazılmıştır. Bu görüşünü şöyle ifade eder;

“Dişlerin keskinliği; midenin gücünden, hararetinden meydana geldiği gibi, halkın uğraşması, çalışması, sağa sola koşması, hep Allah'ın kaza ve kaderin icabıdır. Nefs-i kül, insanın cüz'i nefsini etkiledi de, olacaklar oldu. Balık kuyruğundan değil, başından kokar. Yani başlangıçta levh-i mahfuzda ne yazıldı ise o gerçekleşecektir.”<sup>494,495</sup>

Bu ifadelerden sonra Mevlânâ, tembelliğe kapı kapı aralamamak için “Bunu böyle bil, bil ama, ihtiyat ve gayret atını da, ok gibi sür. Yani gayrette kusur etme. Çünkü Allah, Peygamberlere; “Emirlerimi tebliğ et (bildir.)” diye buyurdu .Onun emrinden dışarı çıkmaya imkan yok.”<sup>496</sup> diyerek uyarmaktadır.

Mevlânâ'ya göre İlahî taktir insanın her yanını kuşatmıştır ve bundan kaçması mümkün değildir. “Kimden kaçıyoruz, kendimizden mi? Ne olmayacak şey:

<sup>494</sup> Arifler diyorlar ki:Allah, külli akı yarattı. Ondan da külli nefsi halk etti.Gerek külli aklın, gerekse külli nefsin dereceleri vardır. :bu yüzdendir ki:insanın davranışlarında görülen iyilik, yahut fesat külli nefsin,daha açıkçası kaza ve kaderin tesiri iledir. bkz., Şefik Can, a.g.e, s. 480, (çevirenin notu).

<sup>495</sup> *Mesnevî*, c. III, b.3079-80; Şefik Can, *Mesnevîden Tercümesi*, c. III, b. 3079-80.

<sup>496</sup> *Mesnevî*, c. III, b. 3081.; Şefik Can, a.g.e, c.III, b.3081.

kimden kapıp kurtarıyoruz, Hakk'tan mı? Ne boş zahmet!”<sup>497</sup> diyerek bunu ifade eder. Bu yüzden insan kendi kaderinden kaçamaz. Kaçtığını zannetse bile yine kendisi için takdir olunana doğru ilerler.

Mevlânâ'nın pozitif bakış açısı, düşüncelerinin her boyutunda kendisini açık bir şekilde gösterir. Ona göre Hakk'ın yazdığı harfler hep güzeldir, hep uygundur, hep yenidir.<sup>498</sup> Yani Allah Teâlâ, kulu için her zaman, en iyi olanı takdir eder. Mevlânâ kader ile ilgili düşüncelerine şöyle devam eder; “Ey Hüseyin! Kitabın elindeki kalem gibi, insanın gözü de, gönlü de Allah'ın iki parmağı arasındadır.<sup>499</sup> Lütuf ve kahır parmakları arasındaki gönül kalemi, bu parmaklar yüzünden bazen sıkıntıya düşer, bazen feraha çıkar. Ey gönül kalemi! Allah'ın büyüklüğünü, kudretini seziyor isen, bak da gör, sen kimin parmakları arasındasın; bu senin için en büyük servettir. Senin bütün davranışların, bütün hareketlerin bu parmaklardadır. Başın ise lütuf, kahır, hidayet, sapıklık yollarının geçtiği dört yok ağzındadır. Senin bazen doğru, bazen eğri hareketlerin; bu harflere benzeyen hallerin, o ezel kitabının yazıp bozmasından meydana gelir. Senin bir şeye teşebbüsün veya vazgeçişin de onun irade ve takdiriyledir. Niyaz ve duasından başka kurtuluş yolu yoktur. Bu halden hale girmekten, bu değişip durmaktan, her kalemin, yani her gönülün haberi yoktur. Bu halden hâle girişleri, bu değişimleri bile kendi haddince, kendi

---

<sup>497</sup> *Mesnevî*, c. I, b. 970.

<sup>498</sup> *Mesnevî*, c. III, b. 2776.

<sup>499</sup> Allah kalpleri istediği gibi çevirir. Bu sebeptedir ki Peygamber efendimiz;” Ey kalpleri ve gözleri çeviren Allah,Beni dinin üzerinde sabit kıl.” diye dua ederdi. Hadisi rivayet eden Hz.Enes buyuruyor ki; “Ben; Ya Rasulallah, sana ve getirdiğin din hükümlerine iman ettik , bizim için ahirete kadar mısın? Diye sordum. “Adem evladının kalpleri , Allah'ın parmaklarından iki parmak arasındadır, O kalpleri dilediği gibi çevirir” diye buyurdu.”(bkz. Şefik Can, *Mesnevî'den Seçmeler*, c. II, s. 483, çevirenin notu)

kabiliyetine göre bilir. İyilik ve kötülük yapmasında da insan, kendi kadrini ve kendi istidat ve kabiliyetini gösterir.”<sup>500</sup>

Mevlânâ kaza ve kaderden kaçılmayacağını, kaza ve kadere teslim olup, İlahî iradeye boyun eğmenin en doğru yol olduğu düşüncesindedir. Mevlânâ’ya göre, yaratıcı kendi dileğini gerçekleştirmek için olayları türlü türlü perdeler halinde insanların gözlerine indirir. Mevlânâ’ya göre, kaza ve kader gökten baş çıkarınca, bütün akıllılar kör olur, sağır olur. Kaza gelip çatınca, balıklar kendilerini denizden dışarı atarlar. Yerde kurulmuş bir tuzak, havada uçan kuşu bile yakalar. Güçsüz bir hale kor.<sup>501</sup> Olmayacak işler olur hale gelir. Mevlânâ hiçbir şekilde kader ve kazadan kaçılmayacağını “Sen kaza ve kadere uğradıktan sonra, kaza ve kaderden başkasına kaçır, sığınırsan, hiçbir hile seni ondan kurtaramaz.”<sup>502</sup> şeklinde ifade eder.

Mevlânâ muhataplarını rahatlatmak için, insanın kazadan korkmamasını, yine elimizden tutacak olanın kaza olduğunu “Eğer kaza, seni gece gibi kaplayacak ve karanlıkta bırakacak olursa, gam yeme, çünkü kaza ve kader, sonunda, yine senin elinden tutar, seni aydınlığa çıkarır. Kaza ve kader, yüz kere canına kastetse, yine sana can verecek, derman edecek odur. Şu kaza, yüz kere yolunu vursa, yine senin çadırını gökyüzünün yücesine kurar. Kazanın seni korkutmasını, kerem eseri bil.... Çünkü bu korkutma, seni emniyet meleşine götürmek içindir.”<sup>503</sup> ifadeleriyle hatırlatır.

Mevlânâ’ya göre kadere böylesine iman ve teslimiyet, insanı, hayatın gereksiz kuruntularından ve gelecek endişesinden kurtarır. Yoksa ki insanı,

<sup>500</sup> *Mesnevî*, c.III, b. 2775-83.; krş., Şefik Can, *Mesnevî Tercümesi*, c. III, b .2775-83.

<sup>501</sup> *Mesnevî*, c. III, b. 469-70.

<sup>502</sup> Şefik Can, *a.g.e*, c. III. b. 469-73.

<sup>503</sup> Şefik Can, *a.g.e*, c.I, 1258-61.

tembelliğe ve pasifliğe düşürmek için değildir. Mevlânâ insana, kadere imanını yanında, çalışıp çabalamayı da teşvik ederek şunları söyler ;

“Sen iyilerden misin, kötülerden misin? Bu ikisinden hangisisin? Yani ezelde kötü mü yazıldık? İyi mi yazıldık, bilmiyorsun. Bunu anlayıncaya kadar, görünceye kadar çalış çabala. Ticaret malını bir gemiye yüklerken, bu işi Allah’a tevekkül ederek yaparsın. Sen, bu ikiden hangisi olacağını, yani yolculukta boğulup gidecek misin? Yoksa kurtulacak gideceğin yere varacak mısın? Bilemezsin. “Kimim? Neyim? Ne olacağım? Bunları bilmedikçe gemiye binmem, deniz yolculuğuna çıkmam” dersin; “Bu yolda kurtulacak, sağ, esen kalacak mıyım? Yoksa batıp boğulacak mıyım? İki halden hangisindenim? Bunu bana açıkca bildir. Ben bu yola şüphe ile girdim. Başkaları gibi, kuru bir ümide kapılıp yola çıkamam.” diyecek olursan; böyle kuruntularla, hiçbir iş yapamazsın, ticaret edemezsin. Çünkü bu iki husus, gayb alemindendir. İkisi de gizlidir. Korkan, nazik, şişe canlı olan tâcir, ne kâr edebilir, ne de ziyan.”<sup>504</sup>

Kadere teslimiyet, insanda emniyet ve güven duygusunu besleyen bir unsurdur.

Görüldüğü gibi Mevlânâ, *Mesnevî*’sinde kader konusuna oldukça geniş bir yer ayırmıştır. Mevlânâ kader konusu ile ilgili iki tür insanın durumuna çok üzülür. Bunlardan ilki aşırı kaderci, cebrîyeci ve fatalist denilen tiptir. Bu zavallı, herşeyi Allah’tan bilir, bire yedi yüz veren tohumu, toprağa ekmekten kaçınır, nasipsizliği ise felekten bilir. İkincisi ise, kaderi tamamen inkar eden, materyalist inançlı kimsedir ki, sebeplerin tuzağına düşer de yaratıcıyı yok sayar.<sup>505</sup>

<sup>504</sup> *Mesnevî*, c. III, b. 3082-9.; krş. Şefik Can, *Mesnevî Tercümesi*, c. III, b. 3082-89.

<sup>505</sup> Aydın, *İslam Felsefesi Yazıları*, s.97.

Mevlânâ'ya göre, “ kaderi inkar eden kişi, duman vardır da, ateşi yoktur” der. Cebrî ise ateşi görür de inadına “ateş yoktur” der. Ateş eteğini tutuştursa bile....”<sup>506</sup>

Mevlânâ kader konusunda yaygın olan “Kalem kurudu”<sup>507</sup> hadisine, genelin anladığı mananın dışında bir açıklık getirir. “ Kalem yazdı, mürekkebi bile kurudu” hadisi, insanı en önemli işe teşvik etmek içindir. Buradaki kalem, herkesin işine layık olan, mükafat ve mücâzâtı yazmıştır.<sup>508</sup> Mevlânâ, sözlerine şöyle devam eder;

“Eğri gidersen, kalem de sana eğri yazar. Doğru gelersen, kalem de kutluluğunu arttırır. Zulmedersen kötüsün, gerisin geriye gittin. Adalette bulunursan saadete erersin. Elinle hırsızlık edersen cezasını çekersin. Şarap içersen, sarhoş olursun. Kalem yazdı mürekkebi bile kurudu. “Kalem kurudu” sözünün manası, benim yanımda adaletle, sitem bir değildir. Ben, hayırla şerrin arasına bir fark koydum. Kötüyle, daha kötüyü de ayırdım demektir”<sup>509</sup>

Mevlânâ bu yorumu ile âlemin nizamına işaret etmektedir. “İnsanın ihtiyar kudreti, bu nizama meydan okuyarak değil, onun içinde ona uyarak tasarrufta bulunur. Mesela; insan diyor Mevlânâ, şarap içip içmemekte ihtiyar sahibidir. Ama içtikten sonra sarhoş olmamak onun ihtiyarın da değildir. Şarap içmemenin neticesi uyanıklık, içmenin ise sarhoşluktur. Bu değişmez. İnsanın iradesi bu manada tespit ve tayin edilmiş değildir.”<sup>510</sup> Mevlânâ'ya göre, insanın dışındaki her şey, bir yıldızla ( yani bir sebeple) belirlenmiştir.”<sup>511</sup>

<sup>506</sup> *Mesnevî*, c.V, b. 3012.

<sup>507</sup> Ahmet b. Hanbelin rivayet ettiği bu hadis “sahih” olarak değerlendirilmektedir. ( bkz. Ali Yardım, *Mesnevî Hadisleri*, s.144.)

<sup>508</sup> *Mesnevî*, c. V, b. 3131-2.

<sup>509</sup> *Mesnevî*, c. V, b. 3133-35; 3138-9.

<sup>510</sup> Aydın, *İslam Felsefesi Yazıları*, s. 103.

<sup>511</sup> *Aynı eser*, s. 103.

İnsanın manevî ve ahlaki gelişimi, kendi gayreti ve Allah'ın lûtfu ile olur. Değiştirebileceğimiz saha içinde faaliyet göstermek, değişmeyen aleme meydan okumak manasına gelmez. Cihad (yani çalışıp, çabalamak), Mevlânâ'ya göre, kaza ve kadere karşı savaşmak demek değildir; çünkü böyle bir mücadele ile bizi mükellef kılan kaderin kendisidir.<sup>512</sup>

Mevlânâ “küfre rıza küfürdür” hadisi ile “kazama ve kaderime râzı olmayan, gitsin benden başka bir Rab arasın!”<sup>513</sup> hadisinin manalarını birleştirir. Bir münakaşacının ‘Küfre razı olmak küfürdür. Bunu Peygamber söyledi, O’nun söylediği söz de doğrudur, yerindedir. İkinci hadise göre ise “Müslüman olan kişinin her türlü kazaya razı olması lazımdır.” Öyleyse kâfirlik ve münâfıklık da Allah'ın kaza ve kaderiyle değil mi? Fakat buna razı olursak (ilk hadise göre) kötülük etmiş olmaz mıyız? Razı olmasak da o suç. Peki, ikisinin arasında hangi çareye başvuralım?’ Diye sorması üzerine Mevlânâ şu şekilde cevap verir: Bu küfür Allah'ın takdiriyledir ama Allah'ın hükmüyle, Allah'ın emir ve rızasıyla değil. Yani küfür, yalnız kaza ve kaderin eserlerindendir. Kaza ve kaderini Allah'ın bilgisi olarak bil de tereddüdün kalmasın. Çirkin resim, ressamın çirkinliğini icab ettirmez. Çirkinini de yaptığına, yapabildiğine delil olur ancak. Hatta hem çirkin resmi, hem de güzel resmi yapabildiğinden ressamın kuvvetli bir ressam olduğuna delildir.<sup>514</sup>

Bu anlayış tasavvufî düşüncede kazaya rıza, makziye rızayı gerektirmez şeklinde ifade edilmektedir.<sup>515</sup>

---

<sup>512</sup> Aynı eser, s. 103.

<sup>513</sup> Yardım, *Mesnevî Hadisleri*, s. 129-130; Ankaravi, *Ankaravî Şerhî*, c. III, s. 221.

<sup>514</sup> *Mesnevî*, c. III, b. 1362-73; Tahir'ül Mevlevî, *Şerh-i Mesnevî*, c. IX, s. 353-357.

<sup>515</sup> Bkz. Nureddin Sabuni, *Maturidiyye Akaidi*, çev. ve nşr.: Bekir Topaloğlu, Dimaşk 1979., ss.149-151.

Mevlânâ kaderin hükümlerinin rıza ve tevekkülle karşılanması gereğini “Çekinmek, insanı kaderin hükümlerinden kurtaramaz.”<sup>516</sup> şeklinde ifade ettikten sonra kaderden kaçmak yerine, tevekkül etmeye çağırır. “Kaderden çekinmekte pişmanlık ve kötülük vardır, yürü, tevekkül et ki; tevekkül, hepsinden iyidir. Ey kötü hiddetli adam! Kaza ile pençeleşme ki, kaza da seninle kavgaya tutuşmasın. Tan yerini ağartan Allah’dan bir zarar gelmemesi için, kulun Hakk hükmüne karşı ölü gibi olması lazımdır.”<sup>517</sup> diyerek bu hususu dile getirir.

Mevlânâ bu hususta bildiğinin de fayda etmeyeceğini şöyle ifade eder;

“Eğer kaza gözümü ve aklımı kapatmazsa ben tuzağı havada da görürüm. Fakat kaza gelince bilgi, uykuya dalar, ay kararır, gün tutulur.”<sup>518</sup>

Mevlânâ’ya göre alemin zerrelere birbirine girse de Allah’ın kaza ve kadere karşı gelemes. Çünkü yeryüzü gökten nasıl kaçabilir, kendini gökten nasıl gizleyebilir, nerde sipere girip gizlenebilir. Bütün yeryüzü, Eyüp (a.s) gibi gökyüzüne teslim olmuştur. ‘Ben bir esirim; ne dilerse yağdır.’ demektedir. İnsanoğlu da yeryüzünün bir cüz’üdür. Yeryüzü gibi Allah’ın buyruğuna , kaza ve kaderine karşı gelmemelidir.<sup>519</sup>

Mevlânâ’ya göre, halkın arasında herkesin Allah’a olan tevekkülü aynı olamaz. Mevlânâ, kader tevekkül ilişkisini de ariflerin halinden örnek vererek, herkesin bu hale kavuşamayacağını şöyle ifade eder; “Geceleyin zindandakilerin zindandan haberi yoktur, sultana mensup davetliler, geceleyin davetten haberdar değildirler. Ne gam var, ne kar, ne zarar düşüncesi. Ne bu filan kadının hayali, ne o

<sup>516</sup> *Mesnevî*, c. I, b. 908.

<sup>517</sup> *Mesnevî*, c. I, b. 909-911; Kenan Rıfai, *Şerhli Mesnevî-i Şerif*, s. 152.

<sup>518</sup> *Mesnevî*, c. I, b. 1231-32; Kenan Rıfai, a.g.e, s. 205.

<sup>519</sup> *Mesnevî*, c. III, b. 447-454.

filan erkeğin kuruntusu. Arifin hali, uyanıkken de budur, Allah “Onlar uykudadırlar” dedi, bunu inkar etme! Onlar gece gündüz dünya ahvalinden uykudadırlar; Rabb’in elinde evirip çevirdiği kalem gibidirler. Yazı esnasında eli görünmeyen kimse, kalemin hareketini kalemden sanır. Allah, ârifin bu halinden halka pek az bir miktarını gösterdi; halkı ise, hissî bir uyku kapladı. (yani gaflete dalıp ârifi anlamadılar).”<sup>520</sup>

Yanlış kader anlayışının toplumdaki yansımasından oldukça rahatsızlık duyan Mehmet Akif de bu düşüncelerini aşağıdaki dizelerde şöyle ifade etmektedir;

“Kadermiş” Öyle mi? Haşa bu söz değil doğru  
belanı istedin Allah da verdi.... Doğrusu bu!  
Talep nasılsa tabi neticede öyle çıkar,  
Meşîyyetin sana zulmetmek ihtimali mi var?  
‘Çalış’ dedikçe şeriat, çalışmadın durdun.  
Onun hesabına bir çok hurafe uydurdun!  
Sonunda bir de tevekkül sokuşturup araya,  
Zavallı dinî onunla çevirdin maskaraya!”<sup>521</sup>

“Görür de halini insan, fakat bu derbederin,  
Nasıl günahına girmez tevekkülün, kaderin;  
Sarılmadan en ufak bir işinde esbaba,  
Muvaffakiyet imkan bulur musun acaba?  
Hamakatin aşıyor hadd-i i’tidali, yeter!  
Ekilmeden biçilen tarla nerde var? Göster!

<sup>520</sup> *Mesnevî*, c. I, b. 390-395.

<sup>521</sup> Mehmet Akif Ersoy, *Safahat*, haz. Faruk Huyugüzel ve ark., İstanbul 1994, s. 949.

‘Kader’ , senin dediğin yolda şer’a bühtandır,  
 tevekkülün hele, hüsrân içinde hüsrandır.  
 Kader feraiz-i imana dahil.... Amenna....  
 Fakat yok onda senin sapmış olduğun ma’na.  
 Kader şeriatı mevcut olup da meydanda,  
 Zuhura gelmesidir mümkünatın a’yanda.”<sup>522</sup>

Mevlânâ’ya göre insanın, önündeki imkanları iyi kullanarak hayatını insanca ve güzelce yaşamaya çalışması en akıllıca iştir. Evet, kaderimiz Allah tarafından belirlenmekte, fakat bizce bilinmemektir. Bu arada bize akıl ve irade gücü verilmiştir. Kaderimizin nasıl olduğunu bilmediğimiz için, aklımızı ve irademizi kullanarak hayatımıza yön vermekle yükümlüyük.

Elimizden gelen maddî manevî herşeyi yaptıktan, her tedbire başvurduktan sonra, sonuç istediğimiz gibi çıkmazsa, işte o zaman, “Ne yapayım kaderim buymuş!” diyebiliriz. Böyle hareket etmek, pratik bakımdan kendini yiyip bitirmekten, isyan ve şikayet etmekten daha iyidir. Aksi halde insanın ruh sağlığı bozulur, huysuz, gayr-i memnun, şikayetçi bir tip olup çıkar.

Kadere inanmak, tevekkülle birleştğinde tembellik ve pasiflik demek değildir. Tam aksine, başarısızlıklar ve felaketler karşısında sığınılacak bir limandır. Paniğe kapılmayı, hayattan kopmayı önleyen bir duygudur.<sup>523</sup>

Bizim amacımız burada kader konusunu detaylarıyla ele almak değildir. Kader başlı başına ele alınması gereken bir konudur. Ancak biz günümüzde yanlış anlaşılan tevekkül-kader ilişkisini Mevlânâ’nın anlatımıyla açıklığa kavuşturmaya çalıştık. Mevlânâ’ya göre insana düşen, alemdeki bin bir kötülük karşısında pes

<sup>522</sup> Ersoy, a.g.e, s. 496.

<sup>523</sup> Mehmet Demirci, *Mevlânâ’dan Düşünceler*, Akademi Kitapevi, İzmir 1997, s. 92.

etmek, “Bu benim kaderimdir” demek değil, kötülöklere karşı mücadele, mücadele etmektir. Hak Teâlâ, diyor Mevlânâ, bedenimize sıcığı, soğığı, acı ve sıkıntıyı vermiştir. Korkuyu, açlığı, mal ve beden noksanlığını vermiştir. Bütün bunlar can nakdinin zahir olması içindir.”<sup>524</sup> Mevlânâ bunu şöyle ifade eder;

“Hakikatte her düşman, senin ilacıdır...sana kimyadır, seni faydalandırır, gönlünü alır senin ! bu yüzden peygamberler ayetlere, zahmetlere uğradılar..onların çektikleri meşakkat,bütün cihan halkın çektiğı meşakkatten daha üstündü, daha artıkdı!”<sup>525</sup>

## 10. Tevekkül ve İrade Hürriyeti

İnsanın bir seçme hürriyetine sahip olup olmadığı sorusu hem felsefenin, hem de şümüllü bir seviyede dinî tefekkürün en eski ve en çetin meselesi olmuştur. Özellikle, herşeyi bilen, herşeyi tespit ve tayin etmiş olan ve herşeyi bizzat yaratan bir uluhiyet fikrini merkez edinen dinlerde, çözüm konusu çok daha ağırlı biçimde kendisini hissetmiştir. Denilebilir ki bu mesele İslam fikir tarihinin de ilk büyük meselesi olmuştur.<sup>526</sup>

Kur’ân’da işaret buyurulduğı gibi, insanların çoğunda şöyle bir huy vardır: İnsan, başarılarının, gerçekleştiğı iyiliklerin kaynağını kendisinde bulur; ama başarısızlıklarına, kötölüklerine pek sahip çıkmaz. Onları birilerine, bir yerlere yüklemek ister; kör talihtir, dehr’dir. (zamandır), felektir, cinler ve şeytanlardır, yahut cinlerin ve şeytanların görevlerini yüklemiş kişiler ve topluluklardır, hep kötölükleri, felaketleri, belaları, musibetleri getiren. Bu fertler için olduğı kadar

<sup>524</sup> Aydın, *İslam Felsefesi Yazıları*, s. 104

<sup>525</sup> *Mesnevî* c. IV, b. 94-100.

<sup>526</sup> Aydın, *a.g.e.*, s. 95.

toplumlar içinde böyledir.<sup>527</sup> İslam dünyasında özellikle Hz. Peygamberin vefatından sonra, Mekke'den, Medine'ye hicret ederek dünyanın gidişini değiştiren insanların torunları ve takipçileri, kurtuluşu mücadelede, mücahededede değil, başkalarını suçlamada, mehdilerin gelmesini beklemekte buldular.<sup>528</sup>

Bütün sufi mütefekkirlerde olduğu gibi, Mevlânâ da hiçbir zaman İlahî irade mukabilinde insan hürriyeti sorununa yaklaşmaz. Bu konuda Mevlânâ'nın dili bütün toplum kesimlerine seslenen bir üslup taşıdığı için çoğunlukla belli bir düzeyde, yeri geldiği zaman insan hürriyeti konusuna değinir. Sorun, kelam kitaplarında sistematik bir mesele olarak ele alındığı gibi alınmaz, ama yoğun bir şekilde değinilir. Fakat cebir ve ihtiyar sorunu insan var olduğu sürece, insan zihnini meşgul etmeye devam edecek, seçkin entellektüel tartışma ortamlarının koyulaşmasına hizmet edecektir. Mevlânâ, her aydın gibi içinde yaşadığı toplumun ve çağın sorunlarına değişik üsluplarla çözüm getirdiği gibi, “cebir ve ihtiyar” meselesinde muhayyel bir takım şahsiyetleri konuşturarak çözüm üzerinde bulunmuştur.<sup>529</sup>

Tasavvufî düşüncelerde özgürlükten maksat, nefsin heva, dünya ve onun lezzetlerinden bağımsızlaştırmasıdır. Hürriyet kulluk manasından bağımsız değildir. Bu manada hürriyet, arifin masivadan kurtulmasıdır.<sup>530</sup> Genelde tasavvufçular, mutlak hürriyet anlamına gelen “irade hürriyeti” mefhumunu kullanmayı tercih etmişlerdir.<sup>531</sup> Bu geleneğe uyarak, Mevlânâ da “irade hürriyeti” tabirini kullanmayı

---

<sup>527</sup> Aynı eser, s. 96.

<sup>528</sup> Aynı eser, s. 96.

<sup>529</sup> Ramazan Altıntaş, “Mevlânâ ‘da İrade hürriyeti”, CÜFİD, c.VIII/ 2, s. 1-15, Aralık, Sivas 2004, s. 2.

<sup>530</sup> Ahmet Mahmut Suphi, *el-Felsefetü'l-Ahlakiyye fi'l-Fikri'l-İslami*, Daru'l- Maarif, Kahire, 1983, s.237.

<sup>531</sup> Ahmet Mahmut Suphi, *a.g.e*, s. 241.

tercih eder ve *Mesnevî*'de irade hürriyetini, ibadetin tuzu olarak değerlendirir. Mevlânâ “Dilediğini yapmak kudreti, ibadetin tuzudur, lezzetidir, yoksa bu gökyüzünde ‘ihtiyarsız’ dönüp durmada. Fakat düşünüşünden dolayı ne bir sevaba girer, ne bir günaha. Çünkü hesap vakti, sevap da ihtiyari olarak yapılan işe verilir, azap da! Zaten bütün alem Allah’ı tespih eder...fakat bu zoraki tesbihten, bir sevap elde edilemez.”<sup>532</sup> diyerek ibadetle hürriyet arasındaki ilişkiyi belirtir. Buradan da anlaşılacağı üzere sevap, irade ile yapılan amele verilir.

Son mısralarda ifade edildiği gibi, insanın dışındaki bütün varlıklar yaptığı eylemlerde zorunludur. Onlar için irade hürriyeti diye bir şey söz konusu değil iken, asıl hürriyet insan içindir. İnsan eylemlerinden sorumlu olabilmesi için de, özgür irade hakkına sahip olması gerekir. Mevlânâ bunu başka bir beyitte “O çalışmada, dua da hizmet miktarıdır...”insan, ancak çalıştığını elde eder!”<sup>533</sup> şeklinde ifade eder.

Mevlânâ’ya göre insanın eylemlerinde zorunlu (cebir) olduğunu, ilk olarak savunan, şeytan; insanın eylemlerinde özgür (ihtiyar) olduğunu, ilk olarak savunan da Hz. Adem peygamberdir. Çünkü, iradeyi yok sayarak, suçunu kadere yükleyen ilk varlık şeytan; insanın yaptığı işten sorumlu olduğunu kabul eden ilk insanlar da, Hz. Adem ve Havva’dır. Hz. Adem ve eşi, şeytanın hilesine aldanarak kendilerine yasaklanan meyveyi yedikten sonra; “Ey Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz.”<sup>534</sup> Ayetinde belirtildiği gibi hür iradeleriyle yanıldıklarını itiraf etmişler, kulluk muhasebesinden kaçınmayarak, tövbe ile Hakk’ın rahmetine sığınmışlardır. Şeytan ise; itaatsizliğinin

---

<sup>532</sup> *Mesnevî*, c. III, b. 3287-88.

<sup>533</sup> *Mesnevî*, c. IV, b. 2912.

<sup>534</sup> Araf, 7/230.

sonucunda yaptıklarının mesuliyetini yüklenmemiş, suçu ilahi iradeye bağlamış, günahını üstlenmemiş, üstelik edebe sığmayan bir üslubla Allah'ı suçlamış, bunun sonucunda da, ebediyyen lanetlenmeyi hak etmiştir.

Mevlânâ, *Mesnevi*'sinde bu olayı şöyle dile getirmiştir;

“Ey yüzü nurlu çocuk! “Rabbimiz, biz nefsimize zulmettik!”<sup>535</sup> demeyi babandan öğren. O, ne bahaneler buldu, ne hileye karıştı, ne de merk/düzen bayrağını yüceltti. Fakat iblis bahse girişti, benzin kırmızı, beni sen sararttın. Renk senin verdiğin renktedir...beni boyayan sensin; suçumun da aslı sensin, uğradığım afetin, dalgınlığımın da , dedi! Kendine gel de “Rabbi bima ağveteyni” yi<sup>536</sup> oku...oku da cebrî olma, ters bir kumaş dokumaya kalkışma.<sup>537</sup>

Mevlânâ'nın irade hürriyeti konusunda Mu'tezile ve Cebrîyyeyi eleştirdiği görülmektedir. İslam dünyasında uzun tartışmalara sebep olan söz konusu mezheplerin görüşlerini eleştiren Mevlânâ, bu konudaki tercihini de Ehl-i Sünnetten yana kullanmaktadır.<sup>538</sup> Mevlânâ bu görüşünü *Mesnevî*'nin bir bölümünde, bir Müslüman ile bir Mecusi arasında geçen uzun bir tartışma hikaye edilmektedir. Tartışmanın konusu özellikle şöyledir;

Müslüman, Mecusiye İslamı kabul etmeye çağırır. Mecusi de “Allah isterse olurum” diye cevap verir. Müslüman Mecusi'nin bu ifadeyle neyi kastettiğini sezer ve ona “Elbette Allah senin iman etmeni ister, fakat senin nefs-i emmaren, çirkin şeytanın küfre, ateşe tapmaya çeker.” Diye cevap verir. Bu sefer de Mecusi nefs-i emmare ile şeytanın istediği bir yana, Allah'ın dilemesini öteki yana kor ve

<sup>535</sup> Araf, 7/230.

<sup>536</sup> “(Şeytan): öyle ise dedi: Beni azdırmana karşılık yemin ederim ki ben de onları saptırmak için herhalde senin doğru yoluna oturacağım dedi. Araf, 7/16,. ayrıca bkz. Hicr, 157 /39.

<sup>537</sup> *Mesnevî*, c. IV, b. 1389-93.

<sup>538</sup> Arpaguş, *Mevlânâ ve İslam*, s. 182.

birincilerinden daha kuvvetli olduklarını söyleyerek şunu ilave eder: “Allah benim Müslüman olmamı istiyormuş; istediği olmadıkça neye yarar. “Nefs ve şeytan, kendi dilediğini yürüttükten sonra, Allah’ın inayeti paramparça oldu demektir.” Kur’ân’ın ruhunu kafasına sindirmiş olan Müslüman, Mecusiye ikna etmek için biri psikolojik, öteki ise kelami olmak üzere ikili bir bakış tarzıyla meseleye yaklaşır ve şöyle der: “Şüphesiz bir seçme (ihtiyar) kudretine sahibiz; ihtiyarımız vardır; apaçık olan bu duyguyu inkar edemezsiniz. Zulümde de, ihtiyarımız vardır, sitemde de...İhtiyar ve dileme nefiste olur. Arzu edilen bir şeyin zuhuru, nefsi harekete getirir. İblis sana arzu ettiğin şeyi gösterince, uyumakta olan ihtiyar kudreti uyanır ve oraya doğru hareket eder. Diğer yandan, melekler de gönlüne iyi şeyler dilemeyi getirir. Bu suretle, kötülüğe direnme ve hayrı seçme meydana gelir. Hür irade, ibadetin tadı tuzudur. İman da irade olur küfür de. ‘Sen istemedikçe kafir olmazsın, istemeyerek imansızlık, tenakuzdur.’”<sup>539</sup>

Hikayenin bundan sonraki bölümünde Mevlânâ, Cebri’nin tutumu ile onun tam karşısında yer alan “kaderi inkar eden”in tutumunu mukayese eder. Fakat Cebri’nin tutumu çok daha kötüdür. Çünkü o, herşeyden önce, kendi şuur halini, psikolojik bir deneyimle, şuurun mutalarını (verilerini) inkar etmektedir. O böyle yapmakla, kendi aklınca, Allah’ın “Kadir-i Mutlak” vasfını korumak istemekte, Mevlânâ’nın ifadesiyle; “İlahî varlıktan acz ihtimalini gidermeye kalkışmaktadır.” Meseleye bu şekilde bakmak, irade hürriyeti konusunu kelami bir problem olarak karşımıza çıkarıyor. Şöyle ki, Cebri, Allah’ın ilim, irade ve kudret sıfatlarını kurtarmak için –pek tabi kendi aklınca- insanı feda ediyor; çünkü ihtiyar kudreti olmayan bir varlık, insan değildir.

<sup>539</sup> *Mesnevî*, c. V, b. 2912 vd.; Aydın, *İslam Felsefesi Yazıları*, s. 98-99.

Kaderi inkar eden ise, insanı kurtarmak için söz konusu İlahî sıfatları kısmen veya tamamen feda etme yolunu seçiyor. Biri aczi gidermeye çalışırken, diyor Mevlânâ, Allah'ı (haşa) ahmak ediyor; öteki ise, meydanı insana bırakmakla Allah'ın bilmediği irade ve kudretiyle tasarrufta bulunmadığı bir sahanın olduğuna inanıyor. Yani Allah'ı (haşa) cahil yerine koyuyor.<sup>540</sup>

Eğer Cebrî'nin tutumu doğru olsaydı, Allah'ın Kitabı'nda yer alan emirlerin, nehiylerin, mükafat ve ceza ile ilgili ayetlerin hiçbir manası kalmazdı. “Mermer taş kim emir verir?” diye soruyor Mevlânâ, “..taşa, toprağa emirler veren bir insan görsen, ne dersin; o insanın ahmak olduğunu düşünmez misin? İşte kulun seçme kudretini inkar eden Cebrî, Allah'ı bu minval üzere düşünmüş oluyor. Mevlânâ'ya göre, dayak yiyen bir deve bile, Cebrî'den daha akıllı davranır. Onda iç-duygu olmalı ki dayak yediğinde, değneğe değil de sahibine öfkelenir.”<sup>541</sup>

Mevlânâ, insanın özgürlüğünü savunma noktasında daha çok psikolojik örnekler sunar. Allah'a karşı pişmanlık ve utanma duygusu taşıma ve bu sebeple de tövbe ile O'na tekrar yönelme gibi tavırları, insanının eylemlerinde hür olduğuna en büyük delil olarak gösterir.<sup>542</sup> Şu ifadelerinde insanın eylemlerinde hür olmadığını en büyük iddia eden Cebrî zihniyete karşı insan hürriyetini savunur;

“Sen beytin tefsirini Kur'ân'dan oku, Allah “Attığın zaman sen atmadın” dedi. Biz bir ok atarsak, atış bizden değildir, biz yayız, o yayla ok atan, Allah'dır. Bu “Cebir” değildir, cebbarlığın manasıdır. Cebbarlığı anışta ancak Allah'a tazarru ve niyaz içindir. Bizim figanımız muztar ve kudretsiz olduğumuzun delilidir. Yaptığımızdan utanmamız da, elimizde ihtiyar olduğuna delildir. Yapıp yapmamakta

---

<sup>540</sup> Aynı eser, s. 99.

<sup>541</sup> Aynı eser s. 100.

<sup>542</sup> Ramazan Altıntaş, “Mevlânâ'da İrade Hürriyeti”, s. 5.

ihtiyarımız varsa utanma ne? Bu açıklama, bu utanış, teeddüp ne? Hocaların şakirtleri terbiye etmesi niçin; fikir neden tedbirlerden tedbirlere dönüyor? Hangi işe meylin varsa, o işle kendi kudretini apaçık görür olursun; hangi işe meylin ve isteğin yoksa... bu Allahdan'dır diye kendini Cebrî yaparsın!”<sup>543</sup>

Yukarıda Mevlânâ'nın da belirttiği gibi; eğer insanda ihtiyar olmasaydı, yaptığımız kötü işten dolayı utanır mıydık, nefsimizi levm eder miydik? Pişmanlık duyup tövbe eder miydik? Hoca öğrencisini niçin azarlasın, eğer öğrenci yaptığından başkasını yapmaya, olduğundan başka türlü olmaya kadir değil ise? Eğer onun başka türlü de davranabileceğine inanmamış olsaydık, başkasını kınamanın, ayıplamanın hiç manası olmazdı.<sup>544</sup> Burada Mevlânâ; insanın aczini, İlahi iradeye; pişmanlığını ise cüz'î iradenin varlığına delil göstermektedir.

Mevlânâ'nın bu sözlerin de anlaşılacağı gibi, günah işlemek, tevbe etmek, insanın özgür olduğunun gösteren alametlerdir.

Mevlânâ'nın işaret ettiği gibi, insan için mutlak bir hürriyet söz konusu olmamakla beraber, insan ancak izafî bir hürriyete sahiptir. Bunun aksine, sınırsız bir hürriyetin varlığını kabul etmek, varlık konularıyla çatıştığı gibi, hürriyeti de boğar. Önemli olan, dilediğimizi yapmakta serbest olduğumuz değil, dileğimizi dilemekte serbest olup olmadığımızdır.<sup>545</sup>

Mevlânâ bu konuyu açıklığa kavuşturmak için Kur'an'ın Hz. Adem kıssasını tekrar okumamızı tavsiye eder. Bu konuda şunları söyler;

---

<sup>543</sup> *Mesnevî*, c. I, b. 615-36.

<sup>544</sup> Aydın, a.g.e, s. 99.

<sup>545</sup> Yaşar Nuri Öztürk, *Kur'ân ve Sünnete Göre Tasavvuf*, Yeni Boyut Yay. İstanbul, 1998, s. 83.

“Kendine gel de “Rabbi bimâ ağveteyni” yi (Rabbim, Beni Sen yoldan çıkardın)”<sup>546</sup> ayetini oku, oku da cebrî olma, ters bir kumaş dokumaya kalkışma! Cebir ağacına ne vakte dek sıçrayıp çıkacak, ihtiyarını bir yana bırakacaksın? İblis ve soyu sopu gibi Allah ile savaşa, mübahasedesin...eteklerini çekmekte isyana öyle koşar, gidersin...bu kadar boşlukla, bunca istek de cebr olurmuymuş hiç? O kadar istekle kim kötülüğe gider...böyle oynaya oynaya, kim sapıklığa koşar?”<sup>547</sup>

Mevlânâ insanda özgür iradenin varlığını, gündelik hayatta verdiği örneklerle kanıtlamaya devam eder: “Bir sanatı seçmiş, kendine iş edinmişsin. Bu bir ihtiyarım var, bir düşüncem var demektir. Yoksa ey iş eri, neden sanatlar arasında o sanatı seçtin? Ama nefis ve heva ve heves nöbeti geldi miydi, sana yirmi er kuvveti gelir. Dostun senin bir küçük menfaatine mani olsa, hemen savaş ihtiyarına sahip olur, onunla cenge kalkışırsın. Fakat nimetlere şükür etme nöbeti geldi mi ihtiyarın yoktur, taştan da aşağı bir hal alırsın. Nihayet cehennem de seni yakıyorum ama hoş gör, beni mazur tut diye, özür getirir.”<sup>548</sup>günah işleyeni yakar.

Mevlânâ’ya göre, irade hürriyeti konusunda eğer cebr esas ise; âlemdeki herşeyde cebr olmalıdır. Hatta cehennem de, o cebr ile günah işleyeni yakar.

Mevlânâ cebir ile ihtiyar arasındaki farkı ortaya koymak için yaptığı açıklamalarda titreyen el örneğini verir. Hastalıktan dolayı titreyen elle, insanın kendi iradesiyle titrettiği elin arasında görünüşte hiçbir fark yoktur. İki hareketi de aslen yaratan Allah’tır.<sup>549</sup> “İhtiyarınla el oynatmandan pişman olabilirsiniz; fakat

---

<sup>546</sup> Araf, 7/16; el-Hicr, 15/39.

<sup>547</sup> *Mesnevî* c. IV, b. 1393-97.

<sup>548</sup> *Mesnevî*, c. V, b. 3069-74.

<sup>549</sup> *Mesnevî*, c. I, b. 1496-8.

titreme illetine müptela bir adamın pişman olduğunu ne vakit gördün?”<sup>550</sup> diyerek insanın ihtiyarına işarete bulunur. İrade dışı titreyen elde pişmanlık, dolayısıyla sorumluluk ve ceza yoktur.

Yine Hz.Mevlânâ “İki iş arasında tereddüde düşeriz. İhtiyar (seçme hakkı) olmasaydı, bu tereddüt nasıl olurdu? İki eli ve ayağı bağlı kimse: ‘Bu işi yapsam, o işi mi? der mi?’<sup>551</sup> sözleriyle tereddüdün yani, kararsızlığın seçme hakkına, hür iradeye bağlı olduğunu belirtir ve her işi kadere bağlayarak sorumluluktan kaçanları ikaz eder.<sup>552</sup>

Bu ifadeleriyle Mevlânâ, Ehl-i sünnet alimleri tarafından kabul gören, insanda iki iradenin varlığını kabul eder. Bunlardan birisi, insanın iradesi dışında olan zorunlu iradedir. Buna örnek felçli kimsenin elidir. İkincisi ise, ihtiyarî özgür iradedir. İnsanın, kendi iradesiyle elini hareket ettirmesi buna örnektir. Bunlardan ilki, hastalığın yol açtığı cetrî durumdur ki, insanın bunda bir sorumluluğu yoktur. İkincisi ise, insanın sorumluluğunda cereyan eden ihtiyarî halin bir sonucudur.<sup>553</sup>

Mevlânâ, sorumluluk yüklenmekten kaçınarak, ‘önceden takdir edilmiş’ düşüncesine sığınan zihniyete karşı, insanın sorumluluk yüklenebilmesi için insanın eylemlerinde özgür olması gerektiğini ifade ederek, peygamberlerin diliyle cetrîlere şu şekilde cevap verir.<sup>554</sup>

“Peygamberler dediler ki: “Evet... Allah, çekinip kurtulmaya imkan bulunmayan sıfatlar yaratmıştır. Fakat arızî sıfatlar da yarattı ki, onları terk etmek

---

<sup>550</sup> *Mesnevî*, c.I, b. 1499.

<sup>551</sup> *Mesnevî*, c.VI, b. 413-414.

<sup>552</sup> Emine Yeniterzi; “*Mevlânâ’nın Kader ve İrade Hakkındaki Düşünceleri*”, Seçkin Bir Peygamber Varisi Mevlânâ, Rehber Yayınları, İzmir 2008, s.10.

<sup>553</sup> Ebu’l Hasen Eş’ari, *Kitabu’l-Lum’a*, Matbaatü’l-Katolikiyye, Beyrut 1952, s.41.

<sup>554</sup> Ramazan Altıntaş, “*Mevlânâ’da İrade Hürriyeti*”, s. 7.

mümkündür; herkesin nefretini kazanan kişi, o sıfatları terk eder, huylarından vazgeçerse, herkesin sevgisini kazanır, herkes ondan razı olur. Taşa, altın ol demek beyhudedir, ama bakıra altın ol dersin yeri var; bakır pekala altın olabilir. Kuma toprak ol dersin acizdir, toprak olamaz fakat toprağa balçık ol dersin bu söz yerindedir, toprak balçık olabilir.”<sup>555</sup>

Mevlânâ’nın ifadelerinde geçen bu diyalogdan anladığımız kadarı ile, insanın özgürlüğünü savunan peygamberler, her bir varlığın ve huyların, değişimi kabul etmeyeceğini ama insanda var olan hastalıkların tedaviyi kabul edebileceğini dile getirmişlerdir. İman ve küfür meselesi de buna benzer. İnsan, inanç sisteminde mazeret üretmemelidir. Allah, yaratılışın mayasına, inanç seçimi ve kabiliyet özelliği koymuş; insana, yeteneğini geliştirerek doğruyu her zaman yakalama imkanı ve fırsatını vermiştir.<sup>556</sup>

Mevlânâ ihtiyarı terk ederek cebre düşmenin tutarsızlığını, hırsız ve bekçi örneği ile ortaya koymaktadır. Hikayedeki hırsız, yaptığı hırsızlığın İlahî takdir gereği olduğunu ileri sürer. Mevlânâ da, bir insanın bile buna inanmayacağını söyleyerek şu sözlerle, bu tutarsızlığı ifade eder:

“Birisi bir dükkandan bir turp çalsa da o akıllı kişi, bu Allah takdiri dese, başına iki üç yumruk vurur ‘ bu da Allah takdiri’ dersin, koy o turpu yerine! A herzevekil, bir turp hususunda bakkal bile, bu zulmü kabul etmiyor da, sen buna nasıl güveniyor, ejderhanın çevresinde dönüp dolaşıyorsun?”<sup>557</sup>

Mevlânâ, yine aynı hususu başka bir hikayede, bahçeye giren bir hırsızın çaldığı hurmaları Allah’ın kendisine ihsanı olduğunu ve bağ sahibinin bunu

<sup>555</sup> *Mesnevî*, c. III, b. 2909-12.

<sup>556</sup> Ramazan Altıntaş, *a.g.m.*, s. 7.

<sup>557</sup> *Mesnevî* c. V, b. 3059-63; Ankaravi, *Ankaravî Şerhi*, c.V, s. 661.

kıskanmaması gerektiğini söyler.<sup>558</sup> Bu üzerine bahçe sahibi de, hırsız bir ağaca bağlayıp, dövmeye başlar. Hırsızın veryansınları karşısında, ‘Allah’ın kulu, başka bir kulu Allah’ın sopasıyla güzelce dövüyor’ savunmasını yapar.<sup>559</sup> ‘Sopa da Allah’ın, arka da, yan da. Ben, ancak O’nun kulu ve buyruğunun aletiyim’ der. Bunun üzerine hırsız ‘cebirden tövbe ettim, ihtiyar vardır, vardır, var’ der.’<sup>560</sup>

Mevlânâ bu örneklerle, yaptıkları her işin sorumluluğunu kaza ve kadere yüklemeye çalışanları eleştirmekte, herkesin ektiğini biçtiğini, içkiyi içenin sarhoş olduğunu, çalışanın ücretinin yine çalışana verildiğini belirterek; sorumluluğu da insan olmanın gereklerinden biri olarak görür. İnsan cüz’i iradesiyle yaptıklarından hem sorumlu, hem de hürdür.

Yani her insan, cüz’i iradesiyle, kendine sunulan nimetleri gerektiği gibi kullanarak, aynı zamanda Cenab-ı Hakk’a ve topluma hesap vermeyi kabul ederek, kamil insan olmayı ya da akıl, ilim ve din nimetlerini reddederek canlıların en aşağı mertebesinde kalmayı kendisi seçer.<sup>561</sup>

Mevlânâ hiçbir zaman, inanç konularında Allah’ın takdirini, insanın eylem ve yönelişlerinden bağımsız görmez. Yani Allah’ın küfre razılığı yoktur, ama insan buna rağmen küfrü seçerse, Allah onu da yaratır. Burada Allah’ın kazası, insanın muradıyla örtüşür. Bir nevi Allah’ın bilmesi, insanın eylemlerine tesirde bulunmaz. İnsanın ihtiyarı iradesine bağlı olarak, eğilim ve yönelişleri doğrultusunda; Allah’ın ilmi yaratmak manasında tecelli eder.<sup>562</sup>

---

<sup>558</sup> *Mesnevî* c. V, b. 3076-80.

<sup>559</sup> *Mesnevî* c. V, b. 3081-84.

<sup>560</sup> *Mesnevî* c. V, b. 3085-3086; Ankaravi, *a.g.e.*, c.V, 664-665.

<sup>561</sup> Emine Yeniterzi; “*Mevlânâ’nın Kader ve İrade Hakkındaki Düşünceleri*”, Seçkin Bir Peygamber Varisi Mevlânâ, Rehber Yayınları, İzmir 2008, s.10.

<sup>562</sup> Ramazan Altıntaş, *a.g.m.*, s.11.

Mevlânâ'nın "küfür, Allah'ın takdiriyledir, hükmüyle değil", ifadesinden, insan iradesinden, insan iradesi konusunda re'y okulunun temsilcisi mütekellim Ebu Hanife (ö:80/150) gibi düşündüğünü görmekteyiz. Bu konuda Ebu Hanife el-Fıkhu'l Ekber adlı eserinde; "Allah'ın Levh-i Mahfuz daki yazısı, hüküm olarak değil, vasıf olarak yazılıdır" demektedir. Bu metnin yorumu şöyledir: "Herşey Levh-i Mahfuzda vasıfları ile yazılmıştır: güzel, çirkin, uzun, kısa, küçük, büyük, az, çok, ağır, hafif, soğuk, sıcak, yaş, kuru, evsaf ve ahvale dair yazamadığımız daha neler varsa yazılmıştır. Bir şey yazılırken mücerret netice olarak yazılmış, bunların sebepleri ve vasıfları belirtilmiştir. Mesela, Zeyd mü'min, Ömer de kafir diye yazılmamıştır. Eğer böyle yazılmış olsaydı, birincisinin mü'min, ikinci şahsın da kafir olmaları, onların özgür/ihtiyari iradelerine bağlı kılınmış olmazdı. Bunun için Zeyd'in kendi ihtiyarı/seçimi ile mü'min olacağı belirtilerek cebir ortadan kaldırılmıştır. Kuşkusuz bu yorum insandan irade hürriyetini çekip çıkararak cebrî taraftarlarına bir reddiye anlamı taşır."<sup>563</sup>

İnsan eylemleri konusunda cebir ve ihtiyar konusuyla irtibatta çok önemli bir diğer problem de "kesb" ve "tevekkül" dür. Mevlânâ, sebep-sonuç ilişkisinden arındırılmış bir tevekkül anlayışını mahkum eder.

İnsan, kader değil, kaza cihetiyle ilgilenmelidir. Bu insanın kaza duvarına başını vurması gibi bir şeydir. Çünkü, çaba, çalışma ve gayret gösterme, insanın kudretinin bir parçasıdır. Mevlânâ'ya göre kaza ve kaderle pençeleşmek, mücahede sayılmaz. Çünkü bizi pençeleştiren, savaştıran da kaza ve kaderdir<sup>564</sup>, demek suretiyle insanın sorumluluktan kaçamayacağını dillendirir.<sup>565</sup>

<sup>563</sup> Ramazan Altıntaş, *a.g.m.*, s.11

<sup>564</sup> *Mesnevî*, c. I. b. 1233.

<sup>565</sup> *Mesnevî*, c. I. b. 976.

Mevlânâ olaylara bakışında, ümitsizlik ve kötümserliğe yer yoktur. O “bir kimse, iman ve itaat yolunda yürüyüp de bir an bile ziyan etmişse, kafirim”<sup>566</sup> sözüyle insana umut kapılarını açar. Bu onun ufkunun genişliğin bir alametidir. Hatta o, dünya hayatına kötümser bakanları kınar. Dünyayı, Allah’a karşı ilgisizlik olarak tanımlayarak, ‘kumaş, para, ölçüp tartmak ve kadın dünya değildir, aksine dünya Allah’tan ilgiyi kesmektir’<sup>567</sup>, şeklinde çok güzel bir tasavvur ortaya koyar. Yine o, ‘din-dünya’ ilişkisini, ‘deniz-gemi’ örneğiyle anlatır. Nasıl ki, geminin su üzerinde olması, geminin yürümesine yardımcı oluyorsa, Allah’la ilgiyi kesmemek üzerine kurulu bir dünya anlayışı da dinin ayakta durmasına yardımcı olacaktır.<sup>568</sup>

Mevlânâ, *Mesnevî* adlı eserinde miskinliği mahkum eder ve insanın, toplumsal hayatta, başkalarına muhtaç olmaksızın bizzat çalışarak kendi ayakları üzerinde durması gerektiğine sık sık değinir. Dünyasız yaşanmaz. Ahiret de burada kazanılacaktır. Bu sebeple Mevlânâ, tedbirsiz tevekkül edebiyatı yapan sufilere içeriden eleştiriler yöneltir. Mevlânâ, toplum içerisinde yaşanması gereken rasyonel ahlaktan yanadır. Yoksa, ahlaki ve manevî açıdan olgunlaşmak anında toplumdan koparak, rahipler gibi ıssız dağ başlarında yaşam anlayışına karşıdır.<sup>569</sup> O, *Mesnevî*’de, Allah’a tevekkülü, sebeplere sarılmayı terk etmek manasında yorumlayan ve toplumdan koparak bir dağ eteğine giden dervişin hikayesini anlatır. İnsan iradesini merkeze alan tevekkül anlayışının gerçek İslami anlayış olduğunu ortaya koyucu öykülere yer verir.<sup>570</sup>

---

<sup>566</sup> *Mesnevî*, c. I, b. 977.

<sup>567</sup> Bkz. *Mesnevî*, c. I, b. 983.

<sup>568</sup> Bkz. *Mesnevî*, c. I, b. 985 vd.

<sup>569</sup> Ramazan Altıntaş, “Yazgıcı Ve Özgürlükçü Tevekkül Anlayışının Çalışma Hayatına Etkileri”, Dinî Araştırmalar, Mayıs-Ağustos 2000, C.3, s.134.

<sup>570</sup> Bkz. *Mesnevî*, c. I, b. 2401 vd.

Sonuç olarak Mevlânâ, *Mesnevî* adlı eserinde, insan hürriyeti üzerinde çok uzun anlatımlarla durur. Bu konuyu, kader, cebr ve ihtiyar kavramlarıyla anlatır. Özellikle insandan, irade hürriyetini soyutlayan cebrî (indeterminist) ve sebepleri yaratan soyutlayan materyalist insana çok kızar. İnançlarında dengeli bir insan örneği ortaya koyar. Mevlânâ'ya göre hürriyet, insanı Allah'tan alıkoyan şeylerden uzak durmaktır. İnsanın Allah'a ibadeti arttıkça, hürriyet alanı da genişler.

“Mevlânâ, insanın özgürlüğünü savunmada, hem psikolojik hem de kelamî deliller kullanır. Bu konuda onun kullandığı dil, cahil ve bilgin her seviyede insanın anlayabileceği bir üslûba sahiptir. Mevlânâ'nın insan hürriyeti konusundaki görüşleri, orijinaldir. O, mutlak bir hürriyetten yana değil, nisbi bir hürriyet anlayışından yanadır. İnsan, cüz'i iradesinde hürdür. Dolayısıyla, sorumluluk yüklenecek bir insanın hürriyeti noktasındaki görüşleri, Kur'ân'ın ruhuna uygundur.”<sup>571</sup>

“Hak erinin, yani hakiki bir mü'min'in kötülükler karşısında durumu “uşgar” adı verilen büyük kirpinin, sopa ile dövülürken aldığı durum gibi olmalıdır. Kirpiyi dövdükçe okları daha çok sertleşir, kuvvet kazanır ve irileşir. İşte mü'min de böyle dayanıklı olmalıdır. Mücadelenin her an, her noktada yapılması gerekir. Karanlık, dün de vardı, bu gün de var, yarın da olacaktır”<sup>572</sup>

Mevlânâ'nın irade hürriyeti konusundaki görüşleri, cüz'i iradeyi inkar edip, her fiili Cenab-ı Hakk'a yüklemenin ve sorumluluktan kaçmanın yanlış olduğu, insanın hür iradesiyle iyiyi, doğruyu, güzeli arama yolunda çalışması, elinden gelen gayreti sarf ettikten sonra kadere teslim olması, tevekkül etmesi yönündedir.

<sup>571</sup> Ramazan Altıntaş, *Mevlânâ'da İrade Hürriyeti*, CÜİFD, c.VIII/2, s. 1-15., Aralık, 2004 Sivas., s. 13.

<sup>572</sup> Aydın, *a.g.e.*, s. 104-105.

## B.TEVEKKÜLE ENGEL OLAN UNSURLAR

### 1-BENLİK (NEFS)

Sözlük anlamı olarak ruh, can, kendisi gibi anlamlara gelen<sup>573</sup> “nefs” kelimesi, hem dinî alanda hem de günlük konuşma dilinde birçok kullanımlara sahiptir.<sup>574</sup> Aynı zamanda, Kur’ân-ı Kerim’de üzerinde en çok durulan kavramlardan biridir.<sup>575</sup> Hatta Mevlânâ’ya göre “Bütün Kur’ân, nefislerin pislğini anlatır.”<sup>576</sup>

Tasavvuf ıstılahında ise nefis; his, hayat ve iradeli hareket kuvvetlerini taşıyan, latif buharlı bie cevher olarak tanımlanmıştır.<sup>577</sup> Aynı zamanda bütün mutasavvıflar, insanın kötü yönlerini, bayağı davranışlarını ve fikirlerini yok etmenin en zor süreci olarak, nefisle mücadeleyi görmüşlerdir.<sup>578</sup>

İnsanın bütün hatalarının kökeninde, onu devamlı kötülüklere sevk eden, Allah’a olan güvenini zedeleyen, nefis-i emmare bulunmaktadır. Çünkü insanı inançtan uzaklaştırıp, herşeyi akıl kıstasına vurmaya sevk eden ve onu yanlış akıl yürütmeler yapmaya zorlayan, nefsin itici gücüdür. Zira Cenab-ı Hakk’ın ifadesiyle de, bizatihi nefsin kendisi, kötülüğe sevk edicidir.<sup>579</sup>

Kötülük ve sorunların sebebini dışarıda görüp, kendinde görmeyenlerin gayretlerindeki beyhudeliği, Hz. Mevlânâ, 100.000 yeni doğmuş çocuk öldüren

<sup>573</sup> Bkz. E.E.Calverley, “Nefs” Mad. , İA, c.IX, MEB, İstanbul 1964, s. 178.

<sup>574</sup> Bkz. H.Meryem Toksöz, *Kûtû’l- Kulûb’da Nefs Ve Tekamülü*, (basılmamış yüksek lisans tezi), Ankara 2007, s.17-19.

<sup>575</sup> Bkz. 4/135, 20/15-16, 25/43, 28/48-51.

<sup>576</sup> *Mesnevî*, c. IV, b. 4873.

<sup>577</sup> Ethem Cebecioğlu, “*Seyyid Burhaneddin Muhakkık-ı Tirmizi’nin Bazı Tasavvufî Kavramlara Getirdiği Metaforik Yaklaşımlar*”, AÜİFD, C.XXXVIII, Ankara 1998, s.133.

<sup>578</sup> Bkz. Kuşeyri, *Kuşeyri Risalesi*, ss. 281-5.

<sup>579</sup> Bkz. Yusuf, 12/53.

Firavun'un ahmaklığına benzetir.<sup>580</sup> Mevlânâ, Firavun'un bu çabasının, başına gelecek felaketi engelleyemediğini söyleyerek, bir insanın, onun gibi Kızıldeniz'de boğulmaması için kötü olan kendi içindeki nefsin terbiyeye yönelmesini tavsiye eder. Yani varlığına odaklanmak yerine, problemin kaynağını dışarıda aramanın bu şekilde boş olduğunu ifade eder.<sup>581</sup>

Mevlânâ'ya göre; insanı, Allah'a tevekkül etmekten alıkoyan ve aldatan tehlikelerin başında, kişinin kendi nefsi gelmektedir. Mevlânâ'ya göre nefis, insanın içinde bulunan ve ona kötülüğü emreden cevher olduğundan, şeytandan daha tehlikelidir ve insan çoğunlukla nefsinin aldatıcı yönlendirmelerinden dolayı başını belaya sokmaktadır. Mevlânâ, bu konuda bize şu tavsiyelerde bulunur;

“İçinde, akli olan, cana da düşman, dine de düşman olan, böyle bir düşmanın var. Bir an kertenkele gibi saldırır.. derken hemencecik bir deliğe kaçırır. Gönül de nice delikleri var. Her delikten baş çıkarıp durmada!...Nefis senin iç aleminde yolunu kesmeseydi bu yol kesiciler, sana el atabilirlermiydi? Seni kötü şeylere sevk eden şehvetten, o gizli memur yüzünden gönül, hırsa, tamaha, âfete esir olmuştur. O gizli memur yüzünden hırsız oldun, kendini berbat ettin de nihayet görünen bu memurlar, seni kahretmek için yol buldular. Hadisteki şu güzel öğütü duy: ‘Düşmanlarınızın en kuvvetlisi içinizdedir!’ Bu düşmanın palavrasını dinleme, kaç ondan... çünkü, o da, inatta İblis’e benzer.”<sup>582</sup>

Mevlânâ'ya göre nefis, çeşitli hilelerle, insanın Allah'a olan güvenini zedelemekte ve tevekkülünü engellemektedir. Mevlânâ, nefsi bir sihirbaza

<sup>580</sup> *Mesnevî*, c. II, b. 772-5.

<sup>581</sup> Cebecioğlu, “Hz Mevlânâ'ya Göre Sufilerde Sosyal-Asosyal Denge” Altınoluk Dergisi, Aralık, İstanbul 2007, sayı:262, s.46.

<sup>582</sup> *Mesnevî*, c. III, b. 4055-7; 4063-7.

benzeterek, akılı nasıl yanıltabileceğini, nefsin hilesinin büyüklüğüne aşağıdaki beyitlerle dikkati çekerek şöyle der;

“Ben, nefsimin hilesinden neler gördüm neler... sihriyle akıl ve temyizi bile giderir! Sana yeniden yeniye vaatlerde bulunur da binlerce kere bozar. Ömrün, sana yüzlerce yıl mühlet verse, nefis her gün yeni bir bahane bulur, sana mani olur. Soğuk vaadleri sıcak bir surette söyler. O öyle bir sihirbazdır ki insanı kısıkvrak bağlar.”<sup>583</sup>

“Nefsin her anda bir hilesi var, her hilesinde yüzlerce Firavun, Firavun’a uyanlarla boğulmuş”<sup>584</sup>

“Onun yüz dili vardır, her dilinde yüz lügat, hilesi, rıyası anlatılamaz ki!”<sup>585</sup>

Mevlânâ’ya göre nefis, insanı çeşitli endişelere sevk ederek, onu kulluk vazifesinden alıkoymaya çalışır;

“Yahut da münafıklar gibi; “Çoluğun, çocuğun, nafakasını kazanmaya uğraşıyorum, ne başımı kaşımaya vaktim var, ne din kaydına düşüp ibadet etmeye! Lütfet, bize himmetle, bir anda sonunda biz de velilerden olalım” diye mazeret serdersin. Fakat bu söz de dertten, aşktan değildir. Adeta uyuyan bir adamın bir aralık uyanıp sayıklayarak tekrar uykuya dalmasına benzer. ‘İyalimin rızkını kazanmaktan başka bir şey yapamıyorum. Ne çare? Dişimle, tırnağımla çalışıp çabalıyor, helalinden kazanıyorum’ dersin. Ey sapıklara karışan, ne helali? Senin kanından başka helal göremiyorum.”<sup>586</sup>

Mevlânâ’ya göre, nefsin bu endişesini kullanan şeytan din yoluna girmeye çalışan kişiye o yola girme, eziyetlere düşer, yoksul olursun diye içinden seslenir.

---

<sup>583</sup> *Mesnevî*, c. II, b. 2278-81.

<sup>584</sup> *Mesnevî*, c. I, b. 780.

<sup>585</sup> *Mesnevî*, c. II, b. 2551.

<sup>586</sup> *Mesnevî*, c. II, b. 3067-3072.

İnsan şeytanın bu vesvesesine kanarak, ‘Hele yarın, hele öbür gün, din yoluna girer, koşar, yürürüm... daha önümüzde vakit var’ diyerek kendini kandırır. Çevresinde ölen yakınlarını gördükçe, tekrar din yoluna girmeye niyetlenir. Şeytan tekrar vesvese verir, insan tekrar kanar. Ve bu böyle sürer gider.<sup>587</sup> “Yıllardır bir ses, bir bağırış yüzünden ona kulsun... hırkanı böyle bir karanlığa atmışsın. Şeytanların bağırışlarındaki heybet, halkı kısıkvrak bağlamış, boğazlarını sıkıştır.”<sup>588</sup> Derken halkın çoğunun bu tuzağa düştüğünü ifade etmektedir.

Mevlânâ’ya göre Allah’a güven konusunda nefis insanı çok kolay kandırabilir. İnsanın günahları sözkonusu olduğunda, nefis Allah’ın rahmetini hatırlatarak ona güvenmesi gerektiğini söylerken, elde edemediği bir şey sözkonusu olduğunda Allah yokmuş gibi davranmaya başlar( gamlar içine gömülür). Mevlânâ bunu şöyle anlatır:

‘Allah yargılayıcıdır (esirgeyicidir), merhametlidir’ demesi de aşağılık nefsin hilesinden başka bir şey değildir. Ey elimde ekmeğim yok diye gamdan ölen, Allah merhametliyse ya bu korku ne?”<sup>589</sup>

Mevlânâ’ya göre nefis, Allah’a tevekkül etme adına, insanı, elindekileri de kaybettirecek şekilde bir musibetin altına sokabilir. Mevlânâ, bize bunu, Hz. Peygamber’in bir hastaya nasihatını anlatan diyalogta aktarmaktadır. Hz. Peygamber hastalığından inleyen bir hastanın yanına gider ve ona nasıl bir duada bulunduğunu sorar. Hasta da birgün ahiretin azabına katlanamayacağını düşünerek cezasını bu dünyada çekmeyi istediğini söyler.<sup>590</sup> Hz. Peygamber ‘ Ne yaptın? Sakın bir daha bu

---

<sup>587</sup> *Mesnevî*, c, III, b. 4326-36.

<sup>588</sup> *Mesnevî*, c, III, b. 4336-8.

<sup>589</sup> *Mesnevî*, c. I, b. 3086-7.

<sup>590</sup> *Mesnevî*, c. II, b. 2456-81.

duada bulunma. Kendi kökünü kendin kazıp sökme. Ey zayıf karınca, senin ne takatin var ki böyle bir yüce dağı yüklenmeye kalkışıyorsun!’ dedi. Adam dedi ki : “Sultanım, tövbe ettim. Bir daha böyle bir cürette bulunmam, böyle bir laf etmem.”<sup>591</sup>

Mevlânâ bu örneklerle muhataplarını, Allah’a tevekküle engel olan unsurlardan nefsin hilelerine karşı, muhataplarını uyarmakta, nefsin Allah’a tevekkül etmek adına bile insanı kandırabileceğini belirmekte ve yanlış tevekkül anlayışından kaçınmak konusunda bizleri uyarmaktadır.

## 2. DÜNYA

Dünya arapça bir kelime olup, “yakın olmak” manasına gelen “dünüv” kökünden türemiştir. “En yakın” anlamındaki “edna” kelimesinin müennesidir. Dünya kelimesinin “alçak, kötülük” manasındaki “denâet” kökünden geldiği de söylenmiştir.<sup>592</sup>

Kur’ân-ı Kerim’de bir oyun, bir övünme vasıtası ve bir imtihan yeri olarak anılan dünya<sup>593</sup>, tasavvuf erbabının ana konularından birisidir. Vahdet-i vücuda ulaşan veliler, dünyayı gaflet olarak nitelerler ve onun gerçek olmadığını, izafi bir itibarı olduğunu söylerler. Mevlâna dünyayı taayyünat olarak kabul eder ve bu alem ona göre teklif yeridir, imtihan yeridir. Burada görmek ve anlamak, Allah’ı bu alemde idrak etmek asıldır. Kur’ân-ı Kerim’de ‘Bu dünyada kör olan öbür alemde de

<sup>591</sup> *Mesnevî*, c. II, b. 2481-3.

<sup>592</sup> İbn Manzûr, c.XII, s.454.

<sup>593</sup> Ankebut/64.

kördür'<sup>594</sup> buyuruldu. O halde bu dünyada gözümüzü açmaya, hakikati idrake, bu alemin bir gaflet yeri olduğunu anlamaya mecburuz.'<sup>595</sup>

Dünya sevgisinin yansımaları günümüzde farklı tezahürlerle ortaya çıkmaktadır. Endüstri devrimi sıradan insanların hayatlarında felaket derecesinde bir yersiz yurtsuzluğa yol açtı. Peki sonra ne oldu? Kültürel ve teknolojik dönüşümler yüzyıllardır bel bağladığımız emniyet kaynaklarını kuruttu. Eminet hissimizi devşirdiğimiz kaynakların kurutulması sahte bir maneviyatı getirdi beraberinde, yersiz yurtsuz olma duygusunu telafi edecek ama sahici olmayan bir maneviyat. Bu maneviyatın temel düsturlarını ise daima ilerleme, daha çok üretme ve tüketme, yarışma/rekabetçi olma fikirleri oluşturuyordu. Ruhu sürgün edilmiş insan, kurtuluş doktrinini sanki burda bulmuştu.<sup>596</sup>

Bu hayatı çoğumuz, aynı sloganla yaşıyoruz: “Daha çok! Daha çok!” Alışveriş merkezleri ve süpermarketler olayın zaten farkında. Cingıllarında haykırıyorlar.: “ Alış veriş yap, mutlu ol” Nazenin, hemen kırılabilir hayatlarımızın panzehiri budur işte: Her eşya size mutluluk verir, her eşya ömrünüzü biraz daha uzatır, sizi kırılganlıktan korur. Ve biz çılgınlar gibi koşarız iksirimizi almak için, kimsesizliğimize bir çare bulmak için..<sup>597</sup>

Halbuki insanoğlu aciz, ve ölüm mukadder. Tamahkarlık yaraya merhem olmuyor, o yurtsuzluk duygusu bir türlü peşimizi bırakmıyor. Süpermarketleri var kılan o şey bir türlü iyileşmiyor. Şatolar, malikaneler kar etmiyor. Aldığımız onca

---

<sup>594</sup> İsra 17/72.

<sup>595</sup> Yusuf Ziya İnan, *Mevlânâ Celâleddin-i-i Rumî*, Çağdaş Yay, İstanbul 1978, s. 109.

<sup>596</sup> Kemal Sayar, *Hüzün Hastalığı*, Karakalem Yayınları, Ankara 2005, s.17.

<sup>597</sup> *Aynı eser*, s.18.

eşyaya, biriktirdiğimiz onca servete karşın, hala korunmasız ve hala incinebilir insanlarız.<sup>598</sup>

İşte bu yüzden Mevlânâ *Mesnevî*'sinde eski zahitlerin dünya tanımlamalarında kullandıkları ifadeleri sıkça kullanır. O kimi zaman dünyayı aç köpeklerin başına toplandığı bir leş olarak<sup>599</sup>, kimi zaman da erkekleri cezbetmeye çalışan, kendini süsleyerek çekici kılmaya uğraşan çirkin bir kocakarı olarak<sup>600</sup> görmüştür. Mevlânâ bu tanımlamalarla dünyanın özellikle, insanı Hakk'tan alıkoyan yönlerine dikkatleri çekmiştir.

Mevlânâ'ya göre dünyadaki yaşam ahirete nisbetle, uykuda görülen rüya gibidir. “Aslında, bu dünya bir rüya gibidir. Ey Hakk yolcusu! Rüyada görülen hayalleri gerçek sanıp zanna kapılma, rüyada bir el kesilse, bu korkulacak bir şey değildir! Rüyada bıçak senin başını keserse ne çıkar? Hem başın yerindedir, hem de ömrün uzun olacaktır. Rüyada, bedenini ikiye biçilmiş görsen de, bedenin kesilmemiştir, sapasağlamdır, uyanıp kalkınca hasta bile olmadığını anlarsın. Hülâsa bedenin bir parçasının kesilmesinden, hatta iki yüz parça edilmesinden korkulmaz. Maddesiyle, şekli ve sureti ile var gibi görünen bu dünya için Hz Peygamber Efendimiz; ‘ Uyuyan kişinin gördüğü, bir rüyadır.’ diye buyurdu.<sup>601</sup>

---

<sup>598</sup> *Aynı eser*, s.18.

<sup>599</sup> Schimmel, *Ben Rüzgarım Sen Ateş*, s. 93.

<sup>600</sup> Schimmel, *Ruhum Bir Kadındır*, s. 76.

<sup>601</sup> Peygamber Efendimiz'in sahabelerinden Cabir bin Abdullah (r.a) buyuruyor ki ; “Ben bir gün Peygamber Efendimiz'in yanında idim. Oraya, Resulullah Efendimiz'in huzuruna nur yüzlü biri geldi. “Ey Allah'ın Resulu, dünya nedir? diye sordu. Peygamber Efendimiz (s.a.s): “Uyumuş bir kimsenin rüya görmesidir.” diye cevap verdi. O nur yüzlü kişi; “Dünya ile ahiretin arası ne kadardır?” diye bir soru daha sordu. Resulullah Efendimiz (s.a.s) de : ‘Göz kapayıp açacak zaman kadardır.’ Bu defa o zat: “Dünyada ne kadar kalınır?” dedi. Peygamber Efendimiz de : “Bir kervandan, bir kafilenden ayrılmış bir kişinin ayrılması kadardır.” diye buyurdu. Sonra o nur yüzlü kişi gitti. O gidince

Mevlânâ Mesnevî'sinde dünyayı Allah'tan gafil olmak olarak tanımlamaktadır. Mesnevî' de bu husus “ Dünya nedir? Allah'tan gafil olmaktır. Kumaş, para, ölçüp tartarak ticaret etmek ve kadın; dünya değildir.<sup>602</sup> Suyun gemi içinde olması geminin helakidir. Gemi altındaki su ise gemiye; geminin yürümesine yardımcıdır.”<sup>603</sup> şeklinde geçmektedir.

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Mevlânâ dünyayı, kısıtlılığı, geçiciliği ve izafiliği yönünden bir rüyaya benzeterek; Allah'tan gafil olarak, O'nu unutarak yaşamak şeklinde yorumlamıştır. Mevlânâ'ya göre dünyanın süslerinden olan mal-mülk, para, makam, evlat, tek başına insana zarar veremezler. Bu unsurlar, ancak Allah'tan uzak insanları aldatabilir ve cehenneme sürükleyebilir. Mevlânâ'nın dünya ve içindekileri anlatma konusunda gemi-su örneğini kullanması çok güzel bir açıklama olarak karşımıza çıkmaktadır. Demek ki insan, dünyanın ve içindekileri zinetlerin sevgisini kalbine sokmadan hayatında iyi bir şekilde, Allah yolunda ahireti kazanmak için kullanırsa, zarar görmediği gibi, bu tavrının ve bakış açısının pek çok faydasını görebilir.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki; Mevlânâ dünyayı Yüce Yaratıcıdan gafil olmak şeklinde yorumlamıştır. İnsanın gönlü Rabb'inde gafil olduğunda elinde bulunan dünya nimetleri ona zarar verirken; uyanık bir gönülle aynı nimetlere sahip olduğunda, dünya ve içindekiler onun ahiretini kazanmasına yardımcı birer unsur haline dönüşürler. Nasıl ki, su geminin içine girdiğinde onu batırır, altıdayken ise onu karaya ulaştırırsa, aynı bunun gibi dünya nimetleri insanın kalbinde değil, Allah

---

Resulullah Efendimiz : “Bu soruları soran Cibrail (a.s) idi. Sizi dünyada kanaatkar yaşamak, ahirete rağbet etmek ve bu suretle mü'minleri uyarmak için geldi.” diye buyurdu.

<sup>602</sup> *Mesnevî*, c. I, b.983.

<sup>603</sup> *Mesnevî*, c. I, b.985.

için kullanmak üzere elinin altında bulunursa bir nimet haline dönüşür ve onu cennette güzel yerlere ulaştırır. Yani dünya bize sahip olmamalı, biz ona hükmetmeliyiz.

### 3. KİBİR

Kibir, arapça olarak sözlükte, büyüklük, ululuk, azamet, kendini beğenme, büyüklük taslama, gurur gibi manalara gelmektedir.<sup>604</sup> Kötü ahlaktan biri olan kibir, bir insanın kendisini diğer insanlardan üstün gösterecek hareketler yapması ve sözler sarfetmesidir.<sup>605</sup>

Kur'ân'da tekebbür ve istikbar kelimeleri, kibir anlamında kullanılmıştır.<sup>606</sup> Ve Allah'ın kibirlenenleri sevmediği sıkça vurgulanmıştır. “Kibirlenip insanlardan yüzünü çevirme. Yeryüzünde çalımla yürüme; çünkü Allah kurulup öğünenlerin hiç birini sevmez.”<sup>607</sup> Bu ve bunun dışında bir çok ayette de kibire yer verilmiştir.<sup>608</sup>

Kendisini olduğundan daha yüce göstermeye çalışan kibirli insanların, yürümelerinde, oturmalarında, konuşmalarında daima yapmacıklıklar vardır. Böyle insanlar için en önemli şey başkaları üzerinde nasıl bir izlenim ve tesir bırakacağı konusudur. Zira onlar için imaj, dış görünüş, çok önemlidir. Böyle insanların temel doğruları olmaz, hep başkalarına endeksli yaşarlar ve hayatta kendilerine hep ayrıcalıklı bir yer arar, kıyıda kenarda durur, yürekleri kuşkuyla dolu olup

<sup>604</sup> İbn Manzûr, *Lisan*, c. XII, s.215. , Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 602.

<sup>605</sup> Gazali, *Kimya-yı Saadet*, s. 533-534, Hüseyin Peker, *Din Psikolojisi*, Sönmez Yayınevi, Samsun 1993, s. 59.

<sup>606</sup> Mehmet Canbulat, “Kibir”, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, DİB, Ankara 2006, s. 380.

<sup>607</sup> Lokman 31/18.

<sup>608</sup> Nisa 4/172; Mü'min 40/35; Nahl 16/29.

çevresindekilere düşman gözüyle bakar, bir savunma ve savaş durumu yaşıyorlarmış gibi bir tutum takınırlar.<sup>609</sup>

Mevlânâ'ya göre, tevekküle engel olan unsurların en önemlilerinden biri, insanın mayasında bulunan<sup>610</sup> kibir duygusudur. Ona göre kibirli insanın en önemli özelliği, kendini yeterli görmesi, kendinin kötü özelliklerini bile, sırf kendisine ait oldukları için güzel görmesidir. Çünkü varlık, insanı adamakıllı sarhoş eder, aklını başından alır. Bizden önce gelen yüzbinlerce taifeyi de varlık sarhoşluğu böyle mahvetmiştir.<sup>611</sup> Zaten insana en zor gelen duygu diğer insanlara göre ayrıcalıklı bir varlık olduğu kanısını terk etmektir.<sup>612</sup> Nitekim insan psikolojisinde megalomania<sup>613</sup> hastalığı önemli bir yer tutar.

Mevlânâ bu konuda Hz. Adem ile Şeytan arasındaki ilk ayrışmayı bizlere örnek olarak verir;

“İblis de, neden Adem bana üstün olsun ki deyip, bu yüzden Azazil kesildi. Ben hem hocayım, hem de hoca oğlu. Yüz binlerce hünere kabiliyetim var, her şeyi yapabilirim. Hüner ve marifette kimseden aşağı değilim ki hizmet etmek üzere düşmanın önünde ayak üstü durayım. Ben ateşten doğdum, o balçıktan. Ateşe karşı balçığım ne değeri vardır ki? Ben alemin en ulusu, zamanın ögünülecek kişisiyken o vakit, o neredeydi? dedi.”<sup>614</sup>

<sup>609</sup> Alfred Adler, *İnsan Tabiatını Tanıma*, a.g.e. , ss. 327-43.

<sup>610</sup> Orhan Çaplı, *İnsanın İç Dünyası*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1992, s. 105.

<sup>611</sup> *Mesnevî*, c. V, b. 1921-2.

<sup>612</sup> Mustafa Merter, *Dokuz Yüz Katlı İnsan*, s.103.

<sup>613</sup> **Megalomania:** İnsanın kendine abartılı bir önem, değer, güç, v.b., atfetmesi. Görkemlilik, kuruntu. Bkz., Selçuk Budak, *Psikoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yay., Ankara 2000, s. 501.

<sup>614</sup> *Mesnevî*, c. V, b. 1923-6.

Burada Mevlânâ kendisini Hz. Adem'den üstün gördüğünü ve ondan ayrıcalıklı olduğunu dile getiren iblisi örnek göstererek, ilk kibirlenenin iblis olduğunu bizlere hatırlatmaktadır. Şeytan, yukarıda geçen ifadelerden de anlaşılacağı gibi, üstünlüğü fazilet açısından değil, madde ve unsur açısından değerlendirir. Halbuki, Adem (a.s.)'ın secde edilme şerefi ve meleklerle olan üstünlüğü, yalnızca topraktan olma özelliğinden kaynaklanmıyordu. Onun şereflenmesi, Allah'ın onu kudret elleri ile yaratıp, ruhundan ona üflemesindendir.<sup>615</sup> İşte şeytan bu sırdan gafil olduğu için büyüklenip Allah'ın ermine karşı geldi.<sup>616</sup>

Kibirli insanın duyguları, düşünceleri, ihtirasları, istekleri, kendisi ve kendisine ait olan herşey onun için, herkesten ve herşeyden daha önemlidir. Bu konuda Mevlânâ yine Şeytanın Hz. Adem karşısında kullandığı üstünlük ifadelerini kullanır ve insanı Ademin kulluğuna şu şekilde davet eder;

“....Ben ondan hayırlıyım<sup>617</sup>” sözü, şeytanın sözüdür. Be aşağılık, Adem'in kulluğuyla İblis'in kibrine bak da aradaki farkı gör, Adem'in kulluğunu seç. Yol güneşi olan Hz. Peygamber (s.a.s) bile ‘nefsini aşağılayan kişiye ne mutlu<sup>618</sup>’ dedi! Tuba gölgesini gör de güzelce uyu...O gölgeye baş koy da, serkeşlik etmeden uykuya dal! Nefsi aşağılama gölgesi, güzel bir yatılacak yerdir..O saflaşmaya istidadı olana, hoş bir uyku yeridir. Bu gölgeyi bırakır da benlik tarafına gidersen, çabucak asi olur, azar, yolunu kaybeder gidersin!”<sup>619</sup>

<sup>615</sup> Bu konu Sa'd Suresi 71-75. ayetlerde anlatılmaktadır.

<sup>616</sup> Bursevî, İsmail Hakkı, *Ruhu'l Beyan*, c.III, ss. 138-39; Âlusi, *Ruhu'l Meani*, c.VIII, ss. 88-90.

<sup>617</sup> Araf 12.

<sup>618</sup> Beyhaki, Ebu Bekir Ahmed b. el-Haselin, *Şuab'ül-İman*, Kayseri, Raşit Efendi Kütüphanesi, s.632; Suyuti, , Celaluddin Abdurrahman b. Ebu Bekir, *el-Cami'us-Sağır fî Ehadis'il-Beşir ve'n-Nezir*, Kahire 1373, c.2, s.55; Yardım, *Mesnevî Hadisleri*, (basılmamış doktora tezi), Kayseri 1970.s.117.

<sup>619</sup> *Mesnevî*, c. IV, b. 3342-7.

Hız. Mevlânâ bizlere, üstünlük duygularına bürünmenin ve kendimizi çevremizdeki herkesten daha önemli görmenin, iblisin en önemli özelliği olduğunu hatırlatarak, benlik duygularıyla yolunu kaybedip âsîleşerek şeytana benzemek yerine, Hız. Adem'in kulluğuna bizleri davet etmektedir.

Mevlânâ insanı kibre sürükleyen yolun kılavuzunun, bu işi ilk yapan Şeytan olduğunu söyler. Çünkü insanı kibre hapseden ve mevki tuzağına avlanan, ilk şeytandır.<sup>620</sup> İnsan kibirinin zararlarını görmeye başlayınca, bunun farkına varır ve suçu bu duygunun öncüsü olan şeytanın üstüne atmaya çalışır;

“O ulu yani İblis, önce bu yola diken döşemiştir. Bu yüzden her incinen, lanet şeytana der. Yani bu dert, bana onun hilesinden geldi. Hilede ilk önce ayak olan odur demek ister.”<sup>621</sup>

Mevlânâ her insanın fitratında bulunan bu kibir duygusunun varlığını “İblis’in illeti ‘Ben Adem’den hayırlıyım”<sup>622</sup> demesiydi. Bu hastalık her mahlukta vardır.”<sup>623</sup> şeklinde dile getirirken, insanın kendisinde bu duygunun olduğunu fark etmesinin ve ondan kurtulmaya çalışmasının çok kolay bir şey olmadığını; “Senden bu kendini beğenme defoluncaya kadar gönlünden de çok kan akar, gözünden de!” sözleriyle ifade eder. Gerçekten de bu hastalıktan kurtuluş çok zordur. Zira insanın şuurunun derinliklerine bu duygu iyice yerleşmiştir. İnsanın ilk önce kendini keşfetmesi, çıplak olarak aynanın karşısında durarak, kibrini kendi kendine itiraf edebilmesi lazımdır. Bunu gerçekleştirebilen insan, Allah’ı bilme yolunda önemli bir adım atmış olur. Nitekim Allah’ı bilme kapısının ilk anahtarı, kendini bilmek, yani

---

<sup>620</sup> Bkz. *Mesnevî* c. V, b. 1950.

<sup>621</sup> *Mesnevî* c. V, b. 1953-4.

<sup>622</sup> Araf, 7/12.

<sup>623</sup> *Mesnevî*, c. I, b. 3216.

kendi zaaflarını, kötü yanlarını görebilmek, bunları kabullenebilmektir. Bunun sonucunda da insan, kendi noksanları karşısında Allah'ın mükemmelliğini ve sübhan oluşunu, daha içsel bir şekilde hissedebilir.

İnsanın kendini keşfetme yolunda, kendini yermesi, 'evet bende kibr denilen bu kötü ahlak var' demesi, Mevlânâ tarafından, kibrinden kurtulduğunun bir alameti olarak kabul edilmez. Nitekim küçük bir imtihanda, insanın bu hastalığı hemen tekrar ortaya ortaya çıkabilir;

“Bu hastalığa müptela olan, kendisini hor görse bile sen onu, altında pislik olan saf su bil! İmtihan kastıyla onu bir karıştırırsan, hemen su bulanır, pislik rengini alır. Ey yiğit! Irmak sana saf ve berrak görünüyor ama, senin ırmağının dibinde de pislik var.”<sup>624</sup>

Mevlânâ şeytanlığın bizzat kendisi olarak yorumladığı, bütün sınırları aştığı baş olma sevdasını ifade ettiğini şu şekilde anlatmaktadır;

“Şeytanlık, lugatta baş çekmedir. Bu sıfat lanete layıktır. Bir sofranın çevresine yüz tane adam oturur, yer. Fakat baş olmak isteyen iki adam, dünyaya sığamaz. Biri dünya yüzünde, ötekinin bulunmasını istemez. Hatta padişah, padişahlığına ortak olur diye babasını bile öldürür. Duymuşundur ya, saltanat kısırdır derler. Padişahlık davasında olan, korkusundan akrabaları filan hep keser, hepsinden vazgeçer. Çünkü saltanat kısırdır, yani onun oğlu yoktur. Ateş gibi kimseyle dostluğu olamaz. Kimi bulursa yakar, yırtar. Kimseyi bulamazsa kendi kendisini yer. Hiç ol da onun dışından kurtul. O katı yürekliden merhameti az um.”<sup>625</sup>

---

<sup>624</sup> *Mesnevî*, c. I, b. 3217-19.

<sup>625</sup> *Mesnevî*, c. V, b. 525-31.

Mevlânâ'ya göre kibirli olan insan, baş olma sevdasından kurtulamaz. Baş olma tutkusu öyle bir tutkudur ki, insan tamamiyle her şeyi kontrolü altında tutmayı kendine görev edinir ve bulunduğu konumu kaybetmemek için elinden geleni yapar. Bu duygu isanda her kötülüğü yapabilme eğilimini doğurur. İlahi taktire bir nevi baş kaldırarak, takdir sahibi olana tevekkül etmek yerine, karar verici ve tayin edici konumuna kendisini koyar ve şeytanın yolunda sürüklenir gider. Her şey meydana çıktığında ise, buna sebep olarak şeytanı gösterir ve onu suçlar.

Mevlânâ'ya göre bu durumdan kurtulabilmenin tek yolu, son satırdaki ifadeden de anlaşılacağı üzere Allah karşısında kişinin acziyetini anlayıp, İlahî takdir karşısında 'hiç' olacak kadar bir tevekkül örneği göstermesi gerektiğidir;

“Hiç oldun mu, o katı yürekliden korkma. Her sabah mutlak yokluktan ders al. Ululuk, ululuk ıssı Allah (c.c.)’ın elbisesidir. Kim onu giymeye kalkışırsa vebâle girer. Taç onundur, kemer bizim. Vay haddi aşana! Bu tavusluk kanadı sana bir sınamadır. Buna kapıldın mı Allah (c.c.)’a ortak olmaya, onun gibi noksan sıfatlardan arı olduğunu davaya kalkışsın.”<sup>626</sup>

Bu tevekkül örneğini gösteremeyen insan, haddini aşar, kibrinden dolayı kendini noksansız görmeye başlar ve mutlak eksiksiz olan Allah’a karşı, farkına varmadan ortaklık davasına girer. Allah-ü Teâlâ karşısında, böylesine kendini yüceltmek büyük günahdır. Nitekim kibrin kötülüğü ile ilgili olarak bir hadis-i kutsîde de Allah Teâlâ şöyle buyurur: “Büyüklik ridâm, ululuk izârımdır. Kim bunlardan birinde benimle ortak olmağa kalkarsa, onu cehennemime atarım ve hiç kayırmam.”<sup>627</sup>

<sup>626</sup> *Mesnevî*, c. V, b. 532-5.

<sup>627</sup> Müslim, *Birr*, 136; Ebû Dâvûd, *Libas*, 25; İbn Mâce, *Zühd*, 16.

Mevlânâ'ya göre, yaptığı görev, itibarlı bir aile, ilim yada sahip olduğu servet nedeniyle saygı duyulmaya alışmış bir insan için, kendisine gösterilen bu saygı onun kibirini körükleyen en önemli unsurdur. İnsan bu durumu ancak kendisine saygı gösterilen o ortamı kaybettiğinde fark edebilir. “Fakat halk, kime secde ederse onun canını zehirliyor demektir. Bir kere devlet, yüz çevirdi, bir kere bahtı döndü mü kendisine secde edenin kendisini zehirlediğini o da anlar bilgi sahibi adam da!”<sup>628</sup> Nitekim halkın takdirini beklemek kibriya duygusunun neticesidir.

Bu beyitlerden de anlaşılacağı üzere, toplum tarafından görülen tazim sonucunda oluşan bu kibir, zehirli bir şarap gibidir. İnsanın ilk önce hoşuna gider, onu sarhoş eder, fakat daha sonra, bulunduğu mevkiyi kaybetmemek için, herşeyi yapabilen bir insan haline dönüşür.

“Bu kibirlenme bil ki, zehirli bir şaraptır. O şarapla aptal kişi sarhoş olur. Bir devletsiz, zehirli şarabı içti mi bir zamancağız neşeden başını sallar ama, bir an sonra zehir canına tesir eder; can verip can almaya başlar! Onun zehirli olduğuna inanmıyorsan bak da gör; Âd kavmine o zehir neler etti? Bir padişah başka bir padişahı tuttu mu, ya öldürür ya da bir zindana hapseder! Fakat bir düşkün dertliyi gorse, derdine merhem olur, ona ihsanlarda bulunur. O büyüklenme zehir değilse neden padişah, onu suçsuz hatasız öldürüyor? Öbürüne de, kendisine bir kullukta bulunmadığı halde neden iltifat ediyor? Bu iki harekete bakıp zehri anlamak mümkündür! Yol kesen asla fakirin yolunu yolunu kesmez; kurt, ölü kurdu katiyen ısırılmaz! Hızır, gemiyi kötü kişilerin ellerinden kurtarabilmek için deldi. Madem ki kırık gemi kurtuluyor, sen de kırıl! Emniyet yoksulluktadır, yürü yoksul ol! Madeninde birkaç altın bulunan dağ, kazma ve kürek yaralarıyla paramparça edilir.

---

<sup>628</sup> *Mesnevî*, c. IV, b. 2744-5.

Kılıç, boynu olanın boynunu keser; gölge, yerlere döşenmiştir; o hiç yaralanmaz! Kibir ve ululuk, haddinden ziyade bir ateştir azgın! Kardeş! Kendini ateşe nasıl atıyorsun ki? Yerle olan bak hele, oklara hedef olur mu hiç? Fakat yerden baş kaldırdı mı o zaman azıcık hedef gibi çaresizce yaralanır!”<sup>629</sup>

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı gibi Mevlânâ bu konuda, kibri zehirli bir şaraba benzeterek insanın mânen ölümüne sebep olan bir unsur olarak tarif etmekte, bizlere, kibirleri sebebiyle helak olan Ad kavmi<sup>630</sup> örneğini verir. Bir padişahın da, dertlilere yardım eden merhamet sahibi olsa da, makamını kaybetmemek için başka bir padişahı nasıl öldürebileceğini anlatır. Ve Hz. Hızır’ın gemiyi delmesi gibi, insanın kibrini, varlığını kırması gerektiğini, yoksullar gibi hiçbir şeye sahip olmadığını düşünüp, o hali yaşaması gerektiğini vurgular.

Mevlânâ’ya göre; küfürün beslendiği en önemli unsur kibirdir ve hatta bu kötü huy insanı ilahlık davasına kadar bile götürebilir. Mevlânâ, “Nice kafirler vardır ki, din sevdasındadırlar, fakat namus, kibir, şu bu; onların engelleridir. Bu, gizli bir bağıdır, ama demirden beter.”<sup>631</sup> “Bunlar teferruatlarıdır, asıllarıyla şudur: yücelik, Allah’a şirk koşmadır”<sup>632</sup> diyerek bunu ifade etmektedir.

Mevlânâ’ya göre ilim sahibi olmak da kibiri besleyen unsurlardandır. İlim konusunda yaşanan pratik bilginin, teorik bilgiye nazaran daha üstün olduğunu ve yaşayarak eyleme dönüştürülemeyen teorik bilginin, insanda kibire sebep olduğunu bir gramer alimi ile gemici hikayesinde bize anlatmaktadır.<sup>633</sup> İnsan ilim öğrenerek Allah’a daha çok yaklaşmayı ve ibadetle meşgul olmayı ister. Ancak Mevlânâ, elde

<sup>629</sup> *Mesnevî*, c. IV, b. 2746-62.

<sup>630</sup> Geniş bilgi için bkz. Araf, 65/72; Hud, 50/60.

<sup>631</sup> *Mesnevî*, c. I, b. 3246-7.

<sup>632</sup> *Mesnevî*, c. IV, b. 2765.

<sup>633</sup> Bkz. *Mesnevî*, c. I, b.2835-2843.

edilen manevîyatın da kibire sebep olabileceği konusunda ilmi ve ameliyle doruk noktada iken kibiri nedeniyle huzurdan kovulan şeytanı örnek vermekte ve şunları ifade etmektedir;

“Lanetlenmiş İblis; yüz binlerce yıl, Abdal’dandı, mü’minlerin beyiydi. Naz ve istiğnası yüzünden Ademle savaştı, kuşluk vakti kokmağa başlayan pislik gibi rüsvay oldu.<sup>634</sup> “ Bel’am, kendisini beğendiği, ulu gördüğü için Musa ile savaştı, sonra hali duyduğun gibi oldu. Dünyada yüz binlerce İblis ve Bel’am vardır ki, gizli, açık, hep bu hale düşmüşlerdir.”<sup>635</sup>

Mevlânâ’ya göre kibir, manadan yoksun olan insanların bu mahrumîyetlerini gizlemek için kullandıkları bir kılıftır. Bu kılıfın unsurları genelde insanın doğuştan getirdiği yani Allah’ın takdiri olan özellikleridir. Bunlar, soy, sop, beden güzelliği, mal, yahut da yine Allah’ın takdiri sonucu, sonradan elde ettiği bir mevki ya da toplumsal statü olabilir. Yani bu insanlar, maneviyat üstünlüğü elde edemeyince, bu eksik yönlerini soy, sop, makam, mevki ile dengelemek isterler. Mevlânâ bu konuda, “Şu halde sen, bedenini çoğaltma, mananın, fazla olmasına bak ki, Malik gibi ateşten üstün olasın. Halbuki sen deri üstüne deriye bürünüyor, derilere bürünmüş bir kurta dönüyorsun. Ateşin yiyeceği ancak deridir. Allah’ın kahır, kibrin derisini yırtar, yüze. Bu kibirlenme derinin bir neticesidir. Kibrin mevkii, malı, o sevgiliden, deriden meydana gelir.”<sup>636</sup> tavsiyesinde bulunur.

İnsanın çevresindekileri eleştirmesi de Mevlânâ’ya göre kibirin gizli unsurlarındandır. Bu kişiler, başkalarının hatalarını, kendilerini yüceltme unsuru olarak kullanırlar ve onları eleştirmekten büyük bir zevk alırlar. Hatta bunu, din

---

<sup>634</sup> *Mesnevî*, c. I, b. 3296-7.

<sup>635</sup> *Mesnevî*, c. I, b. 3300-1.

<sup>636</sup> *Mesnevî*, c. V, b. 1937-40.

kisvesi altında bile gerçekleştirebilirler. Mevlânâ'ya göre, kendini gören, kendini beğenen birisinde bir suç gördü mü, içinde cehennemden daha şiddetli bir ateş parlar. O, bu kibre din gayreti adını takar; kendi kafir nefsinin görmez.<sup>637</sup>

Neticede, motivini büyük bir ölçüde üstünlük duygusundan alan kibir duygusunda, insanların bu huylarını besleyen unsurlara-başta kendi benlikleri olmak üzere- teslimiyetlerinden bahsetmek mümkündür. İnsanın başka bir şeye teslimiyeti ve kendi acizliğine rağmen, kendisini yeterli görmesi, Mevlânâ'ya göre Allah'a tevekkülün en büyük engellerinden biridir. Mevlânâ, kibrin zararlarını bizlere anlatmak için Mesnevi'sinde, bu duyguyu sembolik bir dil kullanarak, somut örneklerle anlatmaya çalışmıştır. İnsanın bu duygunun esiri olması her an için mümkün ve muhtemeldir, pratik hayatta da bunun örnekleri çoktur ve insan bu kötü huyun esiri olmamak için kendi acizliğini hatırlayarak, Allah'a muhtaciyetini canlı tutmaya çalışmalıdır.

#### 4.HASET

Hased; Arapça bir kelime olup, sözlükte; kıskanma, kıskançlık, çekememezlik gibi manalara gelmektedir. Buna göre hased, kendisine nimet verilen kişiden, o nimetin gitmesini arzulamaktır. Hased olan kişinin en belirgin özelliği, bir kişiyi yüzüne karşı övmesi, arkasından ise gıybetini yapmasıdır.<sup>638</sup>

Hased duygusu da insanda yaratılış icabı bulunan fakat yasaklanan duygulardandır. Kur'ân-ı Kerim'de "Yoksa onlar Allah'ın lutfundan verdiği şeyler

<sup>637</sup> *Mesnevî*, c. I, b. 3347-8.

<sup>638</sup> İbn Manzûr, *Lisan*, c.III, ss.148-9; Tehânevî, Muhammed A'la b. Ali, *Keşşaf li Istılahati'l-Fünun*, *Kalkûta* 1862., c. I, s.287.

için insanlara hased mi ediyorlar?”<sup>639</sup> ayeti ve benzer ayetlerle beraber hased, beş yerde geçmektedir. Hepsi de çekememezlik, kıskanma gibi manalarda kullanılmış ve yasaklanmıştır.<sup>640</sup>

Başkalarının elinde olan şeylerin onun elinden gitmesini istemekle beraber, başkalarının başına gelen kötü şeylere sevinmek olarak da tanımlanan hased duygusunun temelinde, kendini beğenmişlik, daima olarak fazla şeye sahip olma isteği ve her şeyi ele geçirme arzusu yatmaktadır.<sup>641</sup> Şüphesiz ki insanlar bulundukları maddî ve manevî imkanlar bakımından aynı şartlara sahip değildir. Bir insan kendisinden daha iyi imkanlara sahip biriyle karşılaştığında, ya karşısındaki kişinin de böyle imkanlara sahip olmasını istemez ve o kişi durum ve itibarını kaybettiğinde haz duyar ki buna hased denir, ya da kendisinin de bu imkanlara kavuşmasını temenni eder, buna da gıpta denir.<sup>642</sup> Bu duygu insanın fitratında olmasına rağmen iyi bir terbiye ve eğitim sürecinden sonra dizginlenebilir bir hale dönüşebilir ya da çevresel şartların tesiriyle daha da alevlenebilir.<sup>643</sup>

Mevlânâ haset duygusunun da şeytani huylardan biri olduğunu “Haset, yolda gırtlığına sarılırsa...bil ki İblis’in tuğyanı hasettedir. Çünkü o, haset yüzünden Adem’den arlanır...kutlulukla haset yüzünden savaşı.”<sup>644</sup> diyerek ifade eder ve haset duygusuyla dolmuş bir insanın yapabileceklerine şöyle örnekler getirerek bu duyguyu açıklamaya çalışır;

---

<sup>639</sup> Nisa, 4/54.

<sup>640</sup> Bkz. Felak, 113/5; Fetih 48/15; İnsan 76/54.

<sup>641</sup> Adler, *İnsan Tabiatını Tanıma*, s. 367.

<sup>642</sup> Gazali, *İhya-u Ulumi'd Din*, c. III., s. 246.

<sup>643</sup> Bkz. Adler, *a.g.e.*, s. 368-371.

<sup>644</sup> *Mesnevî*, c. I, b. 429-30.

“Halk geçici mal ve beden uğruna hasetten yanıp duruyor. Padişahlara baksana. Haset yüzünden ordular kurup akrabalarını öldürüyorlar. Herkesten ziyade merhametli, esirgeyici olan şu kadınlar yok mu? Öyle olduğu halde iki kuma hasetten birbirini yer. Taş yürekli erkekleri düşün, artık haset yüzünden onlar ne hale gelirler, bir kıyas et.”<sup>645</sup>

Mevlânâ’ya göre, insanın dünya serüveninde, onu Allah’tan uzaklaştıran fitrî duyguların içinde, eğitimi en zor olan duygu haset duygusudur;

“Yolda bundan daha güç bir geçit yoktur. Ne kutludur o kişiye ki yoldaşı haset değildir. Bu beden haset evi olagelmıştır. Soy sop hasetten bulaşık bir hale düşer. Beden haset evidir ama Allah, o bedeni tertemiz etmiş, arıtmıştır. Evimi temizleyin ayeti<sup>646</sup> beden temizliğini, bildirir. Bedenin tılsımı toprağa mensupsa da hakikatte nur definesidir.”<sup>647</sup>

Ankaravî bu konu ile ilgili şu yorumu yapmaktadır;

“Mevlânâ Hüdavendigâr, bu ayetin manasını, kalbleri temizlemenin gerektiği şeklinde anlamış ve şunu demek istemiştir: Hz.İbrahim ve İsmail (a.s)’a, Kabeyi temizlemelerinin emredilmesi, kalblerin kötü düşünce ve kötü huylardan temiz tutulmasına işarettir. Zira şer’i delillerden birisi de kıyastır. Madem ki, Kabenin temizliği emrediliyor, öyleyse kalplerin temizlenmesi de öncelikle Allah’ın emir gereğidir. Çünkü ‘Mü’min Allah katında Kabe’den daha üstündür’<sup>648</sup> hadis-i şerifi

<sup>645</sup> *Mesnevî*, c. V, b. 1201-3; 1207-9.

<sup>646</sup> Bkz. Bakara 125.

<sup>647</sup> *Mesnevî*, c. I, b. 431-4.

<sup>648</sup> Tirmizi, *Birr*, 85; İbn Mace, *Fiten*, 2.

gereği Kabe'den daha üstün olan kalbin temizliği, Kabe'nin temizliğinden önce gelir.”<sup>649</sup>

Herkeste bulunan bu hased duygusu, insanın yaşamında büyük sarsıntılara sebep olabilir. Nitekim hased eden kişi sürekli üzüntü, endişe ve sıkıntı halindedir. Çünkü o, sürekli etrafındaki insanların durumlarını takip ederek, onların işlerinin kendisinden daha aşağıda olmasını isteyerek, daima sıkıntı içinde bulunurken, istediği olmayınca da kendisini üzüntü içerisinde bulur.<sup>650</sup> Mevlânâ, ahlakında haset duygusu olan kimsenin, bu duygu sebebiyle başkalarına haset etmekten kurtulamayacağını, kendi başına gelen olumsuz bir olay karşısında başkalarına hasetinin daha da artacağını ve bu durumun kendisini daha kötü sonuçlara sürükleyeceğini şu şekilde ifade eder;

“Allah seni çirkin yarattıysa, kendine gel de bari hem yüzü çirkin hem huyu çirkin olma! Ayakkabın olsa bile taşığa gitme, iki boynuzun varsa dört boynuzlu olma! Sen ‘ben filan kişiden daha aşağımıyım ki, talihim böyle ters gidiyor’ diye haset ediyorsun ama, esasen haset de başka bir noksan başka bir ayıp, hatta bütün aşağılıklardan daha beter. Şeytan da aşağı olmadan arlandı, bunu ayıp telakki etti de, kendisini yüzlerce kötülüğe düşürdü. Hasedinden yücelmek istedi, fakat yücelik nerde? Kanlara bulanıp kaldı. Ebu Cehil, Hz.Muhammed (s.a.v)’e uymaya utandı, hasedinden kendisini yüceltmeye, ondan yüksek olmaya çalıştı. Adı Ebu’l-Hakemdi, Ebu Cehil oldu. Nice ehliyetli kişiler vardır ki, haset yüzünden nâhil olup kalmışlardır.Ben bu çalışıp çabalama dünyasında iyi huydan daha iyi bir ehliyet görmedim.”<sup>651</sup>

<sup>649</sup> Ankaravi, *Câm’i’ul- Âyât*, Pertev Paşa Kütüphanesi, No: 239. , s.14.

<sup>650</sup> Gazali, *Kimya-yı Saadet*, s. 457-8.

<sup>651</sup> *Mesnevî*, c. II, b. 802-9.

Mevlânâ'ya göre haset eden kişi, haset ettiği kişileri mutlu görmeye dayanamaz ve onların bu huzurlarını bozmak için, haset iğnesiyle sürekli onları sokmaya çalışarak sıkıntı vermeye çalışır;

“Kimde sağdan, soldan bir yücelik görürlerse hasetten adeta kulunçları kabarır, dertlenirler. Çünkü harmanı yanmış talihsiz, kimsenin mumunun yanmasını istemez.”<sup>652</sup> “O ümitle ki haset iğnesinden akan zehirle mahzunları ta canından zehirliye.”<sup>653</sup>

Haset eden kişinin en büyük zararı yine kendisine verdiği hususunu şöyle izah etmek mümkündür. Haset eden kimse dışa bağımlı bir şekilde, sürekli başkalarının elindeki hesabını yaptığından, kendi durumunu düzeltmek yerine başkalarını kıskanmakla meşgul olur. Kendi kontrolünde olmayan şeylere odaklandığından, iç huzursuzluktan da kurtulamaz. Buna karşı haset edilen kimse, çoğu zaman bundan habersizdir. Hasut ise kendi hasetiyle ve bundan doğan iç huzursuzluğu ile sürekli beraberdir. Hasedi onu, her an başka bir kötülüğe azmettirebilir. Bu yüzden hasetin öncelikli zararını, hasut olan kişinin bizzat kendisi görmektedir.<sup>654</sup> Mevlânâ'ya bunu şu şekilde ifade eder “Hasetten burnunu koparan kişi, kendini burunsuz ve kulaksız bırakır.”<sup>655</sup> “Ey kerem sahibi, sen onları hasetten geri çek de haset yüzünden taşlanmış Şeytan olmasınlar.”<sup>656</sup> diye Allah'a yalvarır, ve muhataplarına “Sen de bizim gibi hasetin başına toprak at.”<sup>657</sup> çağrısında bulunur.

---

<sup>652</sup> *Mesnevî*, c. IV, b. 2678-9.

<sup>653</sup> *Mesnevî*, c. I, b. 438.

<sup>654</sup> Küçük, *Mevlânâ'da Benliğin Dönüşümü: Süluk* ( basılmamış doktora tezi) c.II, s.452.

<sup>655</sup> *Mesnevî*, c. I, b. 439.

<sup>656</sup> *Mesnevî*, c. V, b. 1200.

<sup>657</sup> *Mesnevî*, c. I, b. 436.

Mevlânâ'ya göre hasetin en kötüsü, Allah'ın sevdiği kullarına yapılan hasettir. O böyle bir haseti “Ululara haset edene o haset, ebedi bir ölümdür.”<sup>658</sup> Şeklinde tanımlamaktadır. Ve “Sen (hakikatte) teni olmıyana hile ve haset edersen o hasetten gönül kararır. Allah erlerinin ayakları altına toprak ol...”<sup>659</sup> çağrısında bulunur.

Mevlânâ'ya hasetin insanı şeytanlaştıracığını belirterek, haset eden kişinin, kendisi bir nimetten mahrum ise, başkalarının da bu nimetten mahrum olması için elinden geleni yapacağını söyler.

“Kötü işli adam, kötülükte sabit oldu da iyilik edenlerin eriştikleri devleti gördü mü Şeytan olur, hasedinden hayrı menetmeye kalkışır, Şeytan gibi hani. Harmanı yanan kişi de, herkesin harmanının yanmasını ister.”<sup>660</sup> “Vefakarların faydalandığını gördüğün zaman sen, şeytan gibi haset etmeye başlarsın. Mizaç ve tabiatı bozuk ve hasta olan kişi, kimsenin iyi olmamasını ister. Şeytan gibi hasetçi değilsen dana kapısını bırakarak da vefa tapısına gel.”<sup>661</sup>

Mevlânâ muhataplarına başkalarının hayatını takip etmektense, kendi işlerine odaklanmalarını, “Kendine gel de sen de bir yücelik elde et başkalarının yüceliğinden dertlenme! Allah'dan bu hasedin giderilmesini dile de Allah, seni cesetten kurtarsın! Sana içten bir meşguliyet versin de ondan baş alamayasın!”<sup>662</sup> diyerek tavsiye eder.

Gerçekten de insan, kendince mühim bir konuyla ilgilendiğinde başka bir şeyle ilgilenmeye fırsat bulamaz. Nasıl ki bir kab boş olursa içine her türlü suyu

---

<sup>658</sup> *Mesnevî*, c. V, b. 14.

<sup>659</sup> *Mesnevî*, c. I, b. 435-6.

<sup>660</sup> *Mesnevî*, c. V, b. 1171'den önceki başlık.

<sup>661</sup> *Mesnevî*, c. V, b. 1171-3.

<sup>662</sup> *Mesnevî*, c. IV, b. 2680-2.

alabilir, ancak dolu olduğunda bir damla dahi su alamaz; aynı bunun gibi insanın da hayatı Allah'ın rızasını gözeterek yaptığı fiillerle dolu olduğu zaman, onu malayani olan işler ve başkalarının hayatı meşgul edemez.

Mevlânâ'ya göre haset insanlar, şeytanın kendisine seçtiği yardımcılardır. Şeytan kandıramadığı insanların başına, haset duygusuna esir olmuş bu tür insanları musallat eder; “Kur’ân-ı oku da bak. İnsan şeytanları da, Allah’ın çarpmasıyla şeytan cinsinde olmuşlardır. Şeytan, birisini kandırmakta aciz oldu mu, bu çeşit insanlardan yardım ister. Siz dostsunuz, bize dostlukta bulunan, bizdensiniz, bizim tarafımızı tutun derler.”<sup>663</sup>

Mevlânâ'ya göre haset insanı kurta dönüştürür. Mevlânâ, şeytan'ın bu kozmik hilesini, Hz. Yusuf (r.a) kıssasından bahsederek, “Hasetten dolayı Mısır Yusuf’unun başına neler geldi? Bu haset, pusuya yatmış büyük bir kurttur. Hülâsa halim olan Hz. Yakub (a.s), Yusuf (a.s)’a bir şey yapmasın diye bu kurttan daima korkar. Zahiri/maddi kurt, Yusuf’un etrafında dönüp dolaşmadı. Fakat bu haset, işlediği işle kurtları da geçti! Bu haset kurdu, Yusuf’u yaraladı da; ‘Biz, onu elbiselerimizin başında bırakmış, gitmiştik, kurt kapmış!..’ diyerek tatlı sözlerle özür serdetti. Bu hile, yüz binlerce kurtta bile yok. Hele dur, bak, bu kurt sonunda nasıl rezil olur! Bu sebeple, herkesin yaptığı kötülüğün zararını göreceği gün, hasetçiler, muhakkak kurt şeklinde haşredilecektir.”<sup>664</sup> ifadeleriyle bunu örneklendirir.

Görüldüğü gibi Mevlânâ burada, ‘kurt’ kelimesini, insanın içinde gizli olarak bulunan ‘hased’ duygusuna benzetmekte ve hasedçilerin kıyamette kurt suretinde haşr olunacaklarını bildirmektedir.

---

<sup>663</sup> *Mesnevî*, c. V, b. 1220-2.

<sup>664</sup> *Mesnevî*, c. V, b. 1407-12.

Binaenaleyh, insanı çok hızlı bir şekilde tevekkülsüzlüğe sürükleyen, birçok kötülüğün merkezi olan, hayatının tümünü kontrol etme gücüne sahip olmadığı halde, insanı her şeyi kontrol altına alma hırsına sürükleyerek, onu bir nevi şeytanlaştırabilen haset duygusundan ve bu tür insanlardan uzak durmalı ve ölmeden önce bu huyundan temizlenmelidir.

### 5. HIRS VE TAMA'

Sözlükte bir şeyi şiddete azulama, ona aşırı derecede tutkun olma anlamlarına gelen hırs, ahlaki bir terim olarak belli bir amaca ulaşmak konusunda kişinin bütün benliğini saran arzu ve tutku demektir.<sup>665</sup> Kur'ân'da hırs kelimesi geçmemekle birlikte, hırs kökünden türeyen kelimeler yer almaktadır.<sup>666</sup>

Mevlânâ, hırsı 'nefsin hoşlandığı her şeyi istemek' olarak tanımlayarak "Hırs, hepsini ister, fakat bütün lezzetlerden mahrum olur.." <sup>667</sup> ifadelerini kullanır. Mevlânâ'ya göre hırs, insanın hayat dengesini bozan bir durumdur. O, "Kendine gel de hırsından teraziyi bırakma. Hırs ve tamah, seni azdıran bir düşmandır." <sup>668</sup> diyerek muhataplarını bu konuda uyarır.

Mevlânâ'ya göre bu duyguya yenilmiş insan, insanlar arası ilişkilerde karşı tarafa anlayış gösteremez, her türlü bağın uzağında kalır, ve güven duygusu zedelenir. Mevlânâ, temelinde açgözlülük olan, insandaki harislik sıfatını, ne yese doymayan kaza benzetir;

<sup>665</sup> Canbulat, "Hırs", *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, s. 254.

<sup>666</sup> Bkz., Bakara, 2/96.

<sup>667</sup> *Mesnevî*, c.V, b. 1402.

<sup>668</sup> *Mesnevî*, c. V, b. 1401.

“Hırs kazı, kuru yaş ne bulursa yeme gömer. Bir an bile kursağı dolmaz, Allah buyruğundan yalnız ‘Yiyiniz içiniz’<sup>669</sup> hükmünü duymuştur. Yağmacıya benzer, evini kazar, çabuk çabuk dağarcığını doldurmaya bakar. İyi kötü, ne olursa dağarcığına tıkar. İnci tanelerini de ortaya tikiştirir, nohut tanelerini de. Başka bir düşman gelip de çuvalına kuru yaş, ne bulursa doldurmasın der. Vakit dardır, fırsat geçmekte. O da bundan korkarak durmaksızın eline ne geçerse çabucak toplar. Başka bir düşman getirir diye efendisine güveni yoktur.”<sup>670</sup>

Mevlânâ’ya göre özellikle mal hırsı insanı adeta köleleştirir. Mevlânâ insanı “Ey oğul! Bağı çöz, azat ol. Ne zamana kadar gümüş, altın esiri olacaksın? Denizi bir testiye dökünce o, ne alır? Ancak, bir günün kısmetini...”<sup>671</sup> diyerek bu kölelikten azat olmaya davet eder;

Hırs öyle bir tutkudur ki, insanı ölüme sürükleyebilecek kadar güçlü bir etkiye sahiptir. Hırs, insanı kör, ahmak eder, bilgisiz bir hale sokar, ölümü kolaylaştırır.<sup>672</sup> Mevlânâ hırsı yüzünden ölümü göze alabilen insanı, eşeğe benzetir. Eşeğe benzeyen bu insanların ebedi canları olmadığı için, çok kolay kötülük yapabilirler ve ölüm onlara çok zor gelir. Buna rağmen hırsları yüzünden eceli göze almaları ahmaklıktır.<sup>673</sup>

Mevlânâ, nefsin hoşuna giden şeyleri; tuzak içindeki yeme; insanı da kuşa benzeterek, onun imtihan yemlerine aldanmasının sebebinin hırs olduğuna işaret eder. Çünkü bu tür dış uyarıcıların, insan benliğindeki merkezi, hırs duygusudur. Mevlânâ’ya göre, insanların ihtiyaç zamanlarında aldanışlarının artmasından dolayı,

<sup>669</sup> Bu emir Kur’an-ı Kerim’de yirmisekiz yerde geçmektedir. Mesala bkz. Bakara, 57, 60, 168, 187.

<sup>670</sup> *Mesnevî*, c. V, b. 46-52.

<sup>671</sup> *Mesnevî*, c. I, b. 19-20, Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, c. I, s. 91.

<sup>672</sup> *Mesnevî*, c. V, b. 2823.

<sup>673</sup> *Mesnevî*, c. V, b. 2823-25.

hırsları da o kadar artmaktadır. Hz.Peygamber'in de buna işaret buyurduğunu hatırlatarak Mevlânâ, bu konuyu şöyle örneklendirmektedir;

“Bir avcı, kuşlar kendisini ot sansınlar diye otlara, çimenlere bürünmüş, başına da külah gibi gül ve laleler koymuştu. Akıllı bir kuş, ben bu çeşit çayır çimen görmedim, bu insan olsa gerek diye tam olmasa da, ondan bir koku almıştı. Çünkü bu ilk şüphesi, kat'î değildi, ikinci şüphesi daha kat'î oldu, yani hayır dedi, herhalde çayır çimen olmalı. Bu şüphe hırs ve tamahtan gelmişti. Hırs ve tamah, hele ihtiyaç ve yoksulluk zamanı pek müşkildir. Peygamber, ‘Az kaldı yoksulluk küfür oluyordu’ demiştir.”<sup>674</sup>

Mevlânâ'ya göre, hırs, ihtiyatı ve bunun gereklerinden olan teenni, istişare ve aklî muhasebeyi bir kenara bırakır, aklın sesine kulak tıkar.<sup>675</sup> Mevlânâ bunu “Fakat meşveret nerde, akıl nerde? Hırs seli, adama yıkık yerleri kazdırır, tırnaklarını uzatır.”<sup>676</sup> şeklinde ifade eder.

Mevlânâ'ya göre insanın nefsin esiri olmasının en büyük sebebi, hırsıdır. Nefsinin isteklerine dizgin vurabilecekken, hırsı yüzünden nefsine mağlup olur. O, “Bir kuş, bir duvarın üstüne kondu, tuzaktaki taneleri gördü. Bir ovaya bakıyordu, gönlü orasını çekmekteydi; bir de dönüp tanelere bakıyordu, hırsı kendisini o tuzağa sürüklemekteydi. Bu iki istek arasında çırpındı, durdu.. nihayet aklı başında gitti, tanelere tamah etti, uzağa düştü!”<sup>677</sup> hikayesiyle anlatır.

Mevlânâ'ya göre, buradaki ova; insana vaad edilen cennettir. İnsan, bu kuş misali, ebedi yolculuğunda dinlenmek için, dünya duvarında mola vermiştir. Tabii bu

<sup>674</sup> *Mesnevî*, c. VI, b. 435'ten önceki başlık.

<sup>675</sup> Küçük, *Mevlânâ'da Benliğin Dönüşümü: Süluk*, c. II, s. 456.

<sup>676</sup> *Mesnevî*, c. V, b. 3868.

<sup>677</sup> *Mesnevî*, c. III, b. 2862-4.

dünya, tuzaklara konulmuş tanelerle doludur. İnsan, asıl amacının o ovaya varmak olduğunu bildiği ve ruhu daima orayı arzuladığı halde, hırsı yüzünden bu dünyadaki tuzaklara aldanır ve ebedi saadeti kaybeder.

Hırsın insanı nasıl edepten uzaklaştırdığını Mevlânâ, Kur’ân’da geçen İsrailoğuları kıssasını hatırlatarak anlatır;

“Alışverişsiz, dedikodusuz Allah sofrası gökten iniyordu. Musa kavmi içinde birkaç kimse terbiyesizce ‘hani sarımsak, mercimek’ dediler. Ondan sonra gökyüzünün sofrası, ekmeği kesildi; ekme, bel belleme, orak sallama kaldı. Sonra İsa şefaata edince Hakk, yemek sofrası ve tabaklara ganimetler gönderdi. Yine küstahlar edebi terk ederek sofradan yemek artığını aşırıdılar. İsa bunlara yalvardı. ‘Bu devamlıdır, yeryüzünden kalkamaz. Bir ulu kişinin sofrası başında kötü zanna düşmek ve harislik etmek küfürdür’ dedi. O rahmet kapısı, hırslarından dolayı bu görmedik dilencilerin yüzlerine kapandı.”<sup>678</sup>

Mevlânâ’ya göre gece uykusu, insanların hırslarından biraz olsun kurtulabilmeleri için Allah’ın bir rahmetidir. Eğer gece olmasaydı, bütün halk, hırstan, isteklerinin üstüne titremeden kendilerini yakar, helak ederlerdi. Herkes, bir şey elde etmek, bir kar kazanmak hevesiyle bedenlerini ateşlere atmış, yanıp yakılmışlardır. Bir müddet hırsından kurtulsunlar diye, gece, Allah rahmeti gibi zuhur eder.<sup>679</sup> Çünkü insan ancak uyuduğu zaman hırslarını unuttur.

Mevlânâ, insanın içindeki hırsın eğer genç yaşta dizginlenmezse, yaşlanınca bu hırsın insanı daha zavallı durumlara düşüreceğini ifade eder. Bununla ilgili bir kocakarı hikayesini anlatır. Hikayede yüzünü boyayan, kendini güzelleştirmeye

---

<sup>678</sup> *Mesnevî*, c. I, b. 81-7.

<sup>679</sup> *Mesnevî*, c. III, b. 3731-33.

çalışan doksan yaşında ihtiyar bir kocakarının hikayesini anlatır.<sup>680</sup> Ve durumun vehâmetini şöyle ifade eder;

“Vakitsiz öten bir horoza, yolsuz, yolcusuz bir yola benziyordu. Kızgın ateşe konmuş bir tencereydi sanki. Meydana aşıktı, fakat ne atı vardı, ne ayağı. Düdük çalmaya sevdalıydı, fakat ne dudağı vardı ne zurnası! İhtiyarlıkta Allah’ım, kafiye bile hırs vermesin. Bu hırsı Allah, kime verdiyse o kul ne kötüdür! Köpek kocaldı, dişleri döküldü mü adamlara salamaz, ancak pisliğe, gübreyle salar.”<sup>681</sup>

Mevlânâ’ya göre şiddetli bir açgözlülüğü ifade eden tama’ duygusu da, tevekküle engel olan unsurlardan biridir. İnsanın hayattan beklentilerinin artması, tamahı besleyen bir unsurdur. Mevlânâ’ya göre nefis tama’ edecek yeni özneler her an kendisine oluşturabilir, bu yüzden tamah edilecek unsurlar sürekli olarak değişen şeylerdir. Mevlânâ insandaki tamah duygusunu, her an başka bir surete bürünen hırsıza benzetir. Onun hilesini Allah’dan da başka kimse bilmez.<sup>682</sup> “Allah’a kaç da o alçaktan kurtul!”<sup>683</sup> diyerek Mevlânâ, insanı uyarır.

Mevlânâ, “Bir hikaye söylüyeyim, can kulağıyla dinle de tamah, adamın kulağına nasıl perde oluyor, anla!”<sup>684</sup> diyerek “Kadı tellalarının, bir müflisi şehirde dolaştırarak halka teşir etmeleri” hikayesini anlatır.<sup>685</sup> Mevlânâ’ya göre tamah’ın en büyük zararı, hakikatı çarpıklaştırmasıdır. Mevlânâ, tamahkarlığın nasıl bir engele dönüştüğünü, insanın bakışının bir konudaki tamah ve beklenti nedeniyle nasıl çarpıklaşabileceğini şöyle ifade eder;

<sup>680</sup> *Mesnevî*, c. VI, b. 1222 vd.

<sup>681</sup> *Mesnevî*, c. VI, b. 1226-9.

<sup>682</sup> *Mesnevî*, c. VI, b. 476-7.

<sup>683</sup> *Mesnevî*, c. VI, b. 477.

<sup>684</sup> *Mesnevî*, c. II, b. 578.

<sup>685</sup> Hikaye için bkz. *Mesnevî*, c. II, b. 578 vd.

“... Tamah insanı sağır ve kör eder.”<sup>686</sup> “Kimde tamah varsa dili tutuk bir hale gelir. Nasıl olur da tamahla göz ve gönül aydılanır buna imkan var mı? Tamahkar adamın gözünün önünde makam va altın hayali, gözdeki kıl gibidir.”<sup>687</sup> “Tamahkar (menfaat) beklentisi ile zengin ayıbını görmez. Tamah ve menfaatler bütün gönülleri kaplar.”<sup>688</sup>

Ahlakında tamah duygusu bulunan bir insanın gönlü, bu duygunun esiri olması sebebiyle aslî unsurunu kaybeder. Hatta Mevlânâ’ya göre bu ahlak aynada olsa, o da insanlar gibi münafık olur. Terazinin mala tamahı olsa, tartıyı doğru yapamaz.<sup>689</sup> Tamah kimin gönlünde bulunursa onun insanlık işlevini bozar.

Mevlânâ’nın bu kadar kötü tasvirlerle bizlere aktardığı hırs ve tamah duygularına hayatımız boyunca, onun bu öğütlerini kalbimizde ve zihnimizde canlı tutarak dikkat etmeli, ihtiraslarımıza gem vurmali ve böylece daha hür yaşamak hedefimiz olmalıdır.

## 7.ÖFKE

Öfke, güçlülük ve hakimiyet arzusunun tipik bir görüntüsüdür. Öfkeli bir kimse, karşısına çıkan her türlü engeli süratle ortadan kaldırmak amacını gütmektedir. Daha önceki araştırmalar, bize öfkeli bir insanın bütün gücüyle başkalarından üstün olmak istediğini göstermektedir. Güçlülük duygularının şu veya

---

<sup>686</sup> *Mesnevî*, c. II, b. 676.

<sup>687</sup> *Mesnevî*, c. II, b. 579-80.

<sup>688</sup> *Mesnevî*, c. I, b. 2350.

<sup>689</sup> *Mesnevî*, c. II, b. 572-3.

bu şekilde azaltılmak istenmesi, kişiyi öfkelenmek için yeterli bir sebep olabilmektedir.<sup>690</sup>

Öfke, uygun ifade edildiğinde, son derece sağlıklı ve doğal bir duygudur. Ancak kontrolden çıkıp da yıkıcı hale dönüşürse, genel yaşam kalitesinde sorunlara yol açar.<sup>691</sup>

Mevlânâ'ya göre öfke cehennem ateşinin bir tohumudur. Ve öfke insanı cehenneme sürükleyen bir tuzaktır. Bu ateşi ancak nur söndürebilir.<sup>692</sup> Mevlânâ bu konuyu, Hz.İsa (a.s.)'a “Alemde bütün güç şeylerin en gücü nedir? diye sorulması başlığı altında şöyle işler;

“Akıllı birisi, Hz. İsa'ya “Alemde herşeyden daha sarp, daha güç nedir?” diye sordu. Hz.İsa dedi ki: “Ey can, en sarp, en güç şey Allah gazabıdır. Çünkü o gazaptan cehennem bile su gibi titrer!” Adam “Peki, bu gazabdan nasıl kurtulmalı?” deyince, Hz.İsa şöyle cevap verdi: ‘Kızdığın zaman kızgınlığına uymamak gerek!’ O hünersiz kişi, kızgınlıktan vazgeçmekten başka Allah'tan ne rahmet umabilir ki?’<sup>693</sup>

Mevlânâ öfkeyi ve kini, kâfirliğin temeli olarak görür ve öfkelenince insanın yırtıcı canavarlardan bile daha tehlikeli olabileceğini “Kötü kişi, bu kızgınlığın madenidir..onun çirkin kızgınlığı yırtıcı canavarların kızgınlığını da geçer!”<sup>694</sup> sözleriyle ifade eder.

Mevlânâ öfkenin kontrolü noktasında ne kadar hassas davranılması gerektiğini Hz. Ali'nin savaş esnasında düşmanı öldürecekken, yüzüne tükürdüğü

<sup>690</sup> Adler, *İnsan Tabiatını Tanıma Sanatı*, s.223.

<sup>691</sup> Öznur Özdoğan, *İsimsiz Hayatlar*, s.158.

<sup>692</sup> *Mesnevî*, c. III, b. 3480-1.

<sup>693</sup> *Mesnevî*, c.IV, b.113-5; 117.

<sup>694</sup> *Mesnevî*, c.IV, b.116.

için o anki kızgınlığının şimşek gibi nasıl söndüğünü düşmanın sorması üzerine,<sup>695</sup> Hz. Ali'nin cevabını “Ali dedi ki, “Ben kılıcı Allah için vuruyorum, Allah kuluyum, ten memuru değil! Allah aslanıyım, heva ve hevesin aslanı değil...İşim dinime şahittir.”<sup>696</sup> ifadeleriyle bize aktarır.

Mevlânâ'ya göre içine nefis karıştırılmayan, Allah için olan öfke yıkıcı değil, yapıcı bir kızgınlıktır. “Hilim kılıcım, kızgınlığımın boynunu vurmuştur. Allah'ın hışmıysa bence rahmettir.”<sup>697</sup> “Hilim kılıcı demir kılıçtan daha keskin, hatta yüzlerce ordudan daha galip, daha üstündür.”<sup>698</sup>

Mevlânâ'ya göre öfkenin temelinde aceclilik duygusu yatmaktadır. Nitekim aceleci olan insan, durumlar karşısında sonucu beklemek yerine tepkisini hemen ortaya koyar.

İnsanın şehvetinin galebe çalması ve ardından hiddetlenmesi, kişiyi büyük yanlışlara itebilmektedir. Mevlânâ, insanın güçlü olduğu kadar tehlikeli olan bu özellikleri hakkında şunları söylemektedir;

“Bir padişah, konuşma esnasında bir şeyhe dedi ki: “Benden bir şey dile.” Şeyh; “Padişahım, bana böyle söylemekten utanmıyor musun? Hele biraz daha yüksel! Benim iki kulum var. Onlar hor, hakir kişilerdir ama ikisi de sana hükmederler” dedi. Padişah “bu söz hatalı bir söz. O iki kul kimler?” deyince şeyh “Birisi kızmak, öbürü şehvet” dedi.<sup>699</sup>

---

<sup>695</sup> *Mesnevî*, c.I, b.3721 vd.

<sup>696</sup> *Mesnevî*, c. I, b. 3787-8.

<sup>697</sup> *Mesnevî*, c. I, b. 3800.

<sup>698</sup> *Mesnevî*, c. I, b. 3989.

<sup>699</sup> Bkz. *Mesnevî*, c. II, b. 1465-8.

Görüldüğü gibi öfkede aşağılık ve üstünlük duygularının birbirleriyle çatıştığını görmekteyiz. Bir insanın kendi değerini bir başkasının zararı pahasına yükseltmeye çalışması basit bir kurnazlıktan başka birşey değildir.<sup>700</sup>

Hz. Mevlana'da öfkeyi cehennemden bir tohum olarak görmüş ve kafirliğin bir parçası olarak nitelendirmiştir. Temelinde yine üstünlük isteği bulunan bu duygu, insanı Allah'tan şiddetli bir şekilde uzaklaştırmakta, tevekkül edilebilecek zemini bir fırtına gibi, bir anda yıkmaktadır. Bu yüzden insan bu duyguya çok dikkat etmeli, kontrolü konusunda kendisini yetiştirmeli ve Allah için, yerinde kullanılmalıdır.

## 8. TÛL- İ EMEL

Tûl-i emel, Arapça, uzun emel, açgözlülük demektir. İnsanın hiç ölmeyecekmiş gibi dünya için çalışmasıdır. Mukabili, kasr-ı emel olup, hemen ölecekmiş gibi ahiret için çalışmaktır.<sup>701</sup>

Nefsin insanı oyalayan hilelerinden biri de tul-u emeldir. Mevlânâ düşüncesinde, tûl-i emel sıkça yerilen kavramlardan biridir. Mevlânâ'ya göre insan ulaşamayacağı hayallerini gerçekleştirmeye çalışırken, ömür sermayesini heder eder, ve gafil bir yaşantıya doğru sürüklenir.

Mevlânâ, tûl-i emeli anlatmak için, Hz. İbrahim(a.s)'in dört kuşu öldürüp Allah tarafından diriltilmeleriyle ilgili ayeti<sup>702</sup> yorumlar.<sup>703</sup> Ve burada dört kuştan biri olan karganın, insandaki bitmek tükenmek bilmeyen nefsanî istekleri sembolize

<sup>700</sup> Adler, *İnsan Tabiatını Tanıma Sanatı*, s.225.

<sup>701</sup> Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 663.

<sup>702</sup> Bakara, 2/260.

<sup>703</sup> Bkz. *Mesnevî*, c. V, b. 30 vd.

ettiğini belirtir.<sup>704</sup> Mevlânâ'ya göre tûl-i emelin en önemli özelliği uzun yaşama arzudur.<sup>705</sup> Bu konuyu Mevlânâ *Mesnevî*'sinde şöyle ifade eder;

“Kara kuzgunun gaak diye bağırması, dünyada daima uzun bir ömür istemesindendir. İblis gibi tek ve pak Allah'tan kıyamete kadar dünya hayatını ister. İblis de “Beni kıyamet gününe kadar yaşat” dedi. Keşke “Rabbimiz, tövbe ettik” deseydi. Tövbesiz ömür, baştanbaşa can çekişmedir. Hazır olan kaçınılmayan ölüm, Allah'tan gafil olmaktadır. Hakla olunca ömür de, ölüm de hoştur. Fakat Allah (c.c) olmaksızın ab-ı hayat bile ateştir. ”<sup>706</sup>

Bu ifadeleriyle Mevlânâ, uzun yaşama isteğinin de şeytanî bir arzu olduğunu, bunun yerine insanın yaşadığı müddetçe tevbe etmesi gerektiğini söyler. Çünkü ölüm kaçınılmazdır. Ve tevbesiz yaşanan bir ömür ne kadar uzun olursa olsun, her anı ızdıraptır. Hakk ile olan insan için ise, yaşamak da, ölüm de aynıdır. Böyle bir kişi için Hakk'tan uzak yaşanan ebedilik bile olsa ateştir.

Mevlânâ'ya göre, şeytanın, Allah'ın huzurunda af dilemeyip, uzun ömür istemesi, onun lanetlenmiş olmasındandı. Allah'tan, O'ndan başkasını istemek, görünüşte istenilen şeyin artmasını istemektir, ama hakikatte onun tamamiyle eksilmesini dilemektir. Hele ayrılıkla ve yabancılıkla geçen ömür yok mu? Bu, adeta aslanın huzurunda tilkilik taslamaya benzer. Bana daha fazla ömür ver de gerisin geri gideyim; mühletimi uzat da daha aşağı bir hala geleyim demektir. Nihayet o lanete nişâne olur. Lânet isteyen kişiye, kötü bir kişidir. Hoş ömür, yakınlık aleminden yakınlık, can beslemektir. Kuzgunun ömrüyse pislik yemek içindir. Bana fazla ömür ver ki, pislik yiyeyim, daima bunu ver ki benim yaratılışım kötüdür demektir. O ağzı

---

<sup>704</sup> *Mesnevî*, c. V, b. 44.

<sup>705</sup> *Mesnevî*, c. V, b. 45.

<sup>706</sup> *Mesnevî*, c. V, b. 767-71.

kokan kuzgun, eğer pislik yemeseydi, beni kuzgun huyundan kurtar diye yalvarırdı.<sup>707</sup>

## 9.KÖTÜ AHLAK

Mevlânâ'ya göre kötü ahlak tevekküle engel olan unsurların kökü niteliğindedir. O bu konuyu *Mesnevî*'de, "Valinin yola diken ekene, 'Yola diktiğin dikenleri sök' diye emir vermesi" başlığı altında işler. Hikayeye göre, kötü huylu bir adam, insanların gelip geçtiği bir yola sürekli dikenler diker. Vali, dikenleri sökmesi hususunda onu her uyardığında, elbet bir gün sökerim diyerek hep yarına erteler. Nihayetinde dikenler, büyüyüp sertleşir. Vali onu uyardıkça, o hep yarın yarın diyerek erteler. Sonunda dikenler iyice kökleşir, kuvvetleşir ama onları sökecek olan adam kuvvetsizleşmiştir.<sup>708</sup> Mevlânâ insanın her kötü huyunu bir dikene benzetir ve bu huyları gidermek konusunda geç kalmaması hususunda bu örnekle bizleri uyarır.

"Her kötü huyunu bir diken bil, dikenler kaç keredir senin ayağını zedelemekte. Nice defalar kötü huydan perişan bir hale düştün. Fakat duygun yok ki. pek duygusuzlaştın. Çirkin huyundan başkalarını zarara soktuğundan, başkalarına mazarat verdiğinden. Gafilsen, hiç olmazsa kendi yaralandığını bilirsin ya. Sen hem kendine azapsın, hem de başkalarına!"<sup>709</sup> Kötü huy âdet edinilince kişide sağlamlaşır ve yerleşir.

Mevlânâ'ya göre insan beraber olduğu kimselere çok dikkat etmelidir. İnsanın en zor anında bile, kötü yılan kötü arkadaştan daha iyidir. Çünkü kötü yılan

<sup>707</sup> *Mesnevî*, c. V, b. 767-79.

<sup>708</sup> *Mesnevî*, c. II, b. 1227-39.

<sup>709</sup> *Mesnevî*, c. II, b. 1227-43.

insanın yalnız canını alır. Kötü arkadaşsa, insanı cehenneme sürükler, orasını insana durak eder.<sup>710</sup> Mevlânâ'ya göre bir insanın iyilik gördüğü bir insana kötülük yapması, ondaki kötü ahlaka işarettir.<sup>711</sup> Bu yüzden aşağılık kişilerin bağına bahçesine nail olmaktansa, temiz kimselerin taşını toprağını öpmek daha iyidir.<sup>712</sup>

Mevlânâ'ya göre ahlakı kötü kimsenin her işi hilelidir, içten pazarlıklıdır. Er kişiler ise içi dışı bir olan, açık kimselerdir.<sup>713</sup>

Mevlânâ'nın, imanla beraber günümüz insanına vermek istediği temel mesajları, kısaca şöyle sıralayabiliriz: Allah'a itaat, mahlukatına şefkat, merhamet, kardeşlik, barış sevgi, arınma ve bu paraleldeki tüm diğer müsbet hususlar. Ki bunlara biz, kök değerler manzumesi diyoruz. Bu kök değerler aynı zamanda global değerlerdir.<sup>714</sup> Günümüzde ise, her türlü yayın organıyla insanlarımıza aşıl原因an kötü ahlak şırıngaları karşısında, bu değerlere bütün gücümüzle sarılmamız gerekir.

---

<sup>710</sup> *Mesnevî*, c. V, b. 2634-5.

<sup>711</sup> *Mesnevî*, c. III, b. 2978.

<sup>712</sup> *Mesnevî*, c. III, b. 639.

<sup>713</sup> *Mesnevî*, c. I, b. 2388.

<sup>714</sup> Cebecioğlu, “*Mevlânâ Üzerine Genel Bir Değerlendirme*”, Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırmalar Dergisi, Mevlânâ Özel Sayısı, Ankara 2007, s.9.

## SONUÇ

Sağıroğlu, Tuğba, Mevlânâ'nın Mesnevî Adlı Eserinde Tevekkül Anlayışı, Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Ethem Cebecioğlu, 209 s.

İslam inancının en temel kavramlarından biri olan tevekkül, kişinin kendi sorumluluk alanına giren, kendi irade ve ihtiyarına endeksli bulunan işlerinde, elinden geleni yaptıktan sonra, olayla ilgili neticeyi Allah'a havale etmesi, O'na büyük bir içtenlikle güvenmesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Tevekkül kavramı itikadi boyutu olan bir kavramdır. Bu yüzden birçok ayet ve hadislerde, tevekkülün varlığı imanın varlığına, tevekkülün yokluğu ise, imanın yokluğuna gerekçe olarak gösterilmiştir.

Tasavvufi literatürde ise tevekkül ; mistik hayatın temel taşlarından birisidir. Genel olarak sufilere göre tevekkül; kazaya razı olmak, insanın lehine ve aleyhine sonuçlanan her durumu bir sayması şeklinde anlaşılmıştır.. Ancak sebeplere sarılma konusunda mutasavvıfların hepsi ittifak halindedirler. Gayret gösterilmeyen bir tevekkül anlayışı, Kur'ân'ın, Hz. Peygamberin ve onların yolundan giden evliyaullahın uygulamalarına ters bir anlayıştır.

XX. Yüzyılın ünlü mutasavvıflarından Mevlânâ ise, Mesnevi'sinde tevekkül kavramını, İslamın temel bazı kavramlarıyla ilişkilendirerek dile getirmiştir. Mevlânâ'ya göre tevekkül, kişilerin pratik hayatlarından ziyade, onların itikadi hayatları ile ilgili bir olaydır. İncelediğimiz Mesnevi adlı eserinde Mevlânâ, Allah'a iman etmiş mü'min bir kişinin, Allah'a inanmanın bir gereği olarak, O'nun kainattaki otoritesine, hükümlerine, kanunlarına, kainattaki düzenin işleminde etkili tek güç olduğuna inanması gereği üzerinde durmuş, tevekkül halini netice veren iman düzeyinin tevhid mertebesi olduğuna değinmiştir. Tevhid mertebesindeki bu iman

düzeyinin en önemli alt unsuru ise insanın yaratılışına kodlanan Allah'a güven duygusudur. Mevlânâ'ya göre, insanın Rabbine olan bu güveni, başına gelen olaylar karşısında isyan etmeyip rıza göstermesini ve ona tevekkül etmesini temin eder.

Mesnevi'de ele alınan tevekkül anlayışı her aşamasında duayı içine alan bir kavramdır. İnsan istediği şeyleri elde etme hususunda sebeplere sarılmalı, doğru sebepleri kullanabilmek için Allah'a bütün içtenliğiyle yalvarmalı, isteklerinin kötü sonuç verecek yönlerinden, her daim Allah'a sığınmalıdır.

İlmin, irfanın, şairce duygunun bulunduğu bir bilge kişi olarak Mevlânâ, toplumun gündelik hayatıyla yakından ilgilenmiş ve insan ruhunun problemlerine ikna edici çözümler sunmuştur. Mevlânâ Mesnevi'sinde, musibetlere sabır konusu üzerinde oldukça çok durmuş, dert kavramına yeni açılımlar getirmiştir. Dert ve sıkıntı kavramlarını zıtlıkların armonisi olarak değerlendirmiş, sıkıntı ve ferahlıkları birbirlerini tamamlayıcı unsurlar olarak görmüş, insanın bu çerçeveden başına gelen olaylara bakmasının, onu kendi varoluşunu anlamaya götürecektir önemli adımlardan biri olduğu vurgusunu yapmıştır. Dertler ve sıkıntılar bizim dünya çukuruna düşmememiz için, ukba aleminden gelen hayatımıza uzatılan halatlardır. Bu yüzden Mevlânâ, tevekkülün ancak gönül hoşnutluğu içeren bir sabırla mümkün olabileceğini belirterek, bunun da ancak hayatın sıkıntılarına karşı doğru bir tavır takınarak gerçekleşebileceğini ifade etmiştir.

Mevlânâ, insanda tevekkül halinin sürekliliğini, kendisine her türlü nimeti bağışlayan yüce makama karşı minnettarlıktan doğan şükür bilincine bağlamış, ve bu hali Allah'a olan güvenin sigortası olarak görmüştür. Mevlânâ insanın hayatındaki en büyük endişelerinden birinin rızık kaygısı olduğu tesbitini yapmış ve insanı birçok yanlış yola sürükleyen bu endişenin panzehiri olarak Allah'a tevekkülü göstermiştir.

Allah'ın bütün mahlukatın rızıklarını gönderici olduğu bilinci, insanı her türlü sıkıntıya karşı garanti altına almaktadır.

Hayata bakışının merkezinde Allah-ü Teâlâ bulunan Mevlânâ, bütün olayları Allah'ı özel kılarak yorumlamaktadır. Bu yüzden olayların seyrinde, sebeplerin ardındaki gerçek sebebi her zaman görmeyi tavsiye etmekte, ancak tedbire sarılmayı da, tevekkülün değişmez bir kanunu olarak bizlere ifade etmektedir. Nitekim peygamberler dışında çok az insan, sebepler üstü düşünebilmekte ve hareket edebilmektedir. Dolayısıyla istenilen şeylerin neticesi çoğu insan için sebeplerin ipine sarılmakla mümkün olabilmektedir. Mevlânâ'ya göre, kul, sonsuz bir güven ve hüsn-ü zan ile Allah'a güvenerek sebeplere sarılmalı, bu aşamadan sonra 'Ben elimden geleni yaptım' anlayışındaki rahatlık ve sukûnet yerine, Allah'a karşı duyulan hüsn-ü zandan kaynaklanan sukûneti kalbine yerleştirmeli, 'O neylerse güzel eyler' diyebilme yetisini gösterebilmeli, dolayısıyla sebeplere güvenmemelidir. Binaenaleyh, ruhu madde aleminden kurtulmuş olanların dışında, tevekkül sebeplere sarılarak her türlü gayreti gösterdikten sonra Allah'a güvenmektir. Nitekim nice peygamber bile insanlara örnek olsun diye böyle davranmışlardır. Bu yüzden kim sebepleri inkar ederse, tevekkülü doğru olmaz, fakat sebeplere meyletmemek ve kalbin onla alakasını kesmek de tevekkülü tamamlayan şartlardandır.

Mesnevi'nin temel kavramlarından olan tevekkül, kişiye tembel, miskin ve sorumsuz olmasını öngörmez. Aksine Mesnevi'nin istediği tevekkül; çalışıp üretmeyi, gayreti ve dinanizmi öğütler. İnsanın, olaylar ve gelişmeler karşısında hür iradesiyle karar verebilme yetisine sahip olmadığı noktasındaki düşüncesi, günlük hayatında son derece olumsuz etkiler oluşturmakta, insanda pasif bir tevekkül anlayışının oluşmasına neden olmaktadır. İçi boş kaderci anlayışın bir ürünü olarak,

tembelliğin neticesini Allah'a yüklemek şeklinde formüle edilen bu tevekkül anlayışı, Mesnevi'nin ruhuna uygun bir anlayış değildir. Mevlânâ, kadere şeksiz bir imanın yanında, irade hürriyeti konusunda mutlak bir hürriyetten yana değil, nisbi bir hürriyet anlayışından yanadır. Mesnevi'deki tevekkül anlayışına göre insan, Kur'ân'ın ve sünnetin ruhuna uygun düşecek şekliyle de, cüz'i iradesinde hürdür.

Mevlânâ, insanın yaratılmasındaki yegâne amacın, Allah'ı tanımak, sevmek, ve O'na kulluk etmek olduğunu; O'nu unutarak, mal, mülk, mevki gibi tuzakları olan dünyaya gönül vermenin, yalnızca bir esaret olduğunu belirterek, insanın dünyayla kurması gereken ilişkinin su-gemi metaforuyla açıklamıştır. O, Allah'a tam bir güven ve tevekkül hali içinde olabilmek için dünya sevgisi, kibir, haset, hırs, tamah, öfke, tul-u emel, mal düşkünlüğü gibi duygulara gönülde yer vermemek üzerinde durmuş, benlik (nefs)'in başı çektiği bu duyguları tevekülle engel olan unsurlar olarak ifade etmiştir.

Genel olarak baktığımızda, Hz. Mevlânâ tevekkülü, sûfî temâyül içerisinde açıklamış, Kur'an-ı Kerim'deki ayetler ve Resulullah Efendimiz (s.a.v)'in hadislerini, bu konudaki düşüncelerine referans olarak göstermiştir.

## BİBLİYOGRAFYA

ADLER, Afred, *İnsan Tabiatını Tanıma Sanatı*, çev: Ayda Yörükan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, 1995.

AK, Halid Abdurrahman, *Fıkhu't-Tevhid min Şerhi Tahaviyye ve Fikhü'l- Mecid*, Beyrut, 1996/1416.

AKSEKİLİ, Ahmet Hamdi, *İslam Dinî Fitridir*, Evkaf-ı İslamiye Matbaası, İstanbul 1371/1951.

AKTOPRAK, Mehmet, *Âdem ve Âlem*, Aden Yayınları, İstanbul 2006, 2. Baskı.

ALİ, Mevlânâ Muhammed, *İslam Dinî: İslam'ın Esas Kaynakları, I-II*, çev. Naciye Hamdi Akseki, İstanbul 1946.

ALTINTAŞ, Ramazan, “Mevlânâ ‘da İrade hürriyeti” , CÜFİD, c.VIII/ 2, Aralık, Sivas 2004.

\_\_\_\_\_ “Yazgıcı ve Özgürlükçü Tevekkül Anlayışının Çalışma Hayatına Etkileri” , Dinî Araştırmalar, Mayıs-Ağustos 2000.

ALTUNTAŞ, Halil, *Pencereyi Işığa Açmak*, D.İ.B.Y, Ankara 2007.

ALUSİ, Şihabüddin es-Seyyid Mahmut, *Ruhu'l Meani fî Tefsîri 'l-Kur'âni 'l-Azim*, Beyrut 1405/1985.

ANBARCIOĞLU, Meliha Ülker, “Mevlânâ ve Muhiti” , DİBD, Ankara, 1961.

ANKARAVÎ, İsmail, *Mecmuatu'l- Letaif ve Metrumatu'l- Mearif*, “Ankaravî Şerhi” I-VII, İstanbul, h. 1289.

\_\_\_\_\_ “Câm'i 'ul- Âyât, Pertev Paşa Kütüphanesi, No: 239. ( Yazma).

ARMANER, Neda, *Din Psikolojisine Giriş*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1980.

ARPAGUŞ, Safi, *Mevlânâ ve İslam (Algı ve Anlatımı)*, yayına hazırlayan: Hüseyin Kader, Vefa Yayınları. İstanbul 2007.

ARVASÎ, Abdulhakim “*Urvet’l Vüska Liz-zakirin*”, Necmi İstikbal Matbaası, 2. Baskı, İstanbul h.1342,s.74.

ASIM EFENDİ, *Kamus-u Okyanus*, Takvimhane-i Amire, İstanbul 1851/1268.

AŞKAR, Mustafa, *Tasavvuf Tarihi Literatürü*, İz Yayıncılık, İstanbul 2006.

\_\_\_\_\_, “*Reenkarnasyon (Tenasüh) Meselesi ve Mutasavvıfların Bu Konuya Bakışlarının Değerlendirilmesi*”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, sayı;3, yıl;1 nisan, Ankara 2000.

ATİK, Kemal, *İslamî Kavramlar*, Sema Yazar Gençlik Vakfı, Ankara, 1997.

AYDIN, Mehmet, *İslam Felsefî Yazıları*, Ufuk Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2000.

BAKLÎ, Ebû Muhammed Ruzbihan b. Ebi'n-Nasr el-Fesevi, *Meşrebü'l-ervah*; thk. Nazif Muharrem Hoca, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1974.

BAŞGİL, Ali Fuad, *Din Ve Laiklik*, Yağmur Yay. , İstanbul 1962.

BEYHAKÎ, Ebu Bekir Ahmed b. el-Haselin, *Şuab ’ül-İman*, Raşit Efendi Kütüphanesi, Kayseri, trz.

BUHARÎ, Muhammed b. İsmail, el-*Cami ’u’s- sahih*, I-VIII, İstanbul 1992.

ÇAĞBAYIR, Yaşar, *Ötüken Türkçe Sözlük*, Ötüken Yayınevi, İstanbul 2007.

CAMÎ, *Nefehatü’l –Üns (Evliya Menkıbeleri)*, çev. ve şrh. : Lamii Çelebi, haz.: Süleyman Uludağ-Mustafa Kara, İstanbul, 1995.

CAN, Şefik, *Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi*, I-VI, Ötüken yay., İstanbul, 2005.

\_\_\_\_\_, *Mevlânâ Hayatı, Şahsiyeti, Fikirleri*, Ötüken Yay., İstanbul 1995.

CANBULAT, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, DİB, Ankara 2006.

ÇAPLI, Orhan, *İnsanın İç Dünyası*, 1. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara 1992.

CARREL, Alexis, *Hayat Hakkında Düşünceler*, çev. Cahit Beğenç, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1998.

CEBECİOĞLU, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Anka Yayınları, İstanbul, 2004.

\_\_\_\_\_, “Mevlânâ Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırmalar Dergisi, Mevlânâ Özel Sayısı, Ankara 2007.

\_\_\_\_\_, “‘Avarifü’l Mearif’ Ebu Hafs Şihabuddin Ömer es-Sühreverdi” Tasavvuf İlmi ve Akademik Dergi, yıl:5, sayı 12, Ankara 2004.

\_\_\_\_\_, “Bir Akademisyen Modeli olarak Annemarie Schimmel” ,Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi, yıl:4, sayı:11, Ankara 2003.

\_\_\_\_\_, “Seyyid Burhaneddin Muhakkık-ı Tirmizi’nin Bazı Tasavvufî Kavramlara Getirdiği Metaforik Yaklaşımlar” , AÜİFD, C.XXXVIII, Ankara 1998.

\_\_\_\_\_, “Allah-insan İlişkisi ve Din”, Altınoluk Dergisi, Haziran sayısı, İstanbul 1997.

\_\_\_\_\_, “Hz Mevlânâ’ya Göre Sufilerde Sosyal-Asosyal Denge”, Altınoluk Dergisi, Aralık, İstanbul 2007, sayı:262.

\_\_\_\_\_, “Mevlânâ Celaleddin-i Rumi” Altınoluk Dergisi, Ocak 2007.

\_\_\_\_\_, “Hz. Mevlânâ’da Hz. Peygamber (s.a)’in hayatından Bazı Yansımalar Altınoluk Dergisi, Şubat 2007.

CEVHERÎ, İsmail b. Hammad el-Cevheri, *es-Sıhah: Tacu’l-Luga ve sıhahu’l-Arabiyye*, I-VII. , Kahire, trz.

CÜRCANİ, Ebü'l-Hasan Seyyid Şerif Ali b. Muhammed b. Ali, *et-Ta'rifat*, Kahire, 1991.

DEMİRCİ, Mehmet Mevlânâ'dan *Düşünceler*, Akademi Kitabevi, İzmir, 1997.

*Dini Kavramlar Sözlüğü*, DİB. , haz.Komisyon, Ankara 2006.

EBÜ'L- BEKA, *el-Külliyat*, Beyrut 1992.

EFLAKİ, Ahmed, *Ariflerin Menkıbeleri I-II*, çev.: Tahsin Yazıcı, MEB Yayınları, İstanbul 1989,

el-CEVZİYYE, Ibn Kayyım, *Medaricu's- Salikin: Kur'âni Tasavvufun Esasları*, trc. Ali Ataç ve Arkadaşları. ,İnsan Yayınları, İstanbul 1990.

el-MEKKİ, Ebu Talip, *Kutü'l-Kulub, Kalplerin Azığı*, İstanbul 1999.

EMİROĞLU, İbrahim, “Mevlânâ'ya Göre Hz. Muhammed'in Üstünlüğü, O, Ölmeyen Aşktan İbarettir”, Altınoluk Dergisi, Ocak 2007.

ERSOY, Mehmet Akif, *Safahat*, haz. Faruk Huyugüzel ve ark., İstanbul 1994.

ERZURUMLU, İbrahim Hakkı, *Marifetname*, Sadeleştiren: M. Fuad Başar, Kit-San Yayınları, İstanbul 1984.

EŞ'ARİ, Ebu'l- Hasen, *Kitabu'l-Lum'a Matbaatü'l-Katollikiyye*, Beyrut 1952.

FİRUZABADİ, Ebü't-Tahir Mecdüddin Muhammed b. Yakub b. Muhammed, *Kamusu'l- Muhit*, terc. Asım Efendi, İstanbul 1305.

FROMM, Erich, *Sahip Olmak ya da Olmak*, Çev. Aydın Arıtan, Arıtan Yayınları, İstanbul 1997.

FÜRÜZANFER, Bediuzzaman, *Mevlânâ Celâleddin- Rumi*, çev.: Feridun Nafiz Uzluk, MEB. Yay., İstanbul 1997.

GAZALİ, Ebu Halid Muhammed, *İhya'ü ulûmid'din I-VI*, terc.Ali Arslan, Arslan Yay. İstanbul 1993.

\_\_\_\_\_, *İhya'ü ulûmid'din*, I-IV, trc. Ahmed Serdaroğlu, İstanbul 1975.

\_\_\_\_\_, *Kimya-yı Saadet*, trc. Ali Arslan, İstanbul 2004.

GÖLCÜK, Şerafettin - Süleyman Toprak, *Kelam Tarihi*, Tekin Kitapevi, Konya 1998.

GÖKTAŞ, Vahit, *Muhammed Es'ad-ı Erbili'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Felsefesi*, basılmamış yüksek lisans tezi, Ankara 2002.

GÜNDÜZ, İrfan “*Tasavvufî Tefekkür Işığında Sabır, Rıza, Tevekkül Üzerine Düşünceler*”, İslam, Eylül 1984.

HANBEL, Ahmed bin, *Müsnedu Ahmed b. Hanbel*, Beytu'l-Efkârî'd-Duveliyye, Lübnan, 2005.

HANEFİ, Hasan, “*Dinî Araştırmaların Evrenseleştirilmesi*”, İslamiyat, c.3, sayı:4.

HATİP, Abdülaziz “*Tevekkül mü, Tembellik mi? İslam'da Tevekkül ve Çalışma*, Nesil Yay. İstanbul 2006.

HÖKELEKLİ, Hayati, *Din Psikolojisi*, TDV Yayınları, Ankara 2005.

IBN EBI'D- DÜNYA, *Ibn Ebi'd-Dünya, Rızık Anahtarları ve Tevekkül*, trc.

IBN FARİS, *Mu'cem Mekayısu'l Luga*, Kahire 1369 h.

İBN MANZUR, *Lisanü'l-Arab*, XIII, Darus-sadır, Beyrut, trz.,

İNAN, Yusuf Ziya, *Mevlânâ Celâleddin-i-i Rumî*, Çağdaş Yay, İstanbul 1978.

ISFEHANİ, Ragıp, *Müfredat*, Daruş Şamiye, 2002.

IZUTSU, Toshihiko, *Kur'ânda Dinî Ve Ahlaki Kavramlar*, çev. Selahaddin Ayaz, 2.

Baskı, Pınar Yayınları, İstanbul 1991.

KARA, Mustafa, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, Dergah Yayınları, İstanbul 2003.

KARAHASANOĞLU, Hasan, *Kur'ân da Tevekkül Kavramı*, basılmamış yüksek lisans tezi, Ankara 1998.

KARAMAN, Fikret' *Tevekkül İnancı Üzerine Bir İnceleme* , Fırat Üniversitesi Dergisi, sayı 1, Elazığ 1996.

KAŞANI, Abdürrezzak, *Tasavvuf sözlüğü = Letaifu 'l-Alam fi İşaratı ehli 'l-İlham*, 736/1335 ; çev. Ekrem Demirli. İz Yayıncılık, İstanbul 2004.

KELABAZİ, *Doğuş Devrinde Tasavvuf*, haz. Süleyman Uludağ, Dergah Yay. , İstanbul 1979.

KIRLANGIÇ, Hicabi “Mesnevî’de Dua”, Mevlânâ Araştırmaları, Akçağ yay. Ankara 2007.

KILAVUZ, Saim, *İman- Küfür Sınırı: Tekfir Meselesi*, Marifet Yayınları, İstanbul 1982.

\_\_\_\_\_, *Anahatlarıyla İslam Akaidi ve Kelam’a Giriş*, Ensar yayınları., İstanbul, 2004, 10. baskı,

KONER, Muhlis, *Mesnevi'nin Özü*, c.I-VI, Tablet Yayınları, Konya 2005.

KÖKSAL, M. Asım, *Hiz. Muhammed ve İslamiyet, Mekke Devri*, s. 404-412, Şamil Yayınevi, İstanbul 1981.

KÜÇÜK, Osman Nuri, *Fihî Ma Fih Ekseninde Mevlânâ'nın Tasavvufî Görüşleri*, Rumî Yay. , Konya 2006.

\_\_\_\_\_, *Mevlânâ'da Benliğin Dönüşümü: Sülûk*, c.I, s. 326, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2007.

*KUR'ÂN-I KERİM LUGATI*, çev. Mahmut Çanka, Timaş yay. , İstanbul 1991.

KUTUB, Seyyid, *Fi Zilali 'l-Kur'ân*, Terc.M. Emin Savaş, İ. Hakkı Şengüler, Bekir Karlığa, C. I-XIV, Hikmet Yayınları, İstanbul, trz.

L. LÜTFİ, *Allah'a İman Nedir?* ,Selamet Matbaası, İstanbul 1930.

- LAMENNAİS, Felicite , *Zindandan Bir Ses (Seçme Parçalar)*, “Bir inanmışın Sözleri”, *Niçin Allah’a İnanıyoruz?* , çev. Selma Ülsel, Hisar Yayınevi, tarihsiz.
- LİNK, C. Henry, *Dine Dönüş*, trc. Nihal Oralbi, Dergah Yay. , İstanbul 1979.
- MERTER, Mustafa, *Dokuz Yüz Katlı İnsan, Tasavvuf Ve Benötesi Psikolojisi (Transpersonal Psikoloji)*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2007.
- MEVDUDÎ ,*Tefhimu’l Kur’ân, (Kur’ân’ın Anlam ve Tefsiri)*, İstanbul 1993, (tercüme: kurul tarafından)
- Mevsûatu’l-Hadîsi ’ş-Şerîfi ’l-Kütübi ’s-sitte*, Dâru’s-Selâm li’n-Neşri ve’t-Tevzîh, Riyad, 2000.
- MUTÇALI, Serdar, *Arapça-Türkçe Sözlük*, İstanbul 1995,s.1009., Dinî Kavramlar Sözlüğü, DİB, Ankara 2006.
- NEVEVÎ, İmam Muhyiddin-i, *Riyazü’s-Salihin*, İstanbul, Hisar Yayınevi, İstanbul trz.
- ÖNDER, Mehmet,” Tebrizli Şems Olayı ve Konya’daki Türbesi” , Mevlânâ ve Yaşama Sevinci, Konya 1978.
- ÖZCAN M. Tefvik, *Ruhi Bunalımlar Ve İslam Ruhiyatı*, 2. Baskı, Güven Matbaası, Ankara 1985.
- ÖZKAZANCIGİL, Hasan Hüseyin, *Kur’ân Kelimeleri Sözlüğü*, Birleşik Yayınevi, Ankara trz.
- ÖZTÜRK, Yaşar Nuri, *Mevlânâ ve İnsan*, Yeni Boyut Yay, İstanbul 1992.
- \_\_\_\_\_, *Kur’ân’daki İslam*, Yeni Boyut Yayınları, İstanbul 1995.
- \_\_\_\_\_, *Kur’ân’ın Temel Kavramları*, Yeni Boyut Yayınları, İstanbul 1995.
- \_\_\_\_\_, *Kur’ân ve Sünnete Göre Tasavvuf*, Yeni Boyut Yayınları, İstanbul 1998.
- PAZARLI, Osman, *Din Psikolojisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1982.

- ÖZSOY, Ömer, İlhami Güler, *Konularına Göre SistematiK Kur'ân Fihristi*, Ankara 2003.
- PEKER, Hüseyin, *Din Psikolojisi*, Sönmez Matbaa ve Yayınevi, Samsun 1993.
- PÜSKÜLLÜOĞLU, Ali, *Arkadaş Türkçe Sözlük*, Arkadaş yay. Ankara 2004.
- RAZİ, Fahreddin, *Tefsir-İ Kebir, (Mefatihü'l Ğayb)*, I-XVI, Ter. Suat Yıldırım ve arkadaşları.,Ankara 1998.
- RİFAİ, Kenan, *Şerhli Mesnevî-i Şerif*, İstanbul, 1973.
- SABUNİ, Nureddin, *Maturidiyye Akaidi*, çev. ve nşr.: Bekir Topaloğlu, Dimaşk 1979.,
- SAMİ, Şemseddin, *Kamus-ı Türki*, İstanbul,1989.
- SARI, Mevlüt, *el Mevarid (Arapça-Türkçe lugatı)*, İstanbul 1982.
- SARIÇAM, İbrahim, *Hiz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, DİBY, Ankara 2004,
- SAYAR, Kemal, *Hüzün Hastalığı* ,Karakalem Yayınları, Ankara 2005.
- SCHİMMEL, Annemarie, *Ben Rüzgarım Sen Ateş*, trc. Senail Özkan Ötüken Neşriyat, İstanbul 1999.
- ŞENTÜRK, Habil, *Psikoloji Açısından Hazret-i Peygamberin İbadet Hayatı*,Bahar Yayınevi, İstanbul, trz.
- ŞENGÜLER, İsmail Hakkı, Alaeddin Şengüler, Yılmaz Taşcıoğlu, *İslami Bilgiler Ansiklopedisi*, Hikmet Yay. , İstanbul 1998.
- SERRAC, Ebu Nasr Abdullah b. Ali et-Tusi, *Lüma*, çev. Hasan Kamil Yılmaz, İstanbul : Altınoluk Yayınları, 1996.
- SİNANOĞLU, Mustafa, “İman” md. , DİA, XXII/212-214., İstanbul 2000.
- SİPEHSALAR, Feridun bin Ahmed-i, *Mevlânâ ve Etrafindakiler*, çev. : Tahsin Yazıcı, İstanbul, 1977.

- SÜHREVERDİ, *Avarifül-Meârif, Tasavvufun Esasları* (trc. Yılmaz H.Kâmil İrfan Gündüz) İstanbul, 1993.
- SÜLEMİ, Ebu Abdurrahman Muhammed b. Hüseyin, *Tasavvufun Ana İlkeleri*, 412/1021 ; trc. Süleyman Ateş. , Ankara 1981.
- SUNAR, Cavit, *Mistisizm Nedir?* ,Kılıç Yayınları, İstanbul 1979.
- SUPHİ, Ahmet Mahmut, *el-felsefetü 'l-Ahlakiyye fi 'l-Fikri 'l-İslami*, Daru'l- Maarif, Kahire 1983.
- SUYUTİ , Celaluddin Abdurrahman b. Ebu Bekir, *el-Cami 'us-Sağir fi Ehadis 'il-Beşir ve 'n-Nezir*, Kahire, trz.
- TAFTAZANİ, Selahaddin, *Şerhü'l-akaid, Kelam İlmi ve İslam Akaidi*, trc. Süleyman Uludağ, İstanbul, 1982.
- TEHÂNEVİ, Muhammed A'la b. Ali, Keşşaf li Istilahati'l- Fünun, Kalküta 1862.
- TAHİRÜ'L- MEVLEVİ, *Şerh-i Mesnevî*, Şamil Yayınevi, İstanbul trz.
- TOKSÖZ, H.Meryem, *Kutu 'l Kulub 'da Nefs ve Tekamülü*, (basılmamış yüksek lisans tezi), Ankara 2007.
- TOPALOĞLU, Bekir Y. Şevki Yavuz, İlyas Çelebi, *İslam'da İnanç Esasları*, Çamlıca Yay. İstanbul 2006.
- TUĞLACI, Pars, *Okyanus Türkçe Sözlük*, I-III,Pars Yayınları, İstanbul, 1971.
- TUNÇ, Cihat, “Yüce Allah 'a İman Ve Bunun Önemi”, EÜİFD, II, 1985.
- UTKU, Mustafa, Uludağ Yayınları, İstanbul 2005.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya, *İslam Düşüncesi*, Ülken Yay., İstanbul 2000.
- ÜNAL, Ali, *Kur 'ân 'da Temel Kavramlar*, Beyan Yayınları, İstanbul 1986.
- VANKULU, Mehmet Efendi Vani, *Lugat-ı Vankulu: Tercüme-i Sihah-ı Cevheri*, 1000/1592.

YARDIM, Ali, *Mesnevî Hadisleri*, (basılmamış doktora tezi), Kayseri 1970.

YAZIR, Elmalı Hamdi, *Hak Dinî Kur'ân Dili*, İstanbul 1971.

YENİTERZİ, Emine, *Kubbe-i Hadranın Gölgesinde Mevlânâ Celâleddin-i Rumî Üzerine Makaleler*, Rumî Yay., Konya, trz.

\_\_\_\_\_, *Mevlânâ Celâleddin-i Rumî*, TDV Yay. Ankara 2006.

\_\_\_\_\_, *Ruhum Bir Kadındır*, çev. Ömer Enis Akbulut, İz Yay. , İstanbul 1999,

\_\_\_\_\_, “Mevlânâ’nın Kader ve İrade Hakkındaki Düşünceleri”, Seçkin Bir

Peygamber Varisi Mevlânâ, Rehber Yayınları, İzmir 2008.

## ÖZET

Sağiroğlu, Tuğba, Mevlânâ'nın Mesnevî Adlı Eserinde Tevekkül Anlayışı, Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Ethem Cebecioğlu, 209 s.

Bu tezin konusu XIII. Yüzyıl Anadolu'sunda yaşayan Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin Mesnevî adlı eserinde tevekkül anlayışının incelenmesi üzerinedir. Tez, bir Giriş, İki bölüm ve Sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde, bu çalışmada ele alınan tevekkül kavramının Mevlânâ'nın düşüncelerini anlamadaki yeri ve önemi üzerinde durularak, araştırma konusunun amacı, önemi, varsayımları, kapsam ve sınırlılıkları ve yöntemi belirtilmiştir.

Birinci bölümde Mevlânâ'nın hayatı kısaca değerlendirilmiş, daha sonrasında tevekkül kavramının tahliline geçilmiştir. Bu bölümde tevekkül kavramının sözlük anlamları araştırılıp, yorumlanmış, Kur'an- ı Kerim'deki ayetler incelenerek, hadis ve tasavvuf literatüründe taraması yapılmıştır.

İkinci bölümde ise tezimizin asıl konusu olan Mevlânâ'nın Mesnevi'sinde Tevekkül anlayışı incelenmiştir. Mesnevi'de konuyla ilgili olan beyitler çıkartılarak, çeşitli şerhlerden açıklamalara bakılmış, ayet ve hadislerle bağlantıları kurularak, Mevlânâ'nın düşünceleri ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Tevekkül kavramının alt bilinç unsurları, temel İslami kavramlar açısından ele alınmıştır.

Bu bölümden sonra ise; Mesnevi'de Mevlânâ'ya göre tevekküle engel olan unsurlar ele alınmaya çalışılarak, tam bir tevekkül halinin nasıl oluşabileceği ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Tezimizin sonunda ise konuyla ilgili özete yer verilmiştir.

## ABSTRACT

Sağıroğlu, Tuğba, the perception of reliance of the Mevlânâ in his Mesnewi, graduate thesis, consultant : Prof. Dr. Ethem Cebecioğlu, 209 p.

The subject of this thesis is to analyse the reliance perception of Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî in his book of Mesnewi.

The thesis consists of introduction , two articles and consequent partz. In the introduction, the importance of the reliance concept to grasp the meaning of the Mevlânâ s thoughts, the purpose, signifance, hypothesis, extensive, restraint and methods are cited.

In the first part, the brief life of and reliance concept of the Mevlânâ are assessed. Moreover the reliance concept has been scanned in the dictionaries, in the Kuran and in the literature of hadis and sufizm.

In the second part, the essential concern of the thesis, reliance concept in the Mevlânâ s Mesnevi is discussed. The related verses from Mesnevi have been selected, the commentary writes on them and related ayets from kuran have been scanned. Then the thoughts of the Mevlânâ has been put. And also the reliance concept has been explained with the concepts of psychology

Afterwards, according to the Mevlânâ s Mesnevi, the hampers to reliance and the ways for composition of reliance has been explained. At the end of the thesis, a summary of the study exists.

